

На правах рукопису

О.Я. НАДИБСЬКА

**ПРІОРИТЕТИ
ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ**

УДК 1.000.165.6/.8(081)

ББК 60.01я9

Н178

Рецензенти:

О.П. Пунченко, доктор філософських наук, професор

Надибська, Оксана Ярославівна

Н178 Пріоритети як об'єкт філософського пізнання : монографія /
О.Я. Надибська, Одеса : ОДУВС, 2010. – 252 с.

Комплексно досліджено соціальні пріоритети в контексті міждисциплінарного аналізу змістовних, структурних, функціональних характеристик і логіки їх існування як принципів суспільного розвитку. Побудовано концептуальну модель, яка адекватно відтворює конститутивну і конструктивну роль пріоритетів для специфічно людського способу діяльнісного життя. Визначено сутність цілей і функцій соціальних пріоритетів. Здійснено аналіз ціннісних процесів у сучасному українському суспільстві крізь призму базових соціально-демократичних цінностей.

УДК 1.000.165.6/.8(081)

ББК 60.01я9

©Надибська О.Я., 2010

ПЕРЕДМОВА

Кожен історичний етап у цивілізаційному розвитку людства характеризується особливим комплексом соціальних проблем, що утворюють у своїй сукупності інтелектуальний горизонт відповідної епохи. Сучасний соціум також знаходиться у стадії інтенсивних змін та пошуку перспективної стратегії розвитку. Ця стратегія розвитку потребує вирізнення та наукового обґрунтування соціальних пріоритетів як детермінуючих складових суспільного розвитку. Тому звернення до проблем пріоритетів прямо пов'язане із прогнозуванням та подальшою модернізацією життя соціуму. Ці зміни, а також їхній вплив на спосіб життя людей і розвитку суспільних відносин соціуму, є вельмискладними та суперечливими, що іноді проявляється в дезорганізації суспільного життя, формуванні неефективних соціальних відносин і типів організацій. Подолання подібних тенденцій є можливим лише на шляху гармонізації взаємозв'язку між пріоритетами і реаліями соціального життя, тобто між пріоритетами і тими соціальними структурами і формами, у яких знаходять реальне втілення ідеальні культурні проекти. Сучасний світ виявляється складноорганізованою системою, простором глобальних інформаційних технологій і комунікацій, які претендують на створення нового соціального утвору – єдиної планетарної цілісності. Проте, така цілісність потребує інші пріоритети, що базуються на глибинному консенсусі та більш ясному усвідомленні раціональних підстав, необхідних для ефективної організації соціального життя.

Для успішної адаптації людства до процесів, що відбуваються під впливом глобалізації і цивілізаційних зрушень, є необхідним критичний аналіз та переоцінка цінностей, розуміння того, що народження нової аксіосистеми є можливим лише в процесі інтенсивного пошуку нових орієнтирів людського існування.

Суперечливий стан українського соціуму, гострі проблеми його духовного оздоровлення та відродження, пошук цивілізаційних орієнтирів розвитку суспільства – все це надає особливого значення дослідженню феномену соціальних пріоритетів. У зламний час ціннісна мотивація багатьох суспільних процесів і пошуки перспектив культурного розвитку нерозривно пов'язуються з інтенсивною соціально-філософською розробкою аксіологічної проблематики.

Аксіологічна проблематика особливо актуальна для суспільства в періоди, коли змінюються умови суспільного життя, соціальна структура суспільства, затверджується нова нормативно-ціннісна модель суспільства, коли пріоритети мають суттєвий вплив на функціонування та розвиток соціуму.

Кризові явища в суспільстві демонструють механізм зображення соціально-економічних змін в масовій свідомості тому, що створюють екстремальні умови для виживання людей, примушуючи їх до активного пошуку шляхів пристосування до нових форм існування. З одного боку, у масовій свідомості українців зберігаються радянські пріоритети, а з іншого - моделюється нова структура ціннісної свідомості «споживацького» суспільства, відбувається втрата гуманістичних пріоритетів і зростає інтерес до споживацько-гедоністичних. Суттєві зміни у ціннісних орієнтаціях українців потребують філософського осмислення розробки нової ціннісної матриці, яка б відповідала сучасним умовам функціонування суспільства.

В цілому проблема пріоритетів – це частина проблеми соціокультурних трансформацій взагалі, оскільки пріоритети не відокремлені від суспільства, а органічно вплетені в його соціальну і культурну структуру. Дослідження феномену пріоритетів може дати можливість вирішити питання ролі та значення змін пріоритетів для розвитку суспільства.

Отже, неоднозначні соціальні зміни в Україні вимагають глибокого осмислення сутності та ролі сталих ціннісних пріоритетів, та на цій основі світоглядно-практичної переорієнтації як суспільної, так й особистісної свідомості, зміни, врешті-решт, пріоритетних настанов як підґрунтя мети наукового пізнання.

У науковій літературі накопичено певний досвід дослідження цінності та ціннісних пріоритетів. У роботах Н. Аббаньяно, М.М. Бахтіна, Є.К. Бистрицького, В.П. Козловського, С.Б. Кримського, В.А. Малахова, Б.О. Мейзерського, В.М. Парахонського та ін. розглядається культурологічний аспект поняття «цінність» та ціннісного відношення в їхніх проявах у формі культури, обґрунтовується роль цінності як структурно-смыслового механізму та світу культури. Дослідження Л. Вітгенштейна, А.Г. Здравомислова, М.С.Кагана, О.М. Леонтьєва, А. Маслоу, М. Хайдеггера, М. Шелера та ін. аналізують ціннісні функції людської свідомості; соціокультурні аспекти наявності ціннісних пріоритетів інтерпретуються

Т.І.Адуло, Л.М. Баткіним, В.С. Біблером, Д. Гільдебрандом, О.Г. Дробницьким, Ж. Дельозом, Є.В.Золотухіной-Аболіною, Н.З.Чавчавадзе; ціннісні пріоритети у контексті людського пізнання розглядаються І.В. Бичко, М.О. Бердяєвим, Е. Жильсоном, В.П. Івановим, О.А. Івіним та ін.; ціннісні пріоритети світогляду аналізується у працях М.О. Бердяєва, Ю.Г. Кудрявцева, В.Г. Табачковського, Л.С. Франка, В.І. Шинкарука, Б.П. Шубнякова та ін. Розробкою пріоритетів гуманістичної проблематики пізнання займалися С.Ш. Аваліані, Ж. Дельоз, М. Вартофський, О.А. Івін, А.М. Лой, О.Ф. Лосєв, П. Рікьор, Р. Рорті, Л.Н. Столович, М. Хайдеггер, В.І. Ярошевець та ін. Діяльнісні підвалини ціннісних пріоритетів досліджували А.М. Єрмоленко, В.П. Іванов, М.С. Каган, О.М. Леонтєв, В.С. Пазенок, А.А. Ручка та ін.; ціннісні пріоритети людської практики М.М. Бахтін, Д.Бекхерст, Н.О.Бердяєв, Н.С. Кузнєцов, Т. Парсонс, Р. Рорті, П.А. Сорокін та ін. Розробкою проблематики ціннісних орієнтацій займалися І.В. Борисюк, І.М. Буніна, А.Т. Гордієнко, А.Г. Здравомислов, В.В. Картава, Р.П.Шульга та ін. Ідеологічні виміри ціннісних пріоритетів суперечливо розкривали Т. Адорно, А. Камю, К. Маннгейм, К. Поппер, Е.Фромм, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін. У працях Г. Беккера, А.Боскова, М. Вебера, М. Гравітца, Е. Дюркгейма, Р. Пенто, П.А. Сорокіна відображені оригінальні концепції аксіологічного в соціології, і соціологічного в аксіології.

Сфера морально-етичного побутування ціннісних пріоритетів та практичні соціально-естетичні проблеми ціннісного відношення розглядаються у дослідженнях Н.Ю. Бортнікової, О.Г. Дробницького, А.М. Єрмоленко, В.А. Малахова, В.А. Сіверса, Ф.А.Хайєка, А. Швейцера та ін. Не пройшла повз аксіологію і сучасна філософська герменевтика, що презентована К.- О. Апелем, Е. Бетті, В.В. Бібіхіним, Г. Гадамером, П. Рікьором та ін.

Аналіз теоретичних праць українських філософів В. Андрущенко, І. Бичка, Г. Горак, Н. Горлача, В. Горського, С. Кримського, М. Михальченка, Н. Мозгової, І. Надольного, І. Огородника, М. Русина, Ю. Федіва, Д. Чижевського, В. Ярошовця та інших дає підстави вважати, що хоча у прямій постановці питання про пріоритетні основи розвитку соціуму дослідники не розглядали, його окремі аспекти знайшли своє відображення відповідно до свого часу і соціально-політичних обставин.

Отже, беручи до уваги дослідження названих вище авторів, можемо стверджувати, що вся історія філософської думки так і не зробила предметом свого безпосереднього дослідження таку надзвичайно важливу у філософському відношенні категорію, як пріоритет. Пріоритет розглядався не як самостійна епістемологічна категорія філософського знання, а лише як «довісок», який уточнював зміст матеріальних чи духовних цінностей.

Монографія складається з трьох глав, які, у свою чергу, поділяються на параграфи.

У першій главі «Соціальні пріоритети як предмет філософського аналізу» розглянуто соціокультурний та гуманістичний зміст категорії «пріоритет», розкрито його архітектоніку, центральним елементом якої виступає ідея, що базується на певному філософсько-культурологічному світосприйнятті і функціонує у певному історичному і соціокультурному бутті; розглянуто пріоритети як форму рефлексивного осмислення трансформаційних і модернізаційних процесів у соціумі; надано класифікацію соціальних пріоритетів.

У другій главі «Методологічні підстави дослідження соціальних пріоритетів у контексті соціогуманітарного пізнання» розглядається соціогуманітарне пізнання, як основа дослідження цінностей та пріоритетів розвитку соціуму; епістемологічний дискурс дослідження пріоритетів; в обґрунтуванні соціальних пріоритетів їх структурної організації застосовується: системний підхід, зокрема, загальна параметрична теорія систем; філософська конструктивна критика, як форма наукового пізнання; синергітичний підхід.

У третій главі «Ціннісно-епістемологічний вимір соціальних пріоритетів» розглянуто цілі та функції соціальних пріоритетів, як рушійної сили розвитку суспільства; здійснено філософський аналіз комунікації і комунікативної природи соціальних пріоритетів; раціональне осмислення нових пріоритетних напрямків суспільного розвитку.

Подане в монографії теоретичне значення поняття «пріоритет», об'єктивного у формі сучасних концепцій і проблем соціальної філософії, дозволяє в усій складності ґрунтовно продовжити осягнення ціннісних основ суспільного розвитку в контексті процесів глобалізації.

Написання та видання цієї книги були б неможливими без постійної підтримки наукового консультанта Михальченко М.І. – Президента Української академії політичних наук, без поради моїх колег, без допомоги моєї сім'ї та моїх вірних друзів.

ГЛАВА I

СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

1.1 Соціокультурний та гуманістичний зміст категорії «пріоритет», його архітектоніка

Кожен історичний етап в розвитку філософії характеризується особливим комплексом соціальних проблем, які формують у своїй сукупності його інтелектуальний горизонт. Одні з цих проблем згодом минають, другі входять в структуру теоретичного мислення будь-якого часу.

Однією з таких проблем виступає необхідність дослідження сутності пріоритетів, динаміку їх трансформацій і розвитку, що складає їх глибоку архітектоніку. Рефлексивне осмислення соціальної цінності пріоритетів, які відображають соціальне буття людства на сучасному етапі суспільного розвитку, виступає в якості особливого епістемологічного феномену, який потребує не тільки свого обґрунтування, але й розуміння його флюктуючої природи в умовах становлення інформаційного суспільства. Саме інформаційне виробництво нової цивілізації виступає основою флуктацій пріоритетів, їх систематизації і класифікації.

Починаючи з середини XIX ст. у багатьох провідних наукових думках чітко сформувалося переконання, що прогрес науки і техніки сам по собі не веде до реалізації одвічних прагнень людства, поступового прогресивного соціального розвитку. З цієї причини втратила свою привабливість ідея пріоритету соціально-історичної активності людини. У літературі, в мистецтві, філософії все більше стверджується думка про безпідставність і марність всіх надій на те, що об'єктивний рух світового процесу гарантує можливість досягнення соціальних цілей, а пізнання його закономірностей може дати людині надійну орієнтацію в дійсності.

Дослідження пріоритету як категорії соціальної філософії обумовлені тим, що вони утворюють смислоутворюючі форми духовного буття, визначаючи сферу соціально-політичного і культурологічного в даній ієрархії, з'єднує колективні «події» в одне єдине ціле.

Дослідження пріоритетів – це лише частина проблем соціоку-

льтурних модернізацій у цілому, оскільки пріоритети невід’ємні від цивілізаційної динаміки, а уплетені в її соціальну і культурну структуру. Дослідження феномена пріоритетів дає можливість, з одного боку, обґрунтувати їхню неминущу цінність як смислоутворюючого орієнтира суспільного розвитку, а з іншого боку, розкрити природу пріоритету як процесу відображення тих соціальних перетворень, які виступають у якості рушійної сили суспільства.

Сьогодні ці перетворення глобально відображають процес формування в соціумі нового інформаційного порядку, який виступаючи своєрідним «матеріальним носієм» і «дозволяє здійснити трансформацію соціальної політики і соціальної структури»¹. У концептуальному вираженні зміст нового інформаційного порядку являє собою множинно-композиційний підхід до виділення й обґрунтування пріоритетів. Але це – сучасність. Звертання до аналізу розвитку цивілізацій минулого показує, що в кожній з них інформаційне виробництво матеріальних і духовних цінностей вимагало виділення в обох сферах найбільш значимих, глобальних пріоритетів, що революційно впливають на перетворення суспільного устрою. Ці пріоритети виступали і виступають як тренди.

Пріоритети – не винахід сучасної соціальної філософії. Аналіз філософської думки минулого дозволяє розкрити культурно-історичну динаміку формування і розвитку пріоритетів, виділити в їхньому змісті стає і змінне, загальне і специфічне.

Свого безпосереднього дослідження категорія «пріоритет» у філософських вченнях мислителів минулого не здобула. Ця категорія обосновувалася через призму близьких їй за змістом понять, зокрема, таких, як сенс буття, свідомість, світогляд, ідеал, цінності, ціннісні орієнтації, мета, цілі, потреби, інтереси як на рівні окремого індивіда, так і на рівні суспільства. Виведення поняття пріоритету та розкриття його змісту у соціальному середовищі здійснювалося саме через наведені поняття².

¹ Грядущее информационное общество [Текст] / [А. А. Лазаревич, А. В. Ханкевич, Д. И. Широков и др.]; НАН Беларуси, Ин-т философии. – Минск : Беларус. наука. – 2006. – С. 112.

² Лук’янець В. С. Філософія науки перед світоглядними викликами часу [Текст] / В. С. Лук’янець // Світоглядні імплікації науки. – К., 2004. – С. 5.

Все ж таки ототожнювати пріоритет з кожним з перерахованих вище понять не можна. У єдності ці поняття відображають множинно-композиційну природу пріоритету, але цілісність цього соціокультурного феномена – пріоритету – виражається в тому, що це специфічна квінтесенція філософсько-культурологічного світогляду суб'єкта і соціуму в цілому на детермінуючі в той момент або інший період системи духовних цінностей.

З погляду множинно-композиційного підходу до данної проблеми можна стверджувати про багатоаспектність розуміння пріоритету як специфічної категорії соціальної філософії. Пріоритет виступає і як специфічний вид духовної діяльності суб'єкта і соціуму з аналізу і прогнозуванню основних напрямків суспільного розвитку; і як відображення світоглядних підвалин, що сформувалися в даному суспільстві; і як рівень навичок і умінь суб'єкта, заснованих на певних його знаннях і здатності до передбачення факторів, що детермінують суспільний розвиток; і як нова міждисциплінарна система, що формується на стику філософії, соціології, політології, економіки і психології. Але всі перераховані точки зору поєднує те, що скрізь пріоритет з'являється як незалежна від своєї утилітарної корисності – духовна цінність. Саме останнє дозволяє стверджувати про деяку універсальну значимість пріоритету в системі духовного виробництва, як особливої цінності.

Дослідження пріоритетів інформаційно-духовного виробництва соціуму в якості відносно самостійного напрямку в соціальній філософії пояснюється наступними причинами.

По-перше, на наш погляд, відсутня необхідна дисциплінарна строгість і системність у поясненні предмета, методології формування, стратегії і тактики пріоритету. Багато перерахованих вище філософських понять допускають неоднозначність тлумачення як свого змісту, так і діалектичного взаємозв'язку в межах окремих досліджень. Тому є необхідним подолання цієї сформованої однобічності в поясненні сутності пріоритету і перетворенні його в сувору складну спеціалізовану систему, що має свої власні закономірності функціонування і розвитку. Філософія обґрунтування сутності пріоритету покликана призвести експлікацію, «розпредмечення» сформованого розуміння предмета пріоритетів і забез-

печити вихід на нові пріоритетні цінності й ідеали.

По-друге, пошук соціальною філософією власної «ніши» у дослідженні пріоритету зажадав чіткого розуміння і пояснення його архітекτονіки змістовного поля і змістовних акцентів, а також універсалізації пріоритетів викликаной до життя потребами особистості у їхньому постійному обґрунтуванні в умовах зростаючого динамізму духовного виробництва.

По-третє, необхідний чіткий методологічний аналіз інфраструктури пріоритету. Тут необхідно задіяти по можливості весь арсенал емпіричних і теоретичних методів, а також форм наукового пізнання. Аналіз змісту і сутності пріоритетів у суспільних дисциплінах показує, що потенціал філософської методологічної бази тут не завжди використовується об'єктивно й ефективно. Що ж стосується основ параметричної загальної теорії систем, з позиції якої можна чітко пояснити концепт, структуру субстрат пріоритету на основі атрибутивних і реляційних параметрів, то таке дослідження змісту пріоритетів не виявляється в жодній дисципліні. Нижче нами буде розкритий їхній зміст.

По-четверте, зростаюче за останні роки відчуття стагнації виокремлень пріоритетів, що виражається в незадоволеності їхніми результатами, а також у консервативності соціальної системи, що не має фінансових можливостей і не завжди бажаючої враховувати динамізм суспільного життя, призвело до вихолощування ціннісно-морального стрижня в системі пріоритетів. Врешті-решт, це призвело до утруднення сьогодні обґрунтувати загальнонаціональну ідею, що змогла б об'єднати Захід і Схід України. Висунуті пріоритети в консолідації нації, у тому числі й ідея голодомору 30-х років ХХ століття, очікуваних результатів практично не дають.

Розвиток вчення про пріоритети обов'язково висуває низьку проблем: розуміння їх як об'єкта дослідження в залежності від цілей суб'єкта і способів його мислення, тобто «включення» у розуміння і виділення пріоритетів механізмів його світоглядної орієнтації, способів його мислення; пошук нових форм і методів пізнання й обґрунтування пріоритетів; екстраполяція філософських принципів і категорій на систему пріоритетів з метою додання їх теоретичним конструктам самостійного статусу. Сюди можна віднести такі проблеми як:

- вчення про архітекtonіку пріоритету, як філософсько-культурологічного феномена. Звичайно, важко переоцінити значимість пріоритетів, якщо у своєму сенсостворюючому змісті вони виступають як інтелектуальна власність соціуму;

- вчення про методи, способи і форми виділення й об'єднання пріоритетів у системі суб'єктно-об'єктивних відносин, що виступає ядром руху думки суб'єкта про реалії буття. Тут особлива роль належить такій формі філософського аналізу як конструктивна критика. «Критика, - відзначає О.П.Пунченко, - це думка суб'єкта про реалії буття. У цьому плані вона є форма руху знання, момент розвитку пізнання, це елемент пізнання. Вона може виступати у формі перевірки знання на науковість, його уточнення і корекції через виникнення позитивних сумнівів у істині, фактором розвитку відносної істини»³. Філософська критика, як духовно-теоретичний засіб освоєння реалій соціального буття, у своїй іпостасі виступає орієнтиром об'єктивного виділення соціальних пріоритетів у духовному житті соціуму;

- розкриття механізмів обґрунтування раціоналізації змісту пріоритетів. Принцип раціональності виступає не тільки як основа процесу пізнання, але і як форма усвідомлення пріоритетів у структурі буття духовної культури, як засіб, що розкриває різні типи технологій в соціальному акті.

На наш погляд, основними характеристиками раціональності виступають наступні:

- здатність мислення до вираження за допомогою спілкування, (експресивна функція мови, як засіб вербального вираження думки), а акт виділення пріоритетів без такої діяльності є неможливим;

- у культурі раціональності семантика слів має властивість власного виміру. У раціональній культурі слово є надситуаційним, у міфі – ситуаційним;

- раціональність – це робота з деяким сталим, незмінним змістом, робота з істиною, що украй важливо в дослідженні пріоритету;

- раціональність пропонує культуру експлікацій і дефініції, що важливо в семантичному аспекті.

³ Пунченко О. П. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. П. Пунченко. – Одесса : Астропринт, 2000. – С. 9.

Узагальнюючи ці моменти, можна стверджувати, що для раціональності є притаманними такі риси, що відображають її чотирирівневу структуру.

Це – по-перше, цілеспрямування; по-друге, повний набір методів для досягнення мети (схвалених науковим співтовариством як найбільш ефективних); по-третє, порядок дій у досягненні мети (алгоритм); по-четверте, наявність рівня інтелектуального розвитку, що дозволяє вести мову про раціональність, де вона має бути присутньою (хоча б опосередковано).

Ця структура є універсальною і властива будь-якій формі раціональності або її виду. Відмінність між конкретними проявами раціональності обумовлюється наповненнями виділених нами рівнів і насамперед методичного рівня цілеспрямування.

Усі ці проблеми мають враховуватися при розкритті інфраструктури пріоритету, але з якими б поняттями ми не порівнювали й отожднювали пріоритет, у філософських дослідженнях практично не можна знайти співвідношення пріоритету і парадигми. Поняття парадигми, зазвичай, застосовують до науки, а з виникненням у соціальній філософії такої рефлексії як філософія утворення, почали застосовувати це поняття до утворення, виділяючи в його змісті різні парадигми. Але щоб можна було пояснити загальне й особливе (відмінне) між пріоритетами і парадигмою є необхідність, насамперед, звернутися до змісту й експлікації самого поняття «парадигма». Поняття «парадигма» (з грецької — зразок, приклад) було введено у філософію науки Т. Бергманом для характеристики нормативності методології.

Однак науковий аналіз дослідження змісту парадигм показує неоднозначність його розуміння. Так відомий логік і філософ Г.Х. фон Врігт вважає, що в «соціології не існує взагалі визнаних парадигм і це та особливість, що відрізняє її від природознавства... Отже є підстава говорити про існування рівнобіжних типів соціології. Вони відрізняються не стільки в тому, що дотримуються суперечного один одному розуміння фактів, скільки в прийнятих парадигмах, у рамках яких дається опис і пояснення фактів»⁴. Але, у такому випадку «відсутність загальновизнаних парадигм

⁴ Врігт Г. Х. фон Логико-философские исследования [Текст] / Г. Х. фон Врігт. – М. : Прогресс, 1986. – С. 238-239.

означає неминучість «теоретичного анархізму, — відзначає В.П. Кохановський, - у гуманітарних науках, тому що тут нема «єдино вірної теорії». Тому безліч конкуруючих між собою концептуально-теоретичних схем соціальної реальності і можливість вільного вибору кожної з них - це норма, а не якась аномалія»⁵.

І все-таки, незважаючи на представлений критичний аналіз цього поняття необхідно зазначити, що найбільш фундаментально поняття «парадигма» розроблена Т. Куном у його основній роботі «Структура наукових революцій». «Парадигма Т. Куна - основна одиниця виміру процесу розвитку науки. Це в самому загальному виді, - відзначає В.П. Кохановський - концептуальна схема, що протягом визначеного часу визнається науковим співтовариством як основа його практичної діяльності»⁶. Сам же Т. Кун, пояснюючи зміст парадигми, писав у «Передмові» зазначеної вище роботи, що «під парадигмою я маю на увазі визнані усіма наукові досягнення, що протягом визначеного часу дають модель постановки проблем і їхнього вирішення науковому співтовариству»⁷.

Поняття «парадигма» виражає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством і забезпечуючих існуванням наукової традиції. Парадигма - це те, що поєднує членів наукового співтовариства, і, навпаки - наукове співтовариство складається з людей, що визнають визначену парадигму. Остання, як правило, знаходить своє втілення в підручниках або в класичних працях вчених і на багато років визначає коло проблем і методів їхнього вирішення в тій або іншій області науки. До парадигм Т. Кун відносить, наприклад, птоломіївську астрономію, ньютонівську механіку.

Пізніше, у «Доповненні 1969 р.» у зв'язку з критикою невизначеності цього поняття він експлікував значення даного терміна за допомогою поняття дисциплінарної матриці, що враховує, по-

⁵ Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 195-196.

⁶ Там само. – С. 197-198.

⁷ Кун Т. Структура научных революций [Текст] : пер. с англ. / Т. Кун ; [сост. В. Ю. Кузнецов]. – М. : АСТ, 2003. – С. 12.

перше, приналежність учених до визначеної наукової дисципліни, і, по-друге, системи правил їхньої наукової діяльності.

Дисциплінарна матриця складається з упорядкованих елементів (компонентів) різного роду, що утворюють єдине ціле і функціонують як цілісна система. До цих елементів Т. Кун відносить наступне.

1. Символічні узагальнення, що мають чисто формальний характер або легко формалізуються...

2. Метафізичні частини парадигм - що задають спосіб бачення універсалу...

3. Ціннісні установки, що впливають на вибір напрямку дослідження.

«Загальноприйняті зразки», «визнані приклади» рішення конкретних задач, що забезпечують функціонування нормальної науки»⁸.

Заслуга Т. Куна полягає в тому, що він постійно підкреслював важливу роль філософії в розвитку науки. Він пише, що хоча «учені, загалом, не зобов'язані і не хочуть бути філософами», однак незалежно від свого бажання, вони змушені ними ставати - «особливо у періоди усвідомлення криз, коли вчені звертаються до філософського аналізу як засобу розв'язання задач у їхній області»⁹. Безперечно, це позитив у відношенні філософії. Але, у той же час, Т. Кун вважає, і це поза сумнівом, є об'єктивною критикою його самовихваляння, що він «ощасливив» людство «двома великими відкриттями». Перше — виявлення загального механізму розвитку науки як єдності «нормальної науки» і «не кумулятивних стрибків» (наукових революцій). Другим своїм внеском у розробку проблем розвитку науки він вважає поняття парадигми як конкретного досягнення, як визначеного зразка»¹⁰. Але докори на його адресу полягають і в тому, що він не розглядає парадигму як поняття, застосоване до всіх соціальних процесів, поясненню їхньої сутності. Тому докори пов'язують з метафізичністю його розуміння парадигми.

⁸ Кун Т. Структура научных революций [Текст] : пер. с англ. / Т. Кун ; [сост. В. Ю. Кузнецов]. – М. : АСТ, 2003. – С. 230-235.

⁹ Там само. – С. 119.

¹⁰ Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 198-199.

Аналіз робіт, присвячених парадигмальним установкам та їхнім трансформаціям, показує їхнє різнопоняття, а найчастіше просто термін застосовується без пояснення того, що має на увазі автор під його сутністю. Ми вважаємо, що парадигма - це об'єктивна, культурно-олюднена картина розвитку і функціонування певного соціального феномена, що відображає його змістовне поле, змістовні акценти, а також ціннісні конструкти його буття, які утворюють разом його цілісність. Парадигма - це відображення у свідомості суб'єкта на основі об'єктивного аналізу розвитку соціального явища, його особливостей у певну епоху, розкриття внутрішнього багатства цього явища в його зв'язках і взаємодіях з іншими явищами і впливу на їхній розвиток. У цьому розумінні щодо пріоритету мають відображатись ціннісні світоглядні установки особистості, які впливають на формування її як носія рис і ідей певної епохи. До них можна віднести, насамперед, онтологічне розуміння буття, що визначає спосіб пізнання соціуму як специфічного універсуму, методологічні пошуки досягнення істини і на цій основі конструювання архітектоніки пріоритету. Семантика поняття «пріоритет» має відображати стале і визначене, нести в собі сенс завершеності і цілісності. У це ціле людина входить, прилучаючись до його традицій. Конкретні методи, за допомогою яких цей процес відбувається в кожному епоху, входять до в дефініції цього поняття. Будь-який пріоритет відображає змістовні і суттєві характеристики соціального буття феномена, і у цьому плані дослідник знаходиться у ролі спостерігача руху власної думки, але це не просто пасивне спостереження буття феномена, це - критичне осмислення і можливості його перетворення, це специфічний акт наукового передбачення.

Ці вимоги не бралися до уваги при виділенні трендів суспільного розвитку. До того ж розпливчатість поняття «пріоритет» і його ототожнення з низкою інших понять призвели до того, що теоретичного дослідження цієї категорії важко знайти в попередній філософській думці. Якщо пріоритети інформаційно-матеріального виробництва знаходили обґрунтування в економіці, з позиції їхньої значимості для прогресу соціуму, то пріоритети інформаційно-духовного виробництва не мали точних і чітких критеріїв їхнього

вирізнєння, розмежування і класифікації. І сьогодні, найбільш повно філософські підходи до аналізу проблеми пріоритетів досліджуються філософською антропологією й аксіологією, але знову ж через родинні філософські поняття.

Зважаючи на те, що у періоди знецінення тієї чи іншої культурної традиції та дискредитації ідеологічних засад суспільства, проблема пріоритетів набуває найбільш актуального філософського значення, закономірним слід визнати виокремлення у системі філософського знання наприкінці XIX ст., подальше становлення та активний розвиток за сучасних умов аксіології. Саме цей філософський напрям досліджень найбільш послідовно займається вивченням теорії пріоритетів (аксіологія – від грец. *axios* – цінність, вартість та *logos* – слово, поняття, вчення). Аксіологія у сучасних філософських довідниках визначається як теорія цінностей, яка з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, які здатні задовольняти потреби, інтереси і бажання людей; як філософське вчення про природу цінностей як смислоутворюючих основ людського буття, що задають спрямованість та вмотивованість людського життя, діяльності та конкретних вчинків індивідів; про місце цінностей в реальності та структурі ціннісного світу, тобто про зв'язок різноманітних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами і структурою особистості¹¹.

Соціальне пізнання завжди було нерозривно зв'язане із смислоттєвими цінностями, їх світоглядними компонентами. Цінності завжди виражають особливі соціальні характеристики предмета, що відображають їхнє значення для людини і соціуму. «Цінності, - відзначає В.П. Кохановський, - властивості суспільного предмета задовольняти визначені потреби соціального суб'єкта (людини, групи, людей, суспільства). За допомогою цього поняття характеризують соціально-історичне значення для суспільства і особистісний зміст для людини визначених явищ дійсності. Цінності служать важливими регуляторами поведінки людей, дослідницької діяльності вчених, прагнень політиків, тощо і завжди

¹¹ Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі XXI сторіччя [Текст] / В. Лук'янець // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 16.

носять конкретно-історичний характер»¹².

Оскільки цінності ближче усього за змістом до поняття «пріоритет», тобто необхідність не зупинятися тільки на приведеній вище дефініції цього соціокультурного феномена, запропонованої В.П. Кохановським, основними проблемами теорії цінностей виступає широке коло соціокультурних проблем, насамперед такі, як місце пріоритетів у структурі буття, визначення сутності понять об'єктивності та суб'єктивності ціннісних пріоритетів, характеру і структури ціннісних суджень, з'ясування співвідношення понять ціннісних пріоритетів та оцінок, співвідношення різних систем ціннісних пріоритетів між собою, умови можливості оцінок ціннісних пріоритетів, їх критерії, функціональна роль ціннісно-пріоритетних орієнтирів, специфіка суспільного аксіобуття людини в цілому тощо. Зокрема, існує думка, що цінність – це усвідомлення сенсу, і воно може бути як вірним, так і хибним. Якщо сенс існує незалежно від оцінки (як властивість), то цінність обов'язково потребує оціночного визначення.

Більшість «класичних» і сучасних аксіологів користуються поняттям «цінність» як еквівалентом понять «добро», «благо». Втім складність явища «цінність», різновизначеність та багатоаспектність даного поняття, не говорячи вже про невизначеність сутності такої категорії, як пріоритет, спричинили плюралістичну ситуацію щодо визначення сутності та природи цінностей, їх функцій як в житті окремої людини, так і в життєдіяльності суспільства. Відомий американський філософ А. Блументаль, наприклад, наводить декілька варіантів найтипівіших ознак ціннісних пріоритетів, а саме: ціннісно-пріоритетними уявленнями володіє лише людина; ціннісними можливостями володіють, крім людини, також і інші істоти; цінностями можуть бути всі речі; цінності – це лише психологічний феномен, характеристика прагнень і устремлінь індивіда; всі людські бажання є ціннісними пріоритетами, причому завжди позитивними, оскільки негативних цінностей не існує; ціннісні пріоритети складаються лише з потаємних бажань особи-

¹² Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 103.

стості і не розповсюджуються на тривіальні речі; ціннісні пріоритети не можуть бути збагненими і висловленими їх носіями, а, відповідно, не можуть бути науково досліджені; можливе істинне знання про цінності інших людей та власні, також багато інших варіантів ознак ціннісних пріоритетів.

Щодо визначення поняття «цінність», то воно у сучасних ґрунтовних довідкових виданнях з філософії, психології, соціології та інших галузей гуманітарних знань трактується неоднозначно. Так, автори українського філософського енциклопедичного словника за редакцією В. Шинкарука, поняття «цінність» подають як термін, призначений для позначення бажаного і належного, на відміну від реального, дійсного. На користь такого підходу вони посилаються на те, що першим кроком до розуміння природи ціннісних пріоритетів було усвідомлення того, що з'ясування поняття реальності та істини не дає відповіді на питання, що являє собою цінність: істина розкриває зміст реальності, а сутність цінності полягає у встановленні бажаного, того, що має бути. Тобто, по суті, наведене визначення базується на теорії англійського філософа XVIII ст., відомій як «закон Г'юма» (проблема «фактичного – ціннісно-пріоритетного»), сутність якої полягає у відкритті неможливості виведення поняття цінності з опису того, що існує (і навпаки).

Російський ґрунтовний «Новейший философский словарь» за редакцією О.О. Грицанова взагалі не містить поняття цінності, хоча близька за змістом «Всемирная энциклопедия: Философия» у редакції того ж автора наводить визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації», які фактично повторюють зміст цих понять, запропонований у виданні «Социология: Энциклопедия».

Отже, у сучасній літературі найбільш фундаментальні визначення категорії «цінність» зустрічаються у психологічних довідкових та інших виданнях, що опосередковано підтверджує той факт, що сучасними укладачами філософських енциклопедій і словників ще й досі не повною мірою усвідомлюється той факт, що дана категорія вже давно стала предметом дослідження філософії. Автор «Сучасного тлумачного психологічного словника» В. Шапар визначає цінність як поняття, яке використовується у філософії і соціології для позначення об'єктів, явищ, їхніх власти-

востей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали і виступають завдяки цьому як ідеал належного, і вказує на три форми існування цінності. У першій формі цінність виступає як суспільний ідеал, як вироблене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах громадського життя; підкреслюється, що такі цінності можуть бути і загальнолюдськими, «вічними» (істина, краса, справедливість), і конкретно-історичними (патріархат, рівність, демократія). У другій – цінність з'являється в об'єктивованій формі у вигляді витворів матеріальної та духовної культури або людських вчинків – конкретних предметних втілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових та інших). Третя форма існування представлена соціальними ціннісними пріоритетами, які переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості як особистісні цінності, що є одним із джерел мотивації її поведінки¹³.

Укладачі російської соціологічної енциклопедії (О.О. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькін та інші) вказують на те, що цінності задають одну з можливих граничних меж соціокультурної активності людини чи будь-якого іншого соціального суб'єкта; в цілому їм притаманний позаособистісний, надособистісний, а у ряді випадків – і позаісторичний характер. Вони трактуються як породжуваний культурою та (або) такий, що задається трансцендентно, зміст, що вплітається у мінливе розмаїття соціального життя як його інваріанти, що дозволяють: пов'язувати між собою різні часові модуси (минуле, теперішнє, майбутнє); семіотизувати простір людського життя, наділяючи всі його елементи аксіологічною значущістю; задавати і обґрунтовувати системи пріоритетів, способи соціального визнання, визначати критерії оцінок як способів встановлення значущості для суб'єктів; будувати складні та багаторівневі системи орієнтації у світі¹⁴.

Український енциклопедичний словник із соціальної філософії за редакцією В.П. Андрущенка та М.І. Горлача визначає цінність

¹³ Новейший философский словарь [Текст] / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интерпрессервис : Книжный Дом, 2001. – С. 803.

¹⁴ Всемирная энциклопедия : философия [Текст] / [гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – Минск : Харвест : Современный литератор, 2001. – С. 1018.

як духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, утопічні образи, суспільні ідеали тощо, і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння. Підкреслюється, що в основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значимість, але зміст останньої не розкривається. Визнаючи правомірність поділу ціннісних пріоритетів на матеріальні і духовні, автори фактично нівелюють наведене ними визначення ціннісних пріоритетів лише як духовних формувань. Щодо оцінки будь-яких ціннісних пріоритетів автори відстоюють точку зору, згідно з якою вона визначається не стільки в залежності від здатності цінності задовольняти вітальні або духовні потреби людей, скільки від її відповідності певним суспільним взірцям, мірам, вимогам, ідеалам, що, власне, і виступають як дійсні ціннісні пріоритети і являють собою основу формування людських потреб. Вимір ціннісних пріоритетів пропонується здійснювати на основі таких абсолютних критеріїв, як істина, добро, краса, свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість тощо. Підкреслюється, що ціннісні пріоритети слід розуміти як ствердження всезагального в світі одиничного буття, обов'язкову умову існування людства, тобто як абсолюти людського буття, що, втім, не заперечує історичної модифікованості цінностей, їх залежності від певного часу, рівня розвитку культури, соціальності тощо¹⁵.

Самостійного значення проблема ціннісних пріоритетів набула вже у творах неокантіанців (О. Лібман, Ф. Ланге, О. Введенський, О. Кістяківський, Д. Богдашевський, Г. Лотце, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). Так, у Г. Лотце аксіологічна проблематика досліджується за допомогою поняття «об'єктивна значущість»; засобами філософії культури ці питання вирішує Віндельбанд; Г. Ріккерт розробляє вчення про цінності та ціннісні пріоритети як основу теорії істинного знання і моральної дії, з'ясовуючи відмінності між поняттями «цінність» і «норма».

За Г. Ріккертом, цінності виступають як початковий пункт і ке-

¹⁵ Соціальна філософія [Текст] : короткий енциклопедичний словник / ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К. ; Харків : Рубікон, 1997. – С.241.

рівний принцип гуманітарного пізнання і усі загально визнані цінності «можуть бути лише людськими цінностями». У центрі цінностей стоять люди, основою гуманітарних наук виступає проблема людського духовного життя, і необхідно враховувати той факт, що цінності «проявляються лише у таких людях, які живуть у будь-якому спілкуванні один з одним, отже сутність соціальні істоти в самому широкому розумінні слова»¹⁶.

Принцип гуманітарного пізнання і людської комунікації Г. Ріккерт поклав в основу своєї класифікації цінностей, в якій він скрупульозно розмежовував «цінності» і «реальність», а також «оцінку» і «віднесення предмета до цінностей», останнє має проводити представник наук про культуру, адже відношення до цінностей виступає як чисто теоретична операція, емпірія лише констатує факт існування цінності.

З цих позицій Г. Ріккерт виділяє шість основних областей цінностей: наукові цінності; естетичні художні цінності (мистецтво); містичні цінності; етичні (моральні) цінності; соціально-етичні цінності; релігійні цінності¹⁷.

Свою ієрархічну теорію цінностей Г. Ріккерт стверджує, що в цій системі «одна і та ж особистість є носієм різних видів цінностей» та вважає «необхідністю побудови нової, до сих пір ще неіснуючої, частини філософської системи – філософії сучасного особистого життя в теперішньому часі»¹⁸. Г. Ріккерт ясно стверджує, що існує особлива область цінностей – філософія. «Осягаючи таким чином саму себе у всій своєрідності свого наукового характеру, філософія, закладає останній камінь у спорудження системи цінностей»¹⁹.

Запропонувавши своєрідну унікальну систему цінностей духовного життя соціуму, Г. Ріккерт все ж не звертається до поняття пріоритету, інакше навіть в цій системі він змушений був би від-

¹⁶ Ріккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий [Текст] / Г. Ріккерт. – Спб. : Наука, 1997. – С.423-424.

¹⁷ Ріккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Ріккерт // Культурология. XX век : антология. – М. : Республика, 1995. – С.383.

¹⁸ Всемирная энциклопедия : философия [Текст] / [гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – Минск : Харвест : Современный литератор, 2001. – С. 387.

¹⁹ Ріккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Ріккерт // Культурология. XX век : антология. – М. : Республика, 1995. – С. 391.

дати пріоритет не всім шістьом областям цінностей, а тільки детермінуючим. Таким чином складається враження, що такою системою, безперечно, могла б бути саме філософія.

М. Вебер, що приєднався до баденської школи, пріоритет у класифікації цінностей віддає пізнавальним і освітнім²⁰. Він вимагає чіткого розмежування не тільки між оцінкою і відношенням до цінностей, але й між оцінкою і інтерпретацією цінностей. М. Вебер вважає, що не можна змішувати «оцінку» і «пояснення», зменшуючи роль останнього в соціальних науках.

Особливе значення в розвитку теорії цінностей належить концепції ціннісного аналізу М.Вебера, ядром якої виступає ціннісне судження. «Ціннісне судження, - відмічає М. Вебер, - означає, що, вносячи його, я займаю по відношенню до даного об'єкта у його конкретній своєрідності певну визначену «позицію»; що ж стосується суб'єктивних джерел моєї позиції, моїх вирішальних «ціннісних точок зору», то це вже зовсім не «поняття», а тим більш не абстрактне поняття, а цілком конкретне, у вищому ступені індивідуальне за своєю природою, складне «відчуття» і «хвилювання»²¹. Звичайно ж, при аналізі пріоритету як соціокультурного феномену необхідно обов'язково використовувати ціннісний аналіз, виходячи на позиції об'єктивності змісту пріоритету. Використання цього аналізу допомагає чіткіше визначити вибір, напрям і спосіб вивчення емпіричного об'єкту в кожному конкретному випадку.

Ідеї Г. Ріккєрта та М. Вебера знайшли свій розвиток в систематичних дослідженнях ХХ століття.

Так М. Шеллер, поставивши у центр цінностей людину, пропонує свою теорію ціннісної ієрархії особистостей: святий – геній – герой – духовний вождь – художник. «Класифікація цінностей, запропонована німецьким психологом і філософом Г. Мюнстербергом, являє собою універсальну систему категорій в аксіологічному висвітленні»²².

²⁰ Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 663.

²¹ Соціальна філософія [Текст] : короткий енциклопедичний словник / ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К. ; Харків : Рубікон, 1997. – С.451.

²² Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 102.

Особливості систематизації ціннісних пріоритетів продовжує і Н. Гартман, який посилює аргументацію на доведення суб'єктивно-емоційної природи ціннісних пріоритетів тезою про «інтенціональність» цінностей відносин. Відповідно до його позиції, цінності не піддаються раціональному пізнанню і відкриваються лише в особливих ціннісних почуттях (любов і ненависть), що змушують людину інтуїтивно віддавати перевагу тому чи іншому способу поведінки («Естетика», 1926). Тоді Р. Перрі аналізує значення і базові принципи цінностей за допомогою поняття «інтерес» («Загальна теорія цінностей», 1926); Д. Дьюї розвиває її натуралістичну версію (прагматичний інструменталізм) особистості. Зазначені питання, крім вище названих мислителів, розглядалися також Г. Когеном, Ф. Brentano та багатьма іншими²³.

Класифікація цінностей знайшла своє широке відображення у П. Сорокіна так, аналізуючи класифікацію цінностей за П. Сорокіним, А. А. Кавалеров стверджує, що категорія цінностей займає в соціологічній концепції П. Сорокіна домінуюче місце, на перший план виступають «цінності, які виникли в наслідок» когнітивної діяльності (Істина); а далі цінності естетичного задоволення (Краса), цінності соціальної адаптації та моралі (Добро, Доброчинність); і цінності, які констатують усі вище відзначені цінності в єдине соціальне ціле – цінності Корисності. Будь-яку соціально значущу людську діяльність, – стверджує він, – можна пояснити за допомогою цих чотирьох універсальних категорій. Така класифікація цінностей довгий час у світовій філософії вважалась домінуючою. Лише з розширенням аксіологічних аспектів пізнання оточуючого світу проблема виокремлення, точніше групування цінностей, почала з більшою силою привертати увагу дослідників. Це обумовлено необхідністю визначення свідомості суб'єкта в пізнавальних і соціальних процесах²⁴.

В цілому ж класифікуючи типи цінностей – матеріальні і нема-

²³ Нугаев Р. М. Проблема роста социогуманитарного знания [Текст] / Р. М. Нугаев // Вопросы философии. – 2007. – № 8. – С. 62.

²⁴ Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації [Текст] / А. А. Кавалеров. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 44.

теріальні, - П.Сорокін виділяє понад тридцять видів цінностей, які «умовно можна згрупувати в декілька блоків у відповідності до життєдіяльності сфер індивіда: а) релігійні; б) пізнавальні; в) художні (творчі); г) моральні; д) чуттєві; е) правові»²⁵. Виділяючи блок пізнавальних цінностей, П.Сорокін вважає, що до них можна віднести «такі цінності, як «освітні», «пізнавальні», «базові», «наукові», «філософські», «сутнісні», «естетичні»». Тут ми бачимо, що П. Сорокін ставить цінності освіти на перший план, вони виступають у нього як пріоритетні.

В цілому ж сучасна аксіологія відрізняється плюралізмом напрямів і концепцій, серед яких окремі дослідники виділяють такі, як ціннісний релятивізм постмодернізму, компаративістська філософія, герменевтика, філософія і соціологія знання, освіти тощо. Втім загальна систематизація аксіологічних досліджень у системі філософського знання поки що не склалася. Одна із спроб класифікації типів аксіології запропонована авторами першого вітчизняного словника «Історія філософії» (О.В. Александрова, Г.Є. Аляєв, І.В. Бичко, В.А. Бугров, О.П. Варениця, Д.Є. Прокопов, А.В. Толстоухов за загальною редакцією В.І. Ярошовця). На їх думку, доцільно виділити такі типи аксіології: натуралістичний психологізм, трансценденталізм, персоналістський, культурно-історичний релятивізм та соціологізм. До першого типу аксіології за такого підходу пропонується відносити погляди А. Мейнонга, Р.Б. Перрі, Дж. Дьюї, К.І. Льюїса, які поєднує базове положення про те, що джерело цінностей та ціннісних пріоритетів вбачається в біопсихічно інтерпретованих потребах людини, а самі цінності пропонується емпірично фіксувати як специфічні факти реальності.

Інший підхід до розуміння класифікації сучасних теорій цінності пропонують автори вітчизняного філософського енциклопедичного словника за редакцією В.І. Шинкарука (Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов, П.Ф. Йолон, Н.П. Поліщук та інші). Вони вважають доцільним виділяти дві основні групи концепцій

²⁵ Сорокін П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин. – М. : ИПЛ, 1992. – С. 441.

стосовно пояснення природи ціннісних пріоритетів – об’єктивістську та суб’єктивістську. Лінія об’єктивістського розуміння простежується від Платона з його ідеєю добра, яка увінчує ієрархію всіх інших ідей, через томістські теологічні теорії аж до сучасних філософських концепцій, початок яким закладено німецьким філософом Г. Лотце, а найвідомішими послідовниками у XX ст. визнаються М. Шелер, М. Гартман та Е. Гуссерль. Разом з тим, підкреслюється, що з періоду філософії Нового часу, на противагу середньовічній філософській думці, утвердилося переважно суб’єктивістське розуміння ціннісних пріоритетів (цінності належать до психічних об’єктів, тобто їх джерелами є людські бажання, інтереси, почуття, ставлення). Ця лінія розуміння природи ціннісних пріоритетів виводиться з вчень таких видатних філософів Нового часу, як Т. Гоббс, Б. Спіноза, Г. Лейбніц; позицій філософів-утилітаристів (Майонг, Перрі); логічних позитивістів (Рассел, Айер) та інших. При цьому визнається, що всі вони запропонували дещо відмінні варіанти суб’єктивістського розуміння ціннісних пріоритетів: утилітаристи джерелом їх вважали бажання і задоволення; емотивісти (Айер, Стівенсон) – почуття; Перрі – інтереси; Б. Рассел виходив з того, що цінності є прихованими веліннями або командами; до суб’єктивістського розуміння ціннісних пріоритетів схилялися прихильники прагматизму (насамперед, Дьюї). Аналізуючи сильні і слабкі позиції таких підходів, особливо у їх крайніх проявах, закономірним уявляється наявність у філософських підходах кінця XX ст. суперечливих їх оцінок. Більшість сучасних філософів у поясненні природи цінностей та ціннісних пріоритетів прагнуть об’єднати позитивні елементи кожного з них, що, за влучним висловом Фроднізі, є результатом напруги між об’єктивним і суб’єктивним, що і спонукало даного автора пояснювати природу ціннісних пріоритетів на основі поняття гештальту – цілісної структури, що є первинною стосовно своїх компонентів.

Самим останнім часом стає все більш визначеною необхідність не тільки подальшого розвитку аксіології як суто філософського напрямку, а й становлення аксіометрії (від грец. *Achia* – цінність, *meteo* – вимірюю) – комплексної наукової дисципліни соціогуманітарного циклу, яка має поставити своєю метою виявлення: актуально

і потенційно презентованих у конкретних соціокультурних середовищах і ситуаціях «наборів» цінностей та ціннісних пріоритетів (феноменологія); співвідносної значущості ціннісних пріоритетів між собою та у різних соціальних суб'єктів (вимірювання і статистика); існуючих механізмів «ціннісного спричинення», покладання (соціальна психологія); реально існуючих типологій ціннісних пріоритетів та їх носіїв – суб'єктів (соціологія); генези і розвитку ціннісних уявлень і самих ціннісних пріоритетів (історична соціологія і культурологія). Основою аксіометрії має стати аксіологія як філософська дисципліна з її методологічно обґрунтованими для аксіологічного аналізу підходами та акцентом на дослідженні цінностей у цілісних соціокультурних і історичних контекстах²⁶.

Найбільш близьким за змістом до сутності категорії «пріоритет» є поняття «ціннісні орієнтації», яке досить ґрунтовно розроблено теорією структури особистості. Витоки концепції ціннісних орієнтацій у психології були закладені переважно працями У. Томаса та Ф. Знанецького, який вперше власне і запропонував даний термін, переінтерпретувавши поняття attitude – відношення у переживання особистістю значущості якого-небудь явища. В подальшому теоретичне обґрунтування концепції ціннісних орієнтацій було здійснено М. Вебером в його вченні про ціннісно-раціональну дію, а також Узнадзе у його концепції фіксованих соціальних настанов та іншими дослідниками.

Розділяючи цінності і ціннісні орієнтації можна стверджувати, що останні розмежовують суттєві, значиме для особистості, від другорядного, несуттєвого. Ці орієнтації виступають важливим фактором, регулюючим мотивацію особистості. Основу їх змісту складають переконання людини, етичні принципи, етична практика. У цих орієнтаціях превалюють етично-психологічні фактори. Ціннісні орієнтації розкриваються через ціннісну інтерпретацію, котра була обґрунтована ще Г. Ріккертом, що входить в ядро теорії цінностей.

Сучасна психологічна і соціологічна думка виходить з того, що ціннісні орієнтації являють собою елементи внутрішньої (диспо-

²⁶ Сачков Ю. В. Фундаментальные науки как стратегический ресурс развития [Текст] / Ю. В. Сачков // Вопросы философии. – 2007. – № 3. – С. 73.

зиційної) структури особистості, сформовані і закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів його соціалізації та соціальної адаптації, які виокремлюють найбільш суттєве для даного індивіда від незначного (несуттєвого) через (не) прийняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як межі граничних смислів та основоположних цілей життя, а також визначають прийнятні засоби їх реалізації. Науковцями підкреслюється, що у структурі особистості ціннісні орієнтації утворюють вищий (як правило, усвідомлений – на відміну від соціальних настанов) рівень ієрархії схильностей до певного сприйняття умов життєдіяльності, їх оцінки та поведінки як в актуальній (тут і тепер), так і в довгостроковій перспективі. Найбільш чітко ціннісні орієнтації виявляються в ситуаціях, що потребують прийняття відповідальних рішень, внаслідок того, що тягнуть за собою значущі наслідки і обумовлюють специфіку життєдіяльності індивіда на перспективу. Ціннісні орієнтації забезпечують цілісність та стійкість особистості; визначають структури свідомості, програми і стратегії діяльності; контролюють та організують мотиваційну сферу, інструментальні орієнтації на конкретні об'єкти та (чи) види діяльності і спілкування як засіб досягнення цілей. Тобто, у структурі особистості процес формування ціннісних орієнтацій передусім полягає у наданні переваги чи відхиленні певних смислів як життєорганізуючих начал та формуванні (не) готовності вести себе і діяти у відповідності з обраними позиціями. Отже, ціннісні орієнтації задають загальну спрямованість інтересам та устремлінням особистості; ієрархію індивідуальних уподобань та зразків; цільову та мотиваційну програми; визначають рівень престижних уподобань та прагнень; уявлення про належне та механізми селекції за критерієм значущості; ступінь готовності та рішимості (через вольові компоненти) до реалізації власного «проекту» життя. Ціннісні орієнтації виявляються і розкриваються через оцінки, які особистість дає собі та іншим людям, явищам суспільного життя, обставинам дійсності тощо; через вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у складних обставинах, виходити із конфліктів різного рівня; через обрання оптимальних ліній поведінки у будь-яких ситуаціях; і насамперед через вміння задавати та змі-

нювати за необхідності домінанти власної життєдіяльності. Останнє є надзвичайно важливою складовою ціннісних орієнтацій особистості, оскільки соціальна нестабільність у багатьох сучасних суспільствах поряд із суто індивідуальними факторами нерідко стимулюють прояви різноманітних криз особистості, вихід з яких потребує переосмислення, перегляду, уточнення системи ціннісних орієнтацій; підтвердження, зміну чи обрання нових векторів індивідуальної та соціальної активності; пересамоідентифікації особистості та рефлексії над проблемою ступеня самореалізації, прийняття відповідальних рішень щодо визначення смислових основ життєдіяльності в цілому. Несуперечливість і цілісність системи ціннісних орієнтацій може розглядатися як показник стійкості і автономності особистості, і відповідно їх суперечливість та розірваність – як свідोцтво незрілості, маргинальності особистості, що виявляється у її нездатності виносити оцінки і приймати відповідальні рішення, або навпаки, - схильності діяти за раз і назавжди сформованим стереотипом, з одного боку, та істотному розходженні вербальної і невербальної поведінки, - з іншого.

Істотний внесок у дослідження проблеми ціннісних пріоритетів, зокрема, соціальних, та ціннісних орієнтацій внесли такі сучасні українські дослідники, як Ю.В. Борисова, О.М. Корнієнко, Н.П. Максимчук, А.О. Ручка та інші. При визначенні ознак соціальних цінностей Ю. Борисова підкреслює їх інтерсуб'єктивний характер, здатність поряд з іншими умовами життя людей впливати на їх поведінку. В аналізі сутті поняття «соціальні цінності» О. Корнієнко відстоює точку зору, згідно з якою визнається, що цінності особистості мають двосторонній характер – вони одночасно є і соціальними, і індивідуальними. Їх соціальність полягає в тому, що вони обумовлюються системою соціальної адаптації, виховання і навчання, певною структурою і особливостями соціальних відносин у суспільстві, формуються, виходячи із інтересів і задач суспільства і корегуються ним, а індивідуальність полягає у залежності від особливостей особистості, її життєвого досвіду, специфіки потреб, інтересів, ідеалів.

Щодо самого поняття «пріоритет» доводиться констатувати, що жодне з наявних численних довідкових, у т. ч. енциклопедичних,

українських та російських видань з філософії, соціології, психології та багатьох інших галузей соціогуманітарних знань не дає його визначення. Неповні і неґрунтовні його пояснення мають місце в окремих універсальних енциклопедичних словниках, загальних тлумачних довідниках української та російської мови, окремих економічних та інших довідкових виданнях загального чи галузевого напрямків. Так, останнє видання «Большой советской энциклопедии» пропонує розуміти поняття пріоритет у трьох значеннях: 1) як першість у часі здійснення якої-небудь діяльності; 2) як суттєве за значущістю поняття для встановлення першості наукових досягнень (відкриттів), винаходів, промислових зразків; 3) як переважаюче значення певного нормативного акта. Тут вказується на те, що етимологічно термін «пріоритет» походить латинського поняття *prior* та німецького – *Priorität*, що означають перший, старший²⁷.

Фактично таке ж розуміння пріоритету пропонує і російський «Универсальный энциклопедический словарь» 2003 р. та чисельні інші видання. Певною мірою більш точними у багатьох тлумачних словниках української і російської мови є вказівки на те, що пріоритет, поряд із зазначеним, слід розуміти як примат, верховенство, переважне, провідне значення кого-, чого-небудь, перевага над кимось, чимось.

При визначенні поняття «пріоритет» доводиться враховувати також і те, що такі важливі для цього категорії філософії та соціогуманітарного знання в цілому, як ієрархія, зокрема, ієрархія цінностей, також ще не набули однозначного загальнофілософського трактування. Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією В.І. Шинкарука, ієрархія визначена у контексті загальносмыслового значення як принцип структурної організації складних багаторівневих систем, що полягає в упорядкуванні взаємодії між рівнями як руху від вищого до нижчого. Підкреслюється, що в ієрархічно побудованій системі існує структурна і функціональна диференціація: кожний рівень спеціалізується на виконанні певних функцій, а вищі рівні здійснюють функцію узгодження

²⁷Универсальный энциклопедический словарь [Текст]. – М. : Эксмо : Большая Российская энциклопедия, 2003. – С. 1116.

й інтеграції. Методологічна необхідність ієрархічних побудов зумовлюється потребою пізнання й управління складними природними системами та об'єктами соціального, технологічного, екологічного та інших порядків. Фактично на такому ж розумінні базується і визначення соціальної ієрархії як форми побудови складних соціальних систем на підставі такого підпорядкування, коли «нижчі» рівні контролюються «вищими»²⁸.

На основі глибокого аналізу філософських робіт вищезазначених авторів і застосовуючи вимоги методології діалектичного ряду, розробленого Ортягою – І – Гассетом, що включає у свій зміст – «зупинятися» у (виділенні пріоритеті духовного виробництва соціуму найбільш значущих); «продовжувати» (мисленнєво аналізувати соціальну значущість виділеного детермінуючого пріоритету і обґрунтовуючи цей статус); «зберігати» (все позитивне в аналізованому об'єкті, основуючись на вимогах філософської конструктивної критики); «інтегрувати» (все це позитивне з метою визначення ролі та місця детермінуючого пріоритету в новому інформаційному порядку), пропонується наступна експлікація пріоритету. Соціальний пріоритет як соціокультурний і логіко-гносеологічний феномен є теоретично обґрунтований, духовний, соціально-ціннісний і смислоутворюючий орієнтир суспільного розвитку, який формується на основі аналізу й оцінки соціального явища, реалізація якого зумовлена прагненнями і цілями соціуму. Як теоретичний конструкт, пріоритет відображає форму руху думки суб'єкта про реальії буття, це - специфічний процес, який виступає в якості випереджаючого відображення соціального розвитку.

Виходячи з запропонованої дефініції категорії «пріоритет», розкриємо його архітекtonіку. Необхідність філософського дослідження архітекtonіки цього філософсько-культурологічного прийняття, як системи ідей, в яких акумулюються джерела соціального розвитку, зумовлена, в першу чергу, необхідність філософсько-культурного синтезу сучасних ідей відносно магістральних трендів буття соціуму. Цей синтез задає «трансцендентальний

²⁸ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С. 604.

суб'єкт», що вимагає єдиного методологічного підходу до аналізу архітекtonіки пріоритету, так що відмова від цього підходу призводить в результаті до втрати філософської значущості вивчати об'єкт пізнання у його цілісності і саморозвитку, тобто в контексті теоретико-множинного, групового або варіаційного уявлення.

Сучасна ж соціальна наука в основному виявилась орієнтованою на процеси диференціації пріоритетів як предмету дослідження, тобто на парадигму «фрагментаризму». Адекватно не відреагувати на таку тенденцію, коли філософія є саморозвиваючоюся системою світосприйняття, означало б ріст дефіциту методологічного компоненту, пов'язаного з процесами «синтезу», тобто зі структурно-цілісними, системно-параметричними підходами. Не подолавши таку диспропорцію на основі філософсько-методологічного дискурсу, навіть при динамізмі світосприймального компендіуму, навряд чи було можна очікувати розвиток темпоральних тенденцій у фронтальній трансформації фундаментального принципу об'єктивності.

Розглядаючи пріоритети суспільного розвитку не можна стверджувати, що тут переважає ідея фрагментаризму. Потрібно враховувати ту обставину, що в системі «загальнолюдської культури» у ході її еволюції відбулася «біфуркаційна дихотомія»: соціальні процеси пішли по конві «атракторів» – матеріальної і духовної рефлексії. Тому і вирізняється система матеріальних пріоритетів (економічними, природо-науковими і технічними дисциплінами), і система духовних пріоритетів (галузь суспільних дисциплін).

Предметом нашого монографічного дослідження виступає система духовних пріоритетів, формуюча у людини філософсько-методологічне світосприйняття. Людині для гармонійного безконфліктного входження у світ і оптимального функціонування в ньому необхідно володіти опорним стержнем базових реперних цінностей, в протилежному випадку виникне складна і критична ситуація. Ця система базисних цінностей виникає за умови, якщо структурні «одиниці» методологічного апарату філософії як науки починають відповідати соціальним сутностям, особливостям людського світосприйняття, виступаючим базисом формування і модернізації пріоритетів.

Актуальність рішення такої проблеми відмічається Л.А. Мікешиною, яка стверджує, що «для філософії, яка вступила в III тисячоліття все більш насущним і значущим стає співвідношення абстракції, категорій, системи суджень обґрунтувань самою людиною мислячою і пізнаючою, а також діючою і відчуваючою, - то є в цілісності усіх його іпостасей і виявлень»²⁹.

Центральним елементом архітекτονіки пріоритету виступає ідея, що базується на певному філософсько-культурологічному світогляді, яка функціонує у певному історичному і соціокультурному бутті. Ідея в пріоритеті виступає як основоположний смисловий образ, який може коректно рефлексуватися у форматі концептуально-фазового простору. Це означає, що процеси, які протікають у цивілізаційній динаміці, впливають на зміну змісту смислового образу, тобто ідеї. Ідея не виступає тут у тому сенсі, як у філософії П.Юркевича, де змінний об'єкт володіє незмінною ідеєю. П. Юркевич, стверджує, що за постійно змінною дійсністю ми повинні бачити незмінну ідею об'єкта.

В архітектоніці пріоритетів ідея постає як поняття неперевершеності, яка ще не є реальністю соціального життя (наприклад, ідея справедливо керованої держави). Однак і людина, і соціум до цієї неперевершеності мають прагнути усіма силами. У цьому полягає процес їх розвитку.

Якщо в архітектоніці філософсько-культурологічного світогляду вирізняють «три особливі ідеї: абсолютного суб'єкту, абсолютної причини, абсолютного суспільства»³⁰, то в архітектоніці пріоритету, окрім ідеї його відносної неперевершеності, можна також виокремити саму людину у всій цілісності її духовних іпостасей, до яких можна віднести її знання, раціоналізм в осмисленні і детермінації певного пріоритету, інформаційні цінності, на яких іде конструювання пріоритету, а також сюди включаються інтереси суб'єкту побудови пріоритету і інтереси соціуму. Оскільки на першому етапі конструювання пріоритету він виступає у якості випе-

²⁹ Микешина Л. А. Философия познания. Полемические главы [Текст] / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С.13.

³⁰ Там само. – С.232.

реджаючого відображення дійсності, то він є розумовою дією, він виступає в іпостасі ідеального. Але результатом цього випереджаючого відображення має стати реальний духовний продукт, що обґрунтовує мету і подальший об'єктивний хід суспільного розвитку, які виражають вже матеріалізацію ідеї через певну форму суспільної практики. І ця суспільна практика в просторово-часовому континуумі «смыслових образів» вимагає пов'язувати в єдине цілі, прагнення, інтереси і цінності, щоб пріоритет не залишився у якості ідеалу, а щоб він виступив у якості фактора, що направляє і об'єктивно визначає та передбачує систему культурологічних трансформацій суспільного життя. Сьогодні на «Третій хвилі» цивілізації зміст і архітектоніка пріоритету має виходити з ідей, що визначають інформаційні цінності, культурно-історичну динаміку процесу інформатизації усіх сфер суспільного життя. Цей пріоритет сьогодні є ядром світу, що глобалізується.

Таким чином, архітектоніка пріоритету, що базується на певному філософсько-культурологічному світогляді, розкривається за допомогою поєднання філософських, соціально-політичних і культурологічних ідей, або інваріантів, що залишаються незмінними в різноманітних культурних формах в різних історичних епохах. Це виражає стале в пріоритеті, оскільки в якій би формі він не виражався, форми цілей, інтересів, цінностей, він, як соціокультурний феномен існував завжди. Нема в історії людства періоду, коли б воно не формулювало б стратегічні задачі, будь буденний або теоретичний рівні суспільної свідомості. Безперечно зі становленням теоретичного знання цей процес набув цілеспрямованого, осмисленого характеру, що спирається на методологію, яка постійно вдосконалюється, – основу конструювання пріоритету.

Архітектоніка філософсько-культурологічної ідеї пріоритету визначається, з одного боку, розумінням об'єкту в його чистій істотності (тобто тим, що істотно закладено в ньому) і свідомістю в своїй сутті, тобто через культурний світ. Пріоритети визначають сферу духовного буття людини і соціуму та констатують змістоутворенні форми цього буття.

Безсумнівно масив філософсько-культурологічних пріоритетів визначається підгрупами епістимологічних і соціально-

політичних думок з єдиною архітектонікою ближнього і дальнього порядку інваріантності. При цьому увесь масив пріоритетів виступає як антологізований образ, що концентрує у собі інваріанти культури і опосередковуючі фундаментальні філософські принципи та картину духовного буття соціуму на етапі формування.

Таким чином, теоретичне і практичне значення дослідження пріоритету визначається, в першу чергу, тим, що екстраполяція теоретико-множинної, групової і варіаційної концепції на пріоритет сприяє створенню більш ефективної філософської практики, входженню філософів у поле активного впливу на спосіб життя людей.

1.2 Пріоритети як форма рефлексивного осмислення трансформаційних і модернізаційних процесів у соціумі

Дослідження суті і структури соціальних пріоритетів призвело до життя у філософському знанні її новий напрямок – філософію пріоритетів. Пріоритет виступає у якості особливої категорії соціальної філософії, що потребує свого раціонального осмислення, однак вже як гносеологічний феномен. Процес його пізнання є складним і багатограним. Особливу роль в ньому відіграє рефлексія, як смисловий феномен формування суб'єктом теоретичних конструктів пріоритетів.

Саме тут раціональність з'являється як особлива форма рефлексії. Внутрішня логіка раціональності вимагає попередньої концептуальної орієнтації суб'єкта в світі інформації. Це є основою для розвитку форм його рефлексивного мислення на шляху досягнення істини. Рефлексія, як принцип людського мислення, направлена на осмислення змісту форм, передумов і результатів пізнавального акту. Рефлексія передбачає критичний аналіз передумов і методів пізнання, що виступає основою пояснення і самого пізнавального процесу та його результатів.

Що ж стосується самого поняття «рефлексія» (від лат. reflexio - відображення) – це є принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення власних форм, передумов і результатів. Предметом розумової діяльності (у цьому випадку - пріоритет) виступає як процес їхнього пізнання, так і як результат цього процесу.

Зазвичай, рефлексію представляють як усвідомлення суб'єктом засобів і підстав власної діяльності. У цьому її відмінність від інтуїції, яка визначається як знання, що виникає без усвідомлення шляхів і умов його поведінки. Усвідомлення, поза сумнівом, є найважливішим моментом рефлексії, проте воно не вичерпує її суті. «Суть же рефлексії, - відзначають Г.А. Голицин і В.М. Петров, - це зміна засобів і підстав діяльності з метою кращого і повнішого досягнення мети. Усвідомлення в цьому випадку є лише необхідною передумовою зміни»³¹. Нас рефлексія цікавить як феномен раціональності. І в цьому плані рефлексія у її осмисленні виступає як такий собі універсальний прийом логічного мислення, і її можна визначити як перетворення засобу у ціль³².

Поняття рефлексії застосовується і в ширшому сенсі, коли людина виходить за межі пізнавального процесу. Це перш за все - його діяльність, пов'язана з самопізнанням. Саме у цій іпостасі поняття рефлексії було застосовано в інтелектуальному сенсі Сократом. Він представив людину як систему з рефлексією. І сьогодні, філософські уявлення про те, що людина, рівно як і всі сфери її свідомої, цілеспрямованої діяльності, є системами з рефлексією, стали загальноприйнятими і основоположними.

Не є виключенням і система пріоритетів. Але тут необхідно враховувати, що не всі дії в системах рефлексії є повною мірою рефлексивно осмисленими. Там завжди інтуїтивно або опосередковано вимальовуються варіанти дій, яким надається перевага, і тому ступінь рефлексивного осмислення сфери діяльності суб'єкта в пізнанні пріоритетів не завжди відрізняється конкретністю. Це залежить від ступеню можливості реалізації соціумом конкретного пріоритету.

Аналіз архітекτονіки рефлексії дозволяє виокремити в ній три основні форми: 1) елементарна рефлексія яка направлена на аналіз повсякденних дій у супроводженні знання, що уточнює їх значення і межі; 2) філософська рефлексія як осмислення граничних підстав буття і мислення, людської культури в цілому як стану і способу

³¹ Голицын Г. А. Информация, поведение, язык, творчество [Текст] / Г. А. Голицын, В. М. Петров. – М. : ЛКИ, 2007. – С. 90.

³² Там само.

існування соціуму; 3) науково-теоретична рефлексія як критичний аналіз передумов, форм, методів і результатів діяльності людини в будь-якій сфері, заснований на принципах системності, детермінізму, логічної послідовності і доказовості найширше культивованих в науці»³³.

Специфічною формою є науково-теоретична гносеологічна рефлексія. Її підстави - передумови, форми і методи пізнання, визначені вище принципи - забезпечують збереження специфіки предмету рефлексії - наукового пізнання, що має особливий епістемологічний статус по відношенню до інших типів пізнавальної діяльності. Ядром гносеологічної рефлексії і самої раціональності виступає філософська критика. Внутрішні механізми філософської критики розкривають її багатий потенціал. «Критика є думка суб'єкта про реалії буття. У цьому плані вона є формою руху пізнання, моментом розвитку пізнання, це - елемент пізнання, складова пізнання. Вона може виступати у формі перевірки знання на науковість, уточнення і кореляції їх, способом виклику позитивних сумнівів в істині, чинником розвитку відносно істини. Але головне багатство її суті в логіко-гносеологічному плані розкривається тоді, коли вона проявляється як момент діалектичного заперечення, як форма подолання обмеженості в пізнавальному процесі»³⁴. Рефлексія поза критичним аналізом досліджуваної системи конструктивно не існує, вона є просто немислимою.

У рефлексивному мисленні, як невід'ємному модусі раціональності в науковому пізнанні, розкриваються не лише форми відбору і осмислення необхідної суб'єктові інформації для обґрунтування своєї конструктивної діяльності. У дослідженні пріоритетів - це ще і засоби регуляції конкуруючих ідей і теорій. Раціональність, як тип свідомості, регулюючий доцільну діяльність людини, на основі мотивації, аналізу, аргументації, пояснення, обґрунтування, логічності, науковості цих епістемологічних цінностей наукового пізнання -

³³ Лукашевич В. К. Философия и методология науки [Текст] / В. К. Лукашевич. – Минск : Современная школа, 2006. – С. 5.

³⁴ Пунченко О. П. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. П. Пунченко. – Одесса : Астропринт, 2000. – С. 9-10.

допомагає відібрати в інформаційному просторі теоретичного знання гносеологічні підстави і ті теорії, які якнайповніше задовольняють вимоги і інтереси суб'єктів освітнього акту, і розкривають більш докладніше зміст об'єкту дослідження. Це є так звана гносеологічна рефлексія, що є «осмисленням людиною передумов, форм і результату пізнавальної діяльності, це – пізнання, направлене на вивчення самого пізнавального процесу»³⁵. Гносеологічна рефлексія відрізняється в своєму змісті тим, що вона вимагає відокремити віру від знання (як це зробив Р. Декарт), а також «знання» від «думки», коли остання базується на обмеженому досвіді суб'єкта.

У сфері дослідження пріоритетів рефлексія виступає у формі науково-теоретичної, але це не означає заперечення наявності у суб'єкта квазітеоретичної рефлексії.

Науково-теоретична рефлексія - це осмислення суб'єктами освітнього процесу на основі передумов, форм і методів пізнання досліджуваної проблеми. Це осмислення базується на даних конкретних наук. Воно виступає як процес, що зберігає специфіку предмету рефлексії, і в той же час володіє особливим епістемологічним статусом.

Наявність у суб'єктів пізнавального акту квазітеоретичної рефлексії означає глибоку опору на систему позанаукового знання, якою володіє суб'єкт, що пізнає. Вона ґрунтується на уявленнях, вироблених в різних формах суспільної свідомості, а в підсвідомості - на його буденному рівні. Квазітеоретична рефлексія завжди базується на широко розповсюджених прийомах пізнання: це зміст пізнавальних дій з певним еталоном (здоровим глуздом, традиціями, виробленими в повсякденному житті, і таке інше); певними заборонами на різні варіанти поведінки, пізнання і осмислення процесів дійсності, тощо. Однак, в той же час в квазітеоретичній рефлексії мало і має місце насадження як основоположного, такого варіанту, який влаштовував не науку, не освіту, а тих, чії інтереси повинно було обслуговувати і вненаукове знання, а пізніше і наукове.

Це - різні табу, «теорія спогаду» Платона, теорія «подвійної іс-

³⁵ Лукашевич В. К. Философия и методология науки [Текст] / В. К. Лукашевич. – Минск : Современная школа, 2006. – С. 51-52.

тини» Ф. Аквінського, а в сучасних філософсько-наукових концепціях - принцип партійності філософії і науки в цілому, що призвело на етапах становлення окремих наук, таких як генетика, кібернетика, теорія семіотики (у філософії) до деструктивної критики їх змісту. Гносеологічна рефлексія проявилася тут у яскраво вираженій формі квазидеструктивної рефлексії.

Всі форми наукової рефлексії при формуванні пріоритетів не можна звести до єдиної універсальної форми, не дивлячись на той факт, що всі вони функціонують як якісно самостійний елемент. Вони не володіють обов'язковим статусом нормативного, а тим більше наочного знання, але без них процес обґрунтування пріоритету представляється украй примітивним, оскільки в цьому випадку не включені в цей акт творчі початки суб'єкта.

У структуру процесу рефлексивного осмислення входять засоби його пізнавальних дій і засоби регуляції цих дій. Перші – обов'язково містять в собі певну інформацію, оскільки це - уявні утворення, що відображають процес осмислення структури і зв'язків вихідного і прирощеного знання, а другі - уявні утворення, що визначають їх зміст і послідовність. Проте, в обох випадках осмислюється необхідність здійснити певну сукупність дій для здобуття очікуваного результату, і усвідомлюється зміст і послідовність дій.

Процеси рефлексії в обґрунтуванні пріоритетів не зводяться цілком до осмислення їхніх теоретичних конструктів скрізь призму її результатів. Тут, скоріш за все, закладаються передумови цього процесу. Однак ці передумови мають бути: а) базуватися на справжньому, підтвердженому практикою знанні; б) містити в собі елементи передбачення розвитку і реалізації пріоритетів. Результатом рефлексивного осмислення пріоритетів виступає здібність соціуму до їхньої практичної реалізації. У цьому полягає не тільки гносеологічна, але й аксіологічна суть рефлексії. Ця рефлексія представляє собою вищу моральну цінність.

З позицій рефлексивного осмислення пріоритетів сучасного соціуму, необхідно проаналізувати насамперед соціальні умови їхнього обґрунтування і реалізації. І саме тут ми стикаємось з тим, що пріоритети соціуму мають бути пов'язані з глобалізацією сучасного світу. Саме процес глобалізації потребує врахування пріо-

ритетів світового розвитку, їхню детермінацію перед національними. Так що ж являє собою глобалізація як феномен життя світового суспільства, яке вступило до ХХІ століття своєї нової ери?

Теоретичні конструкти глобалізації суспільства сьогодні мають під собою реальне підґрунтя. Сама логіка формування техногенної цивілізації призвела до того, що наприкінці ХХ століття відбулося корінне перетворення світового соціально-економічного і соціально-культурного простору в єдину, тісно взаємопов'язану інтегральну систему, в якій безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, інформаційні потоки, кардинально змінюється характер взаємодії людей, етносів, культур, інститутів. Глобалізація стала не просто мегатрендом, під яким Д. Нейсбіт розумів «основний напрямок рухів, які визначають обличчя і суть нашого суспільства»³⁶, а ключовим смислоутворюючим мегатрендом суспільного розвитку, у фокусі якого ізоморфно відображається буття соціуму, таким яким воно є.

Як мегатренд сучасної цивілізаційної динаміки, глобалізація являє собою об'єктивну соціальну реальність, наповнену суперечливими тенденціями, багатоліко виражену і зафіксовану філософською рефлексією. Коли ми говоримо про глобалізацію як про об'єктивний мегатренд сучасного суспільного розвитку, то можна констатувати той факт, що ані у філософії, ані у політології це поняття не досліджувалося.

Посилання М.І. Сазонова на роботу Х.Д. Маккіндера «Географічна вісь історії» (1904), який «одним із перших в історії, хоча і географічними термінами, фіксує переломний характер прийдешнього часу»³⁷; натякаючи на європейську експансію в усі куточки світу, цікава в плані зародження глобалізації як соціального феномену. Проте, до 90-х років ХХ століття цей феномен не був експлікований однією жодною з наук. Поняття глобалізації не було представлено як універсальне ні в енциклопедіях, ні в словниках, ні

³⁶ Нейсбіт Д. Мегатренды [Текст] / Д. Нейсбіт. – М. : АСТ, 2003. – С. 9.

³⁷ Сазонов Н. И. Глобализация и власть [Текст] / Н. И. Сазонов // Сравнительная политика : основные политические системы мира : [сб. ст.]. – Харьков, 2005. – С. 53.

в спеціалізованих джерелах англо-французько-, німецько-, російсько-українських наукових дослідженнях. Воно не було експліковано навіть у спеціальній літературі 90-х років XX століття: ні в знаменитих загальних словниках англійської мови Вебстера й Логмана; ні в словнику наукової думки Фонтана (*The Fontana Dictionary of Modern Thought*. Ed. By Bullock A., Trombley S. Fontana Press, 1991); ні в Касселівському науковому словнику (*The Cassel Dictionary of Science*. Ed. By Harrison P. Waites G. Cassel, 1997); ні у вдало окреслюючим базовий рівень західної освіченості і культурної компетентності «Словнику культурної грамотності» (Hirsch E., Kett J. Thefil J. *The Dictionary of cultural, literacy*. 2-ds. Bostok, New-York, Houghton Mifflin Company, 1993).

Сьогодні ситуація з феноменом глобалізації різко змінилася. Потік інформації щодо його сутності став зростати експоненційно, і сьогодні потрібно чимало зусиль, щоб чітко висвітлити його сутність.

Перше, що є позитивним у науковій літературі, є те, що розділено поняття «глобалізм», «глобалізація» і «глобалістика». Проте, в їхній зміст вкладається різне поняття. Так, В.М. Лукашевич пише, що «глобалізм - загальнопланетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір, що формується на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами та послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей»³⁸.

Однак зовсім інший підхід до поняття глобалізму виявляється у В.І. Чуєшова та Г.І. Касперовича, які стверджують, що «глобалізм (або моньдізм) являє собою нав'язувану світову соціальну модель політичного й економічного домінування західної цивілізації під егідою США. Політика й ідеологія глобалізму затверджує однополюсний світ, і веде до розколу людства на «золотий мільярд» - авангард глобалізації й країни - нації аутсайтери як слабо інтегровані країни і країни третього світу»³⁹.

³⁸ Лукашевич В. М. Глобалистика [Текст] / В. М. Лукашевич. – Львов : Новий світ-2000, 2006. – С. 14.

³⁹ Чуешов В. И. Социально-политическая философия [Текст] / В. И. Чуешов, Г. И. Касперович. – Минск : Белорус. книга, 2006. – С. 88.

Безсумнівно, різне поняття глобалізму веде і до різного поняття глобалізації. Глобалізація з'являється в різних іпостасях. У роботах І. Валлерстайна, Н. Лумана, Е. Гідденса вона виступає не тільки як фундамент, але й як перші поверхи будинку, що продовжує будуватися, який можна назвати сучасною філософією глобалізації. Своє розуміння глобалізації знаходимо у М. Четкова, М. Ільїна, В. Лукашевича, у авторів роботи «Соціальна політика», - всі дефініції не тільки відрізняються одна від одної, але й мають те загальне, що глобалізація з'являється як багаторівневе утворення, що зачіпає всі області громадського життя, включаючи політику, економіку, соціальну сферу, екологію, інформаційну й військову безпеку, культуру в єдності її матеріальних і духовних цінностей.

У той самий час, єдине в чому погляди теоретиків глобальних проблем є ідентичними, так це в сутності глобалістики. В одному випадку вона з'являється як «міждисциплінарне дослідження сукупності сучасних глобальних проблем і нових умов еволюції природи та суспільства, життя на планеті, пов'язаних із загальними тенденціями розвитку цивілізації»⁴⁰, а в іншому – як «наука про глобалізм і глобалізацію, про їхній зміст, тенденції розвитку і їх наслідки, про прогнозування майбутнього людства, окремих регіонів і країн»⁴¹. Але в кожному випадку глобалістика виступає як конструктивне теоретичне обґрунтування сучасної цивілізаційної динаміки, в якій превалюють інформаційні цінності, а суспільне багатство асоціюється з володінням інформацією і знаннями. У цих умовах, у суспільстві формується новий інформаційний порядок. Це впливає з того факту, що всі цивілізації займалися виробництвом, обробленням, зберіганням і передаванням інформації. Сучасний же етап суспільного розвитку пов'язаний з тим фактом, що інформація перетворилася в особливий предмет праці. «Це відноситься, - відзначають Д.І. Широков і М.К. Буслова, - до

⁴⁰ Чуешов В. И. Социально-политическая философия [Текст] / В. И. Чуешов, Г. И. Касперович. – Минск : Беларус. книга, 2006. – С. 88.

⁴¹ Лукашевич В. М. Глобалистика [Текст] / В. М. Лукашевич. – Львов : Новий світ-2000, 2006. – С. 17.

різного роду теоретичних досліджень, до наукової винахідницької діяльності, де використовуються результати, причому матеріалізація цих результатів не є обов'язковою. Сьогодні об'єктом застосування знання стали самі знання. Людина, що створює знання та вміє їх застосовувати, набуває статусу важливої фігури в сучасному виробництві і суспільстві»⁴².

Отже, одним з основних пріоритетів глобалізуючого світу є процес створення інформації, та впровадження її у суспільну свідомість соціуму. А це є не щось інше, як інформатизація. Процес інформатизації соціуму є також одним з пріоритетів сучасного суспільства. Беручи до уваги динаміку цього процесу та можливість наповнення його реальним змістом спробуємо його експлікувати у якості пріоритету сучасного глобалізуючого світу. Інформатизація – це системно-діяльний процес, спрямований на оволодіння інформаційно-інтелектуальним ресурсом у самому широкому його розумінні. Вона містить в собі розробку і реалізацію нових технологій, систем акумуляції і передачі даних, що забезпечують вичерпне та своєчасне використання інформації і знань у різних сферах діяльності людей.

Інформатизація – це сталий процес інформаційного розвитку. Інформувати суспільство – означає створення умов для того, щоб будь-яка, необхідна для вирішення особистих і соціальних проблем інформація була доступна для користувача у будь-який час. Інформувати суспільство це означає координально змінити структуру і характер соціального розвитку, перейти до нових видів обміну інформацією. При цьому утворюються не лише нові умови праці та життя, а нові взаємовідносини людини зі світом, новий виток розвитку цивілізації. І головною метою процесу глобалізації виступає необхідність формування єдиного інформаційного простору.

Якщо інформування виступає у якості основного соціотехнічного пріоритету світу, що перебуває у глобалізації, тоді в її архітектоніці можна виділити чотири основних пріоритетних напрямки: електронізацію, комп'ютеризацію, медіатизацію і інтелектуалізацію.

⁴² Широканов Д. И. Информационные ценности в контексте процессов глобализации / Д. И. Широканов, М. К. Буслова // Грядущее информационное общество. – Минск : Беларус. наука, 2006. – С. 122.

Аналіз цих внутрішньо інформаційних пріоритетів є пов'язаним як з розкриттям сегменту інформативно-комунікативних технологій, так і з обґрунтуванням змісту сегмента інтелектуалізації.

Електронізація являє собою можливість насичення людинорозмірних систем відповідною технікою, що полегшує доступ до інформації, і яка автоматизує певну діяльність людини. При комп'ютеризації основна увага приділяється формуванню технічної бази. На цей час без комп'ютера сам процес інформатизації уявляється немислимим.

Глобальна і мобільна комп'ютеризація приводить до наступної стадії розвитку технологій інформатизації - медіатизації. Вона являє собою процес комунікативних взаємодій людей і географічних регіонів на основі новітніх інформаційних технологій. Медіатизація, перетинаючись з комп'ютеризацією, утворюють єдину технологічну основу інформатизації суспільства.

Інтелектуалізація виступає в якості кінцевої технологічної компонентної інформатизації і породжує проблему не управління інформацією, а проблему інформаційного управління системами різного рівня складності.

Що ж стосується синтезу усіх визначених вище сегментів процесу інформатизації, то він постулює становлення нового інформаційного порядку, у якому мають бути визначені і економічні, і політичні, і правові, і соціальні пріоритети соціуму.

Формування нового інформаційного порядку, у якому має місце трансформація знань у інформаційні ресурси у вигляді інформаційних інновацій і нанотехнологій, потребує врахування рівня розвитку усіх сегментів інформатизації для того, щоб можна було більш конкретно визначити та обґрунтувати пріоритети, що сприяють прискореному прогресу суспільства, вирішенню його насущних задач. Новий інформаційний порядок включає в себе технології, ресурси і нову інфраструктуру. Ці технології, ресурси і нова інфраструктура утворюють нове інформаційне середовище, яке є технологічним базисом для формування єдиного інформаційного простору. Його формування допускає не тільки створення нових знань і технологій, але й те, щоб вони стали надбанням якомога

більшої частини соціуму, якомога ефективніше здійснювалося функціонування цих ресурсів.

За цих умов складається нова інформаційна структура, під якою «розуміється об'єднання різних систем зв'язків, управління і інформаційних систем, що належать державі, а також недержавному сектору економіки, організаціям і будь-якому бажаному, що має для цього можливості»⁴³.

За цих умов і складається новий інформаційний порядок, в якому, насамперед, здійснюється модернізація пріоритетів соціальної політики на базі нових технологій і інформаційної структури. Відображення модернізації сучасного суспільства визначається його здатністю до постіндустріальних трансформацій, з урахуванням внутрішньої специфіки, на основі поєднання локального і універсального, зміцненням соціально-політичних і культурних особливостей, збереженням суверенітету, національної самобутності, духовних цінностей і позитивних змін в усіх сферах життєдіяльності суспільства на основі інформаційно-технологічних новацій. Вся стратегія модернізації суспільного устрою ізоморфно відображається в сучасній цивілізаційній динаміці, ядро якої створює встановлення нового інформаційного порядку.

Що ж виступає у якості пріоритетів змісту цього нового інформаційного порядку? До них можна віднести наступне:

- становлення глобального інформаційного простору, непідвласного волі і бажанням окремих держав, що забезпечує швидкий зв'язок у реальному масштабі часу;
- посилення взаємозалежності країн і народів в усіх сферах людської діяльності, формування динамічного ринку послуг, робочої сили;
- інтернаціоналізація фінансової і банківської системи. Це відображає той факт, що суттєві зміни економічної кон'юнктури в одній країні практично відразу відображаються в економіці інших країн. Прикладом цього є фінансова криза, що розгорнулася в другій половині 2008 р., яка уразила економіку практично всіх

⁴³ Широканов Д. И. Информационные ценности в контексте процессов глобализации / Д. И. Широканов, М. К. Буслова // Грядущее информационное общество. – Минск : Беларус. наука, 2006. – С. 109.

країн світу;

- модернізація всіх сфер соціального буття людини і соціуму.

Під модернізацією у вузькому сенсі розуміється промислова революція і індустріалізація, формування загальнонаціонального ринку і єдиної системи господарювання. У широкому ж значенні модернізацію необхідно розглядати як глобальне універсальне явище, що має свої специфічні особливості залежно від належності суспільства до певного цивілізаційного типу.

З позиції вдосконалювання сучасних суспільств розглядає модернізацію М.І.Михальченко. В праці «Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы» він зазначає, що модернізація виконує творчо-перетворюючу функцію розвитку, яка є засобом оновлення суспільств. М.І. Михальченко називає модернізацію «незавершеним проектом, і проектом, що ніколи не завершується у глобальному вимірі. Суспільство, яке завершило модернізаційний проект, може вирушати на історичний смітник»⁴⁴.

Модернізація, як процес розвитку соціуму, може бути детермінована або внутрішніми причинами (спадом основних показників матеріального і духовного виробництва, наприклад, після розпаду Радянського Союзу, в усіх колишніх республіках показники їхнього економічного зростання впали, а також і показники систем освіти, охорони здоров'я, зайнятості населення), або своєрідною відповіддю на виклик інших країн з більш потужною економічною системою.

Якщо проаналізувати модернізаційні процеси в розвинених країнах Західної Європи і США, то в остаточному підсумку вони призвели до формування індустріального суспільства, поступового переходу від корпоративної суспільної структури до індивідуалізованої суспільної системи, до демократичної, правової держави. На цьому шляху західна цивілізація набула рис інформаційної цивілізації.

Сьогодні модернізація всієї сфери діяльності соціуму має вирішувати наступні завдання, виходячи з універсального критерію, розробленого у 1990 р. Програмою розвитку ООН. Цим критерієм

⁴⁴ Михальченко Н. И. Украинское общество : трансформация, модернизация или лимитроф Европы [Текст] / Н. И. Михальченко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – С. 76-77.

є індекс людського потенціалу, який, насамперед, відображає рівень досягнень конкретної держави в межах трьох основних можливостей в галузі розвитку людини (і, як наслідок цього, сталого розвитку суспільства):

- показник національного доходу (показник ВВП на душу населення);
- освітній рівень (відсоток освіченості серед дорослих, середня тривалість навчання, особливості підготовки фахівців);
- середня тривалість життя.

Згідно з оприлюдненими оцінками ООН, за результатами 2005 року, держави СНГ належать до групи з середнім показником людського потенціалу. Так, Росія, посіла 62 місце, Білорусь – 67, Україна – 78, Казахстан – 80, Вірменія – 89, Туркменія – 97, Грузія – 100, Азербайджан – 101, Киргизстан-109, Узбекистан -111, Молдова – 115, Таджикистан – 122 серед 177 досліджених країн. А країни Прибалтики продемонстрували більш високий показник: Естонія – 38, Литва – 39, Латвія – 48 місця. Лідруючі позиції зайняли Норвегія, Іспанія, Австрія, Люксембург, Канада і США.

У 2009 р. індекс людського потенціалу не дуже змінився. Він знизився на два пункти у Росії та Україні. Країни Прибалтики також знизили свій рівень, а щодо Казахстану, Туркменістану, то цей індекс позитивно підвищився. Що ж стосується лідруючих країн, то як і раніше, перше місце належить Норвегії, а ось на друге місце вийшла Австралія.

Ці дані показують, що відстаючі держави або невірно визначають пріоритети соціального розвитку, або ж невірно організована їхня реалізація.

Теоретичний аналіз пріоритетів соціального розвитку показує, що прогрес соціуму може бути визначеним як комплексний лише при розгляданні процесів соціокультурної еволюції не у масштабах однієї країни, а всього світу, що переживає глобалізацію. Прогрес соціуму має відбуватися у межах відносної сталості усіх сфер його функціонування. Проте завдання у цих сферах мають бути сформованими конкретно і бути наукового обґрунтованими. Ці завдання і визначають пріоритети цього соціуму. У загальних рисах ці завдання можна звести до наступного:

В економічній сфері необхідна індустріалізація, здатна виражати прогрес соціуму в умовах ринкових відносин. Завдяки цьому

виникає самопідтримуюча економіка, що має внутрішні, власні стимули для розвитку.

Становлення нового інформаційного порядку пов'язано, насамперед, із установленням нового економічного порядку, безсумнівно основна роль у розвитку глобалізації належить соціально-економічним відносинам. І, незважаючи на те положення, що новий економічний порядок припускає створення глобальної системи торгівлі, фінансів, ринку послуг, тощо, співробітництва на принципах рівноправності і взаємовигоди для усунення суттєвого відставання слабкорозвинених країн, суспільство зіштовхується з тією проблемою, що реальну допомогу цим країнам економічно лідируючі держави роблять украй малу. Це пояснюється небажанням поступатися забезпеченістю, до якої вже звикли жителі країн, що успішно розвиваються, навіть на користь тих, хто є такими ж європейцями, як і вони самі. Наприклад, жителі Франції на недавньому голосуванні щодо прийняття Європейської конституції, вибрали «французьке громадянство», тим самим підтвердили, що вони історично завоювали право розпоряджатися своєю власною долею, яка не може бути керованою розрахунками таких європейців, як, скажімо, поляки або чехи. Це підтверджує й той факт, що за останні 50 років світовий ВВП виріс у 10 разів, а число людей, які досягли середнього рівня добробуту, виросло лише на 10%. Ці цифри начебто «візитна картка» сучасного глобалізаційного економічного порядку. Звичайно ж, ефективність процесу переходу до нових соціально-економічних відносин значною мірою залежить від відповідності реалізовуваних заходів у системі цінностей і пріоритетів конкретного суспільства, яке не повинно розраховувати тільки на допомогу, воно має прогресувати самостійно. Адже відомо, що немає країн, що розвиваються повільно, а є слабо розвиваюче управління.

У політичній сфері - перехід до світської держави, введення принципу розподілу влади, залучення населення до політичного процесу, впровадження демократії. Такий устрій припускає плюралізм політичної поведінки. Демократія, що забезпечує узгодження всіх рівнів суспільних інтересів (індивідуальних, групових і суспільних), являє собою механізм саморозвитку суспільства.

Процеси глобалізації, що розвиваються в політичній сфері, відрізняються від процесів в економічній сфері, тому що рівні єдності

в першій є значно нижчими, остання розвивається повільно і гальмує економічне співробітництво, що відображає одне із протиріч глобалізації. На складність політики, як соціального феномену, вказував ще М. Вебер. Описуючи політику, він відзначає, що політика є не що інше, як сильне, повільне буріння твердих дошок, буріння із пристрастю, але одночасно з точним окоміром. Весь історичний досвід підтверджує, що не досягали б можливого, якби постійно не вторгалися у світ неможливого. Саме яскравим прикладом тому є прорив свідомості до розуміння взаємозалежності і цілісності світу. Прорив до ідеї глобалізації був би неможливий, якби сьогодні всю міжнародну ситуацію оцінювали б з позиції стереотипів мислення навіть середини XX століття. Тому можна аксіоматично стверджувати, що в політиці немає і не може бути патентованих рецептів.

Сьогодні можна стверджувати, що держави значною мірою зберігають свою самостійність, а свідомість переважної більшості населення багатьох країн залишається переважно націоналістичною. Зовнішня політика держав не завжди є послідовною, особливо якщо мова йде про великі держави з глобальними інтересами. Суттєву шкоду міжнародному співробітництву наносить великодержавна політика. Вона і зробила політику «ринковою»: удаваний суверенітет купується за політичне співробітництво, і забезпечене життя націй - закон підтримки того, хто сприяв цій забезпеченості.

У соціальній сфері - спеціалізація громадян і державних інститутів за видами діяльності. За такого підходу положення людини в суспільстві залежить від її особистих якостей, освіти і професійної кваліфікації. Модернізація в цій сфері пов'язана з проблемами управління, освіти, охорони здоров'я, забезпеченням зайнятості населення, його перекваліфікації, що вимагає більших фінансових витрат. Ця політика в ряді країн, у тому числі й в Україні, реалізується вкрай повільно, що й становить основу їхнього відставання. Це зайвий раз підтверджує факт необхідності перегляду усієї системи відносин до соціальної політики, успішне функціонування якої – запорука прогресивного розвитку соціуму.

Таким чином, підводячи підсумок, треба сказати, що хоча пріоритети в більшій мірі є незмінними, але якщо цього вимагають певні соціальні зміни в культурному, політичному, ідеологічному

плані, то пріоритети повинні йти в «ногу» певним змінам, перетворенням, адже процес змін притаманний кожному суспільству.

Безперечно, найважливішими сферами суспільства, де відбуваються трансформаційні процеси, є економіка та політика. Але не менш важлива також соціальна та соціальнокультурна трансформація суспільства, тому що соціокультурні явища не стільки відбивають політичні й економічні процеси в суспільстві, скільки їх визнають. Але становище ускладнюється нерозумінням того, що причина всіх криз – у духовно-моральному паралічі суспільства, людини, і що вирішальний конфлікт на початку ХХІ ст. полягає в суперечностях соціуму промислової цивілізації і соціуму культури. Економічна, політична і соціокультурна трансформація, певна річ, взаємозалежні, і всі трансформаційні процеси у цих сферах повинні відбуватися одночасно. Якщо економіка та політика створюють інституціональне підґрунтя соціокультурних процесів, то соціокультурна сфера дозволяє усвідомити й прогресивно вирішити економічні проблеми та політичні конфлікти трансформаційного соціуму. І тут ми поділяємо думку М.І.Михальченко про те, що «...соціальні процеси повинні відбуватися одночасно. Основою такої тези є усталене в філософії та соціології уявлення, про системний характер суспільства і про те, що зміна в якійсь одній ланці, сегменті суспільства викликає системно-орієнтовані зміни в інших сегментах»⁴⁵.

1.3 Класифікація соціальних пріоритетів: критерії і змістоутворюючі підстави

Проблема соціальних пріоритетів є однією з найбільш складних рефлексивних проблем у сучасному соціальному знанні. Незважаючи на актуальність дослідження сфери пріоритетів, проблема формування, зміни і їхньої класифікації дотепер залишається маловивченою у філософській літературі.

Сьогодні склалась необхідність класифікувати пріоритети українського суспільства, викликані формуванням нового інформаційного порядку.

⁴⁵ Михальченко Н. И. Украинское общество : трансформация, модернизация или лимитроф Европы [Текст] / Н. И. Михальченко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – С. 77.

Інформаційне суспільство радикально відрізняється від попереднього, тобто індустріального. Основою його розвитку стає не лише застосування окремих винаходів та інженерних рішень, а формування модернізаційного середовища. До цього підключається уся інфраструктура суспільства – економіка, культура, освіта, сфера комунікації, тощо. Соціокультурні зміни підкреслюють трансформаційний, динамічний характер соціуму, та сприяють пошуку моделей суспільних структур, формуванню нових пріоритетів, які могли б забезпечити успішне функціонування суспільства.

Чим же характеризуються пріоритети сучасного українського соціуму? Які відбулися в ньому зміни за останні роки? Яка роль факторів глобального інформаційного порядку у цих процесах?

Сьогодні Україна актуалізує необхідність соціально-філософського осягнення природи, конкретних механізмів розвитку усіх сфер суспільної життєдіяльності. В умовах трансформації українського суспільства соціально-філософський аналіз пріоритетів пов'язується з необхідністю пошуку факторів забезпечення сталості соціального порядку та активізації продуктивної новаторської діяльності, спрямованої на впровадження модернізаційних моделей подальшого розвитку України. Значення цих модернізацій є фундаментальним для економічної, соціальної та політичної структур сучасного суспільства, звідси і формування нових пріоритетів.

Для більш чіткого розуміння змісту та суті пріоритетів, насамперед їх необхідно класифікувати за сенсоутворюючими ознаками. Ці ознаки є різними, однак виникає необхідність детермінуючого виділення.

Класифікацію соціальних пріоритетів можна розпочати, виходячи з різноманіття оцінок, які дозволяють судити про діалектику видів діяльності, що призвели до цих результатів. Окрім цього, класифікаційна робота вимагає розробити методологію дослідження природи пріоритетів, їхнього виникнення, становлення та розвитку.

За допомогою класифікації утворюється система пріоритетів, що орієнтує суспільство, яка, як і будь-яка інша система, має бути строгою і послідовною та будуватися з урахуванням твердої структурної співвідпорядкованості елементів. Особистий підхід до класифікації ціннісних пріоритетів мав Дж. Ролз, зокрема, він вико-

ристовує поняття первинних ціннісних пріоритетів. Заперечуючи можливість встановлення справедливості на основі конкретного поняття ціннісного пріоритету, і вибираючи в якості фундаментальних принципи свободи (як джерело всіх мислимих благ) і права індивіда, Дж. Ролз робить поступку концепції ціннісного пріоритету, називаючи в якості первинних «класи речей, необхідних для реалізації будь-якого раціонального життєвого плану». До їх числа відносяться як основні права і свободи, так і дохід, добробут, можливість реалізувати себе, соціальні передумови самоповаги людей. Усі ці пріоритети розподіляються соціальними інститутами. Р. Дворкін доповнює даний список набором первинних природних пріоритетів – здоров'я, розумові здібності, енергія, здатність уяви та ін. Соціальні інститути не розподіляють ці пріоритети, хоча їх наявність може залежати від суспільства, зате від соціальних інститутів, зокрема, інституту страхування, залежать компенсації, які вирівнюють вихідну несправедливу нерівність⁴⁶.

Своєрідна класифікація ціннісних пріоритетів належить Ш. Шварцу, який обґрунтував теорію ціннісних пріоритетів культури. В її основі лежить системно побудована концепція, котра була розроблена на основі ретельного вивчення та узагальнення пріоритетів, представлених в різних культурах світу. Ш. Шварц розробив відносно новий і теоретично добре обґрунтований перелік пріоритетних орієнтацій носіїв культури. Підхід до їх вимірювання відрізняється від інших підходів в декількох аспектах:

1. Пріоритетні орієнтації носіїв культури впливають з добре розробленої теорії (а не з аналізу вже отриманих емпіричних даних).

2. Априорі формулюється перелік пріоритетів, які служать свого роду маркерами для кожної орієнтації.

3. Включено набір питань, що охоплюють широкий діапазон ціннісних пріоритетів, визнаних в різних культурах. Для вимірювання пріоритетів використовуються тільки питання, перевірені на культурну еквівалентну значущість.

4. Пріоритетні орієнтації носіїв культури організовані в логічну сис-

⁴⁶ Федотова В. Г. Хорошее общество [Текст] / В. Г. Федотова // Философские науки. – 1999. – № 1 / 2. – С. 20 – 21.

тему пов'язаних один з одним вимірювань, яка емпірично перевірена.

5. Емпірично показано, що ранг національних культур по кожній пріоритетній орієнтації досить стабільний на різних типах вибірок в багатьох націях по всьому світу⁴⁷.

Ш.Шварц також зазначає, що найголовніша проблема суспільства – забезпечити відповідальну соціальну поведінку, спонукати людей враховувати благополуччя інших і координувати з ними свої дії, розуміти їх неминучий взаємозв'язок один від одного.

І тому такий ціннісний пріоритет як «рівність» передбачає, що люди повинні розглядати інших в якості людських індивідів, морально рівних та тих, що мають такі ж базові потреби. Соціальний характер людей проявляється в тому, що вони повинні відповідально співпрацювати один з одним та проявляти турботу про благополуччя кожного. Важливі пріоритети в таких культурах – рівноправ'я, соціальна справедливість, чесність, схильність до допомоги, відповідальність, лояльність⁴⁸.

Певний інтерес представляє класифікація ціннісних пріоритетів, розроблена Н.С. Розовим. Він зазначає, що різні індивіди і спільноти живуть, мислять, діють у відповідності з різними орієнтирами (пріоритетами, принципами, традиціями, віруваннями, інтересами, потребами, установками і т.п.). Кожен з цих суб'єктів вважає себе вправі жити, мислити і діяти у відповідності зі своїми орієнтирами. Н.С.Розов застосовує постулат генералізації і доводить, що кожен суб'єкт повинен апріорно визнавати і за іншими право жити, мислити, діяти у відповідності з їх орієнтирами. Це право всіх суб'єктів, якщо воно використовується як граничне нормативне підґрунтя свідомості і поведінки, вважається пріоритетом, причому загальнозначущим.

В якості критерію встановлення первинних загальнозначущих ціннісних пріоритетів пропонується наступна максима: в умовах неминучості розбіжностей між суб'єктами (індивідами та спільнотами) про орієнтири життя, слід дбати про такі загальні пріорите-

⁴⁷ Карандашев В. Н. Концепция ценностей культуры Шварца [Текст] / В.Н. Карандашев // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 84.

⁴⁸ Там само. – С. 84 -85.

ти, здійснення (непорушення кордонів) яких необхідне для реальної можливості усім суб'єктам нинішнього і майбутніх поколінь жити у відповідності зі своїми орієнтирами.

Апріорність полягає в тому, що передумовою можливості реалізації різних орієнтирів виступають деякі загальні умови, а збереження цих умов і фіксується в первинних загальнозначущих пріоритетах. Далі для стислості Н.С. Розов називає їх кардинальними пріоритетами.

Під кардинальними (критичними) ціннісними пріоритетами він розуміє такі пріоритети, порушення яких прямо обмежує права індивідів і спільнот жити, мислити, діяти у відповідності зі своїми орієнтирами. Кардинальними пріоритети є вітальні пріоритети, що відносяться до життя, здоров'я, тілесної цілісності та недоторканності особи, а також основні громадянські права, що включають свободу думки, совісті, слова, свободу пересування і вибору місця проживання, право на продовження роду, недоторканність житла.

Тут Н.С. Розов зазначає, що «...треба чітко зафіксувати: кардинальні — це не значить «кращі» в будь-якому варіанті (вищі, центральні, головні, ядерні і т.п.). Кардинальність пріоритетів полягає тільки у непорушенні їх меж (недоторканності відповідних прав)»⁴⁹. Звідси, будь-який ціннісний пріоритет може мати свої більш глибокі підстави. Кардинальність пріоритетів полягає не у відсутності таких підстав, а в тому, що вони не є повністю залежними від будь-яких інших підстав. Немає таких пріоритетів, розчарувавшись в яких, ми б поставили під сумнів кардинальні пріоритети. Їх невразливість полягає в тому, що вони за визначенням необхідні для вибору і здійснення будь-яких пріоритетів, а також інших життєвих орієнтирів.

Щодо вищих ціннісних пріоритетів, то Н.С.Розов вважає, що це пріоритети спрямування, «але люди прагнуть до різного, і це чудово. Кардинальні пріоритети (які нікому не забороняється

⁴⁹ Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии [Текст] / Н. С. Розов . — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ин-та. — 1998. — С. 132.

вважати «нижчими») – ці пріоритети обмежень. Якщо люди будуть жити, дотримуючись загальних кордонів в своїй поведінці, то це не настільки прекрасно, зате нормально, а головне – дозволяє різним людям і спільнотам прямувати до своїх різних вершин»⁵⁰.

Н.С. Розов виокремлює також субкардинальні ціннісні пріоритети, які підпорядковані кардинальним в тому сенсі, що порушення перших створює реальну небезпеку для інших. Порушення субкардинальних пріоритетів опосередковано обмежує права індивідів і спільнот жити, мислити, діяти у відповідності зі своїми орієнтирами.

До субкардинальних ціннісних пріоритетів він відносить правові і політичні принципи: свобода та незалежність друку, виборні чи інші форми участі громадян у політичному житті, незалежність суду, а також екологічні цінності (чисте повітря, вода, придатність ґрунту, достатність основних ресурсів). Порушення екологічних пріоритетів загрожує небезпекою для вітальних пріоритетів, а порушення політико-правових пріоритетів – для основних громадянських прав.

Віднесення тих чи інших соціальних пріоритетів до кардинальних або субкардинальних, зазначає Н.С.Розов, проблематично. Кардинальні і субкардинальні пріоритети за визначенням входять до загальнозначущих. За допомогою визначень і більш точних критеріїв можна дискутувати про включення тих чи інших пріоритетів у ці класи. Виявлення субкардинальних пріоритетів на основі кардинальних пріоритетів, а також знань про умови здійснення останніх у сучасному світі, на його думку, проводиться в логіці імплікативного імперативу.

Склад і зміст загальнозначущих пріоритетів історично рухливі. Претендентами на загальну значимість є пріоритети біологічного різноманіття, захисту тварин від смерті і фізичного насильства. Але нинішня світова ситуація така, що рясно проливається людська кров, тобто в масовому масштабі порушуються навіть кардинальні пріоритети.

⁵⁰ Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии [Текст] / Н. С. Розов . – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ин-та. – 1998. – С. 133.

Ще одна група ціннісних пріоритетів названа Н.С.Розовим – етнічні, – це всі незагальнозначущі ціннісні пріоритети, які реально служать підставами свідомості і поведінки людей. Під етносом він розуміє сукупність особливостей способу життя і мислення окремої спільноти. Вірування, традиції, звичаї різних народів, святині, символи, заповіді різних релігій і конфесій є етнічними пріоритетами. В рамках кожної спільноти етнічні пріоритети зазвичай мають свою ієрархію. У цих рамках етнічні пріоритети можуть і повинні бути за статусом вище будь-яких загальнозначущих, оскільки це служить інтеграції, самоідентифікації і стабільності спільноти, а відтак і стабільності всіх інших спільнот.

При взаємодії суб'єктів етнічні пріоритети означають своє право у кожного, а кардинальні пріоритети – спільні кордони, обов'язкові для всіх, причому суть цих кордонів полягає у непорушенні прав кожного. Поваги до субкардинальних пріоритетів допустимо і необхідно вимагати від усіх, що ввійшли до спільноти цивілізованої взаємодії. Ці вимоги можуть включати тиск і навіть «втручання у внутрішні справи», зрозуміло, при тому, щоб це втручання не порушувало інших загальнозначущих пріоритетів⁵¹.

У сфері етнічних пріоритетів діє тільки принцип «відповідальної відкритості»: сповідай будь-які пріоритети, але дай знати про це іншим і терпи відповідне ставлення. Широта ціннісної свідомості допускає будь-які течії, лише б не порушувалися загальнозначущі пріоритети⁵².

Одна із спроб здійснити класифікацію ціннісних пріоритетів належить Л.Б. Ерштейну. Його цікавила не стільки зовнішня класифікація, скільки внутрішня, що відображає стан і ієрархію окремих ціннісних пріоритетів в їх загальній системі. З точки зору зовнішньої класифікації, можна запропонувати, наприклад, розподіл пріоритетів на соціальні та особистісні, на філософський, соціологічний, психологічний і навіть фізичний аспекти.

⁵¹ Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии [Текст] / Н. С. Розов . – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ин-та. – 1998. – С. 136.

⁵² Там само. – С. 136.

Внутрішня класифікація ціннісних пріоритетів, на думку Л.Б.Ерштейна, повинна природним чином впливати з визначення і сутності самих пріоритетів як таких, інакше ця класифікація буде мати штучний, надуманий характер, і навряд чи допоможе у розумінні ціннісних пріоритетів як психосоціального феномена⁵³.

На перше місце Л.Б.Ерштейн поставив пріоритети, від реалізації яких людина не відмовиться навіть під впливом такого сильного чинника, як загроза її фізичного існування; це означає, що вона обере смерть, але від своїх пріоритетів не відмовиться, для неї більш цінним є щось інше, ніж життя. Наприклад, під час війни для людини більш цінним є її родина, ніж власне життя. Чоловік рятує дитину з вогню і гине сам, для нього життя дитини більш цінне, ніж його власне життя. Різноманітність пріоритетів вищого порядку досить велика, але все ж таки не нескінченна, хоча, ймовірно, в історії людства в різних культурах і, тим більше, в різних конкретних індивідуальних проявах пріоритетами вищого порядку могли виступати будь-які людські цінності.

У кожному суспільстві складаються свої, індивідуальні уявлення про те, що для нього потрібно і важливо, своя система та ієрархія соціальних пріоритетів. Для того, щоб суспільство могло існувати, йому потрібні його життєві сили, здібності, можливість діяти і задовольняти свої потреби, таке навколишнє середовище, в якому воно могло би реалізувати своє призначення, свої функції. На різних етапах життя суспільства і з різних обставин ті або інші пріоритети можуть висуватися на передній план і таким чином, складається певна ієрархія пріоритетів, але при цьому залишається усвідомлення самоцінності свого існування як такого.

Так дослідник М.М.Ямко виділяє так звані «вічні пріоритети», які наукова думка людства виявляла в усі часи людської історії, і найвищий серед них – людське життя. Він наводить наступну систему соціальних пріоритетів:

⁵³ Эрштейн Л. Б. Запретная теория ценностей : психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов [Текст] / Л. Б. Эрштейн. – СПб. : СПб. гос. ун-т низкотемпературных и пищевых технологий, 2008. – С. 18.

– Людство: людське життя, життя кожної людини, її фізичне та психічне здоров'я, здібності і таланти, інтелект, моральні чесноти, права і свободи, кваліфікація, професійний досвід, свідомо цілеспрямована соціально-значуща діяльність, в процесі якої вона бере участь у суспільному виробництві суспільного багатства (матеріальної і духовної культури), задовольняє свої матеріальні, духовні та соціальні потреби і тим самим відтворює власне життя, самореалізується і самостверджується в соціальній спільності як самоцінність суспільного багатства, досягає поставлених цілей, щастя; життя всіх нинішніх поколінь людей; життя майбутніх поколінь людей; життя попередніх поколінь людей, їх життєва енергія, втілена у створенні наступних поколінь людей, у матеріальній і духовній культурі суспільства, їхній життєвий досвід як ланки історичного досвіду людства.

– Соціальні спільноти, що історично склалися в процесі розвитку суспільного розподілу праці, спілкування людей та їх з'єднання в певну цілісну соціальну систему, – сім'я, соціальна група, поселення (міська, сільська громада), громадянське суспільство, їх життєдіяльність.

– Соціально-етнічні спільноти, що історично склалися в процесі етногенезу, – етнічна група, народ, нація, їх життєдіяльність.

– Громадський зв'язок людей, соціальних спільнот: вся система суспільних відносин, демократична система соціального регулювання (держава, органи самоврядування, політичні та громадські організації, норми і принципи моралі і права), що забезпечує реалізацію прав і свобод людини, рівноправність людей, їх солідарність, соціальну справедливість і соціальну рівність у їхніх взаєминах, об'єднання людей в цілісну соціальну систему.

– Матеріальна культура суспільства, що забезпечує високий рівень і якість життя людей, – перетворене людською діяльністю природне середовище; багатогалузеве, раціонально організоване, ефективно дієве суспільне виробництво, засноване на новітніх досягненнях науки, техніки, технології, комунікації; цивілізовані побутові умови життя людей; предмети споживання, їх розумна достатність і висока якість; система охорони здоров'я, розвитку фізичної культури, її наукове, технічне і фармакологічне забезпе-

чення; розвинена інфраструктура життєзабезпечення соціальних поселень (соціополісів).

– Духовна культура суспільства: суспільна свідомість в її різноманітних формах: наука, мораль, правова, політична, релігійна, естетична; громадський інтелект (система знань) їх предметне і ідеально-чуттєве втілення в літературі, творах мистецтва, наукові відкриття, ідеях.

– Система виховання та освіти, що забезпечує засвоєння і відтворення пріоритетів духовної культури всіма членами суспільства.

– Мова, як засіб духовного спілкування та з'єднання людей у соціальну, соціально-етнічну спільність⁵⁴.

З наведеного видно, що всі соціальні пріоритети є взаємопов'язаними та взаємообумовленими і складають систему. Разом з тим, вищим соціальним пріоритетом є людське життя, життєдіяльність поколінь, що існують на цей час, тому що без цього не є можливим а ні соціальне життя, а ні судження про нього, у тому числі про соціальні пріоритети.

З точки зору соціокультурного змісту пріоритетів, фундаментальною підставою для їхньої класифікації є розрізнення термінальних і інструментальних пріоритетів. Термінальні або цільові пріоритети узагальнено виражають найважливіші ідеали, самокоштовні сенси життя людей - такі як цінність людського життя, родини, міжособистісних відносин, волі, праці і усіх інших, аналогічних їм. Їх, у свою чергу, підрозділяють на особисті і соціальні⁵⁵.

В інструментальних цінностях відбиті схвалювані в даному суспільстві засоби досягнення мети. З одного боку, це моральні норми поведінки, а з іншого боку - якості, здібності людей (такі як незалежність, ініціативність, авторитетність, тощо).

⁵⁴ Ямко Н. Н. Система социальных ценностей : человеческая жизнь как высшая социальная ценность [Электронный ресурс] / Н. Н. Ямко. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://siac.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=100. – Название с экрана

⁵⁵ Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян : академическая трибуна [Электронный ресурс] / Н. И. Лапин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/04/24/0000275536/002Lapin.pdf>. – Название с экрана.

За визначенням, цільові пріоритети є більш стійкими, і мають більш високий статус у порівнянні з термінальними пріоритетами.

Іншою підставою класифікації може служити їхнє віднесення до відповідних потреб індивідів: вітальним найпростішим або первинним потребам, що мають значення для збереження та продовження життя (благополуччя, комфорт, безпека); інтеракціоністським - більш складним потребам у спілкуванні, взаємодії з іншими людьми; соціалізаційним - ще більш складним потребам у засвоєнні пріоритетів, норм, зразків поведінки, схвалюваних у даному суспільстві; життєво змістовних, які є вищими за складністю і функціями потребами у наповненні своєї діяльності загальним змістом, що має значення для існування у цілому.

Важливою соціокультурною підставою для класифікації пріоритетів є їхнє співвіднесення з тим або іншим типом цивілізації, у надрах якої виникли дані пріоритети або до яких вона переважно відноситься. Під цим культурно-генетичним кутом зору розрізняються пріоритети, які формуються на основі: традиційних цінностей, або цінностей суспільств традиційного типу, орієнтованих на збереження і відтворення давно сформованих цілей і норм життя, сучасних цінностей, або цінностей суспільств типу *modernity*, орієнтованих на інновації і прогрес у досягненні раціональних цілей; крім того, на наш погляд, варто враховувати існування цінностей, рівною мірою властивих традиційному і сучасному суспільствам, хоча більшість із них (але не усі) виникли в традиційних суспільствах як історично більш ранніх⁵⁶.

За функціональною підставою, тобто за роллю пріоритетів для функціонування й розвитку суспільства як цілісної системи, важливо бачити різницю між переважно інтегруючими пріоритетами, та пріоритетами, що переважно диференціюють. Здійснення інтегруючої функції залежить від масштабів поширення конкретних пріоритетів серед членів цього суспільства на певному етапі його роз-

⁵⁶ Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян : академическая трибуна [Электронный ресурс] / Н. И. Лапин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/04/24/0000275536/002Lapin.pdf>. – Название с экрана.

витку: якщо ці пріоритети схвалює більшість членів суспільства, їх можна вважати інтегруючими; якщо ж їх схвалює меншість, тоді вони виявляються такими, що диференціюють. У міру розвитку суспільства функціональна роль пріоритетів може змінюватися: пріоритети, що диференціюють, стають інтегруючими і навпаки⁵⁷.

За функціональною підставою можна також розрізнати схвалювані, та пріоритети, що заперечуються. У якості схвалюваних приймаються такі пріоритети, які підтримує більшість членів суспільства, ніж тих, які заперечують. Відповідно, пріоритети, що заперечуються - це такі пріоритети, які заперечує більшість членів суспільства, ніж тих, що схвалюють.

Залежно від можливостей своєї реалізації, пріоритети соціуму можна розділити на практичні і потенційні. Практичні пріоритети соціум реалізує безпосередньо через цілеспрямовану діяльність, а пріоритетів потенційних соціум не досягає: він до них прагне, він їх бажає, здійснює дії, спрямовані на їхню часткову реалізацію, але реалізовувати на практиці такі пріоритети він може далеко не у всіх випадках. Факт існування у соціумі потенційних пріоритетів є досвідченим, і пояснюється його суспільною сутністю. Чіткої межі між практичними і потенційними пріоритетами провести неможливо, тому й такий розподіл пріоритетів є умовним.

Прикладами потенційних пріоритетів соціуму є його «вічні» цілі: добро, справедливість, щастя, тощо. Утримування цих пріоритетів є невиразним, вони не є обмеженими і кінцевими, їх не можна точно сформулювати на всі часи, внутрішній зміст цих пріоритетів хоча й розкривається в процесі діяльності людей, однак все рівно це є своєрідна «річ у собі». Ці своєрідно «вічні» пріоритети й становлять пріоритети першого роду.

Але є й ще одна категорія потенційних пріоритетів - це пріоритети другого роду. На відміну від «вічних» пріоритетів, вони є кінцевими, обмеженими за своїм змістом, можуть бути більш-менш точно сформульованими. Але вони, як і «вічні» пріоритети, є практично недосяжними.

⁵⁷ Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян : академическая трибуна [Электронный ресурс] / Н. И. Лапин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/04/24/0000275536/002Lapin.pdf>. – Название с экрана.

Прикладами таких пріоритетів соціуму являються: воля, рівність, солідарність, соціальна однорідність, демократія, матеріальний достаток всіх народів, освоєння космічного простору та інші.

Звичайно ж, у процесі комунікативної діяльності соціум у якійсь ступені наближається до потенційних пріоритетів другого роду. Що ж стосується пріоритетів «вічного» характеру (першого роду), то вони завжди залишаються у якості утопії.

Таким чином, ми з'ясували, що розрізняти та класифікувати пріоритети можна за різними критеріями.

Вихідним для нашого дослідження є поняття «пріоритет», експлікацію якого було здійснено через близькі за змістом категорії цінність, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, значимість та інші. У філософській літературі ми знайдемо чимало дефініцій цінності, зокрема у Г. Ріккерта, який підкреслював у цінностях головний момент – значимість⁵⁸. Своє бачення поняття цінності ми знаходимо у Б.А. Чагіна, який пише, що в понятті цінність «підкреслюється, що потрібно, корисно, важливо й необхідно для подальшого розвитку»⁵⁹. Слідуючи тому ж принципу корисності, В.П. Тугаринов дає більше розгорнуту і чітку дефініцію: «Цінності суть явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні та ін.) членам певного суспільства або класу або окремій особистості як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї і спонукання в якості норми, мети або ідеалу»⁶⁰.

Філософське визначення поняття цінності, значення об'єкта (на відміну від його існування) уперше було викладено у 60-х рр. XIX століття Г. Лотце та Г. Когеном⁶¹. У В.Томаса і Ф.Знанецького ми

⁵⁸ Ріккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Ріккерт // Культурология. XX век : антология. – М. : Республика, 1998. – С. 70.

⁵⁹ Чагин Б. А. Проблема ценности и оценки [Электронный ресурс] / Б. А. Чагин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.psyarticles.ru/>; – Название с экрана.

⁶⁰ Тугаринов В. П. Избранные философские труды [Текст] / В. П. Тугаринов. – Л. : Лениздат, 1988. – С.70.

⁶¹ Лотце Г. Основания практической философии/ Г. Лотце; пер. с нем. Я. Огуса// Юридический вестник / изд-е Моск. юрид. об-ва. – М. : Тип. А.И. Мамонтова и Ко. – 1883. - № 2 (февраль). – С. 349. – 356.

Cohen H. Asthetik des reinen gefühlen / H. Cohen // Cohen H. System der Philosophie: [in XIV v.] / H. Cohen. - Berlin: Cassirer, 1912. – V. 1. – P. 402. – 478.

знаходимо визначення цінності через поняття суспільної значимості і соціальної установки (attitude)⁶².

Необхідно відзначити, що соціальні пріоритети містять онтологічну, детермінаційну, формоутворюючу та функціонально-структурну характеристики. Розшифровка всіх цих сторін - предмет спеціального філософсько-логічного дослідження. Ми ж обмежимося тим загальним підходом до пріоритетів, який фіксує в них елемент значимості якого-небудь об'єкта у його взаємодії із суб'єктом діяльності.

Затвердження соціальних пріоритетів як орієнтир суспільного розвитку, обов'язково породжує питання: у чому корисність їхнього дослідження? Відповідь на це питання і є критерієм: вони є суттю цінності, якщо служать прогресу суспільства і особистості або ні? Цей критерій містить у собі конкретно-історичний і соціальний аспекти.

Таким чином, пріоритети можна визначити як узагальнені цілі й засоби їхнього досягнення. Вони забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи здійснювати соціально схвалюваний вибір поведінки у життєво важливих ситуаціях. Система пріоритетів утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб і інтересів індивідів і соціальних спільнот. Вона, у свою чергу, впливає на соціальні інтереси та потреби, виступаючи одним з найважливіших мотиваторів соціальної дії.

З нашої точки зору сучасна класифікація соціальних пріоритетів може бути наступною:

- Пріоритети глобалізуючого світу (глобальні) – це пріоритети загальноцивілізаційного значення, метою яких є суспільний прогрес.

- Пріоритети національного значення (національні) – це пріоритети однієї держави з урахуванням специфіки розвитку її систем.

Однією із проблем нашого дослідження є з'ясування ефективності функціонування і розвитку суспільного життя в період кардинальної трансформації в контексті розробки і впровадження но-

⁶² Tomas W. I. The polish peasant in Europe and America : vol.1 – 5 [Electronic resource] / W. I. Tomas, F. Znaniecki. – Boston, 1918. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.migrationstudies.ru/publications/books/ Intr_Migr.... – Title from the screen.

вих соціальних пріоритетів в Україні, тому на головну увагу заслуговує аналіз їхньої класифікації.

Перш за все, слід зазначити, що кожна держава прагне до реалізації пріоритетів загальноцивілізаційного значення (глобальних), які і мають бути, на наш погляд, покладені в основу соціальних пріоритетів українського соціуму.

Пріоритети загальноцивілізаційного значення, тобто глобальні, можна виокремити у два вектори. У першому векторі за основу універсального критерію класифікації глобальних пріоритетів ми візьмемо розроблений Програмою ООН індекс людського потенціалу (ІЛП) (про що мова йшла в попередньому параграфі). А другим вектором пріоритетів глобалізуючого світу є процес інформаційного розвитку.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що ці вектори взаємопов'язані. Щодо першого, то індекс людського потенціалу відображає рівень досягнень держави в межах трьох основних параметрів:

- показник національного доходу (показник ВВП на душу населення). І тут, на наш погляд, потрібно виокремити такі пріоритети суспільного розвитку, як економіка та підвищення добробуту населення.

- освітній рівень (відсоток освіченості серед дорослих, середня тривалість навчання, особливості підготовки фахівців). Освіта – це один з напрямків соціальної політики, де на особливу увагу заслуговують такі пріоритети, як освіта, праця, охорона здоров'я, доступне житло.

- середня тривалість життя. Тут вважаємо за доцільне виокремити такий пріоритет, як екологія.

Індекс, розроблений в межах Програми розвитку ООН, трактує соціальний прогрес як обов'язкове забезпечення державою кожного її члену суспільства зростаючих потреб індивідуального вибору. Однак ми стикаємось з цим самим протиріччям: у громадян розвинутих країн потреби збільшуються значно скоріше, ніж у громадян з країн, що відстають у їхньому економічному розвитку, а можливість їх реалізації у перших є значно вищою, ніж у других.

Фахівці вважають, що індекс людського потенціалу надає більш повну картину соціального прогресу, ніж такі «класичні» кількісні потенціали, як валовий національний продукт. Більш того, будучи

диференційованим за доходами, статевую та віковою належністю, рівню освіти, індекс людського потенціалу дозволяє оцінювати ступінь соціально-економічної рівності у конкретному соціумі.

Отже, сучасний соціальний прогрес відбувається лише в умовах конкретного соціального устрою, культури, як результат предметної і духовної творчості людей. Якими ж є особливості його протікання на Україні?

Розглянемо основні пріоритетні напрямки розвитку українського соціуму, які були виокремлені нами в контексті параметрів ІЛП.

На особливу увагу заслуговує в Україні проблема підвищення добробуту населення, і тут необхідно вказати на те, що модернізація суспільства потребує наявності широкої та постійно збільшуваної прослойки середнього класу з усіма її атрибутами - якісною освітою, участю у роботі місцевих органів управління, можливістю здійснювати інвестиції до різноманітних зберігаючих програм, придбати комфортабельне житло, подорожувати по Україні та за кордон, а також наявністю сприятливих умов для виховання дітей. На цей час не більш, ніж 15-20% українських родин відповідають цим критеріям, та можуть бути віднесеними до середнього класу. Тому одним з пріоритетних напрямків українського соціуму є підвищення добробуту населення та формування середнього класу.

Так само пріоритетною має стати доступна освіта для всіх громадян України, у тому числі для тих, хто вирішує продовжити навчання або поміняти галузь діяльності у зрілому віці з метою підтримки своєї затребуваності на ринку праці на тлі економіки, що бурхливо розвивається, та глобалізації. Побудова ефективної системи безперервної освіти стане гарантією того, що люди зможуть підтримувати звичний спосіб життя середнього класу також після виходу на пенсію.

Підвищенню рівня життя українців так само буде сприяти підвищення відповідальності держави перед виборцями. Для цього необхідно виробити кардинальні заходи для боротьби з корупцією, бюрократичним свавіллям, щодо зміни поглядів чиновників на їхню роль у процесі надання допомоги громадянам. Сучасні технічні рішення мають зробити державну владу на всіх рівнях доступнішою і ближчою до українців.

У процесі забезпечення сталого розвитку нашої держави неможливо ігнорувати екологічні проблеми, обумовлені наступними чинниками: вичерпаність природних ресурсів, вразливість навколишнього середовища, зниження рівня екологічної стійкості та ресурсного потенціалу довкілля, межі його екологічної опірності до негативних антропогенних дій. «Труднощі збереження довкілля обумовлені не стільки обмеженнями, які накладають закони природи на соціально-технічний розвиток, - відзначають П.А. Водоп'янов і В.С. Крисаченко, - але головним чином тим, як зробити ці обмеження придатними усього людства. Йдеться про те, яким чином ці науки мають змінити стереотипи мислення, що утворилися, змінити спосіб життя населення тієї або іншої країни, що склався, налагодити розумне міжнародне співробітництво в сфері довкілля»⁶³.

Для сучасних міжнародних відносин все більш характерним стає зростання усвідомлення серйозного характеру викликів, пов'язаних із глобальною зміною клімату, а також необхідністю консолідованих зусиль для убезпечення від ризиків кліматичного процесу. Ціла низка важливих політичних подій 2007 - 2009 рр. свідчить про те, що світова спільнота актуалізує питання глобальної екологічної безпеки, ставить проблеми зміни клімату на одне з перших місць у міжнародному порядку денному. Проблеми, пов'язані з кліматичними змінами, стали ключовими пунктами на зустрічах високого рівня: саміту «великої вісімки», Ради Безпеки ООН, 62-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН, у ході Всесвітнього економічного форуму, Балійська конференція (грудень 2007 р.), на якій було прийнято рішення про необхідність під егідою ООН розпочати роботу над угодою, яка мала б замінити Кіотський протокол після завершення терміну його дії у 2012 році⁶⁴.

Кульмінаційним моментом у міжнародній дискусії з проблем зміни клімату стала Кліматична конференція ООН в Копенгагені

⁶³ Водоп'янов П. А. Великий день гнева : экология и эсхатология [Текст] / П. А. Водоп'янов, В. С. Крисаченко. – Минск : Университетское изд., 1993. – 282 с.

⁶⁴ Журавльова Ж. Екологічні пріоритети в системі національної безпеки : відділ інтеграції та стратегічного партнерства [Електроний ресурс] / Ж. Журавльова. – Електрон.дан. (І файл). – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/28.htm>. – Назва з екрана.

(грудень 2009 р.), на якій було прийнято підсумковий документ «Копенгагенські угоду». Цей документ є важливим початком процесу створення договору зі скорочення викидів в атмосферу вуглекислого газу⁶⁵.

Концептуальні засади екологічної політики України сформульовані в документі «Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», затвердженому Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. В програмі діяльності Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. в питаннях екологічної політики, значну увагу приділено положенням екологічної відповідальності, формуванню єдиної системи контролю за дотриманням вимог законодавства стосовно охорони навколишнього середовища, удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, створення нормативно-правової бази для ефективного просування механізмів Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату⁶⁶.

Таким чином, екологічна безпека є багатокомпонентною галуззю і потребує посиленої уваги при визначенні її місця в системі пріоритетів соціуму.

Стає очевидним, що стабільний розвиток нашої держави має бути забезпечений на основі пріоритетного урахування екологічного чинника. Нагальною необхідністю є кардинальні економічні реформи з урахуванням принципів сталого розвитку. Нові підходи мали б враховувати необхідність об'єднання економічної ефективності і ресурсно-екологічної збалансованості. Україна має виявити здатність переходу до екологічно орієнтованої моделі ринкової економіки.

Виходячи із вищезначеного, вивчення сучасних загроз глобального характеру, напрямів їхнього подолання, формування адекват-

⁶⁵ Климатическая конференция ООН в Копенгагене. Документ саммита ООН служит началом регулирования выбросов в атмосферу [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://eco.rjan.ru/business/20091219/200245165.html>. – Название с экрана.

⁶⁶ Про основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Текст] : постанова Верховної Ради України від 05. 03. 1998 р. № 188 / 98-ВР // Відомості Верховної Ради України – 1998 – № 38. – Ст. 248.

них вимог до розробки програм національного розвитку є актуальною темою дослідження у контексті формування відповідної прогнозованої стратегії держави і можливостей практичної її реалізації.

Щодо другого вектора пріоритетів глобального світу (процес інформаційного розвитку), то необхідно зазначити, що сам феномен виникнення інформаційного суспільства свідчить про комплексний та органічний розвиток людини, створення умов для її духовного та розумового збагачення, нарощування національного людського капіталу як основи розвитку соціальної, економічної, гуманітарної, культурної та інших сфер суспільного життя насамперед в інтересах громадян, підвищення їх добробуту, ефективності економіки та зміцнення державності.

Свій курс на формування інформаційного суспільства Україна підтвердила на Міжнародному конгресі «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку у XXI столітті», який відбувся у м. Києві 1-2 квітня 2003 року, де В. Литвин заявив, що «Україна зробила свій вибір, взявши курс на інтеграцію до світової інформаційної спільноти. Цей вибір ми підтверджуємо підтримкою міжнародних зусиль відповідною інформаційною політикою, просуванням інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління, освіту, культуру, охорону здоров'я ділову сферу удосконаленням законодавства, та іншими засобами. Громадськість України дедалі глибше усвідомлює значення інформатизації для майбутнього країни та окремої особи»⁶⁷.

Цілком зрозуміло, що такий підхід не може стати притаманним ні окремій державі, ні певній категорії чи групі держав, оскільки інформаційне суспільство – явище глобальне. Інформаційне суспільство за своєю природою є глобальним явищем не лише з географічних чи навіть геополітичних міркувань, а й тому, що навколо його побудови та розвитку об'єднуються представники всіх суспільних секторів – держави, бізнесу, громадських спільнот. Відповідно і сам процес такої консолідації дає свої плоди, виключає домінантність, або ж, навпаки, пригнічення прав чи інтересів

⁶⁷ Литвин В. Привітання учасникам конгресу [Текст] / В. Литвин // Міжнародний конгрес «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку у XXI столітті», (Київ, 1 – 2 квітня 2003 р.). – Київ, 2003. – С. 3 .

будь-якої з зацікавлених сторін⁶⁸.

Але поряд з розвитком інформаційного суспільства, на міжнародному, регіональному, національному та локальному рівнях відбувається також процес інформаційного розподілу. Він полягає у тому, що переважна більшість людей не знають (або, що ще гірше, не бажають знати) про новітній тип суспільного ладу. Так, сьогодні тільки 10% жителів земної кулі мають доступ до глобальної мережі Інтернет. Прийнято вважати, що це пов'язано з бідністю цілих регіонів планети. Але цей показник все-таки міг би бути значно більший, якби люди не були переконані (через різні причини), що в їхніх країнах немає та ніколи не буде інформаційного суспільства.

Причому мова йде не про бідні верстви населення, а, у переважній більшості, про досить забезпечених і впливових людей, яким повною мірою доступні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) і всі переваги такого використання. Отже, проблема полягає в іншій площині - людській свідомості, у неготовності або небажанні усвідомити ті зміни, які принесла із собою інформаційна революція.

У міжнародній практиці цю проблему сьогодні подекуди вирішують завдяки впровадженню інструментів «електронного залучення», спрямованих на те, щоб кожна людина зрозуміла, що, незалежно від свого віку, статі, соціального статусу, рівнів прибутку, географічного або фізичного місцезнаходження, роду занять, вона існує в інформаційному суспільстві, яке, що є найголовнішим, може ефективно функціонувати в інтересах усього суспільства⁶⁹.

На політичному рівні інформаційне суспільство перестало бути соціальною теорією або черговим вимислом футурологів. Замість цього, кожна країна світу покликана знаходити та використовувати ті ефективні ресурси та засоби, які в найближчому майбутньому

⁶⁸ Березовець Л. В. Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства [Текст] / Л. В. Березовець // Інформаційне суспільство : шлях України. – К., 2004. – С. 12.

⁶⁹ Колодюк А. В. Проект «Национальная стратегия Развития Информационного общества» - приоритет для социально-экономического развития Украины [Електронний ресурс] / А. В. Колодюк. – Информационное общество. – 2004. – Вып. 2. – С. 7 – 13. – Електрон.дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/6175912029f033f3c325714c004a0605>. – Назва з екрана.

дозволять поліпшити внутрішні показники її розвитку, та підсилити геополітичний стан на вже існуючій інформаційній карті миру. Для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, основою політики розвитку інформаційного суспільства має стати конструктивне використання досвіду розвинених країн, які є світовими лідерами в цій сфері. Протягом останніх десяти років, лідери розвинених країн, так званого «золотого мільярда», нарешті усвідомили потенціал впровадження ІКТ у різні сфери життя. Як результат, вони істотно переглянули національні пріоритети і плани соціально-економічної трансформації суспільства, у тому числі в частині, що стосується поліпшення рівня життя громадян. У той же час країни, які до сих пір не переорієнтувалися на широке впровадження ІКТ, залишаються на узбіччі глобальних процесів⁷⁰.

Слід відзначити, що нові технології стимулюють зміни практично у всіх сферах: політиці (впровадження концепції електронного уряду, що є новим кроком у розвитку демократії), економіці (поява інформаційного ринку, автоматизація виробництва), освіті (безперервне навчання протягом усього життя), праві (пріоритет охорони авторських прав і забезпечення інформаційної безпеки), культурі (формування нового стилю життя у віртуальному просторі і мультиплікація знаків), комунікації (поширення інформаційних мереж та Інтернету), тощо. Все це є наслідком широкого впровадження технологічних нововведень. У свою чергу, кожне з перерахованих проявів інформаційного суспільства стимулює подальші соціальні зміни, і ці зміни є глобальними.

Україна, на відміну від передових високорозвинених країн, знаходиться на початку шляху до інформаційного суспільства. Підґрунтям для формування основних напрямків розвитку інформаційного суспільства в Україні став Закон України «Про Основні

⁷⁰ Колодюк А. В. Проект «Национальная стратегия Развития Информационного общества» - приоритет для социально-экономического развития Украины [Електронний ресурс] / А. В. Колодюк. – Информационное общество. – 2004. – Вып. 2. – С. 7 – 13.– Електрон.дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/6175912029f033f3c325714c004a0605>. – Назва з екрана.

засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537 – V. В законі йдеться про те, що «одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя»⁷¹.

Для досягнення цієї мети в Законі обґрунтовані стратегічні пріоритети розвитку інформаційного суспільства в Україні, які передбачають: «пріоритетність науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та ІКТ; сприяння збільшенню різноманітності та кількості електронних послуг, забезпеченню створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів; поліпшення кадрового потенціалу; посилення мотивації щодо використання ІКТ; широкого впровадження ІКТ в науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, охорону довкілля, забезпечення інформаційної безпеки»⁷².

Впровадження та реалізація Закону дасть можливість забезпечити позитивні зміни в життєдіяльності суспільства і стати якісним проривом одночасно у трьох ключових галузях – в реалізації національної інформаційно-комунікативної інфраструктури, у створенні науково-технічної бази для розвитку інновацій, забезпечення достатнього комплексу доступних і надійних послуг на базі інформаційно-комунікативних технологій.

Другою групою в нашій класифікації виступають пріоритети національного значення. Серед яких вважаємо за доцільне відзна-

⁷¹ Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 09. 01. 2007 р. № 537- V. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.

⁷² Там само.

чити такі важливі для України пріоритети, як: консолідація соціуму на основі національної ідеї, розвиток громадянського суспільства та правової держави, євроінтеграція.

Важливим аспектом у аналізі соціальних пріоритетів українського соціуму є проблема національної ідеї. Ми поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що національна ідея - це комплексне явище, яке охоплює усі сторони життя нації і реалізується через відповідні їй національні потреби, соціальні пріоритети, традиції, які інтегрують суспільство в цілісний організм, здатний відстоювати національні інтереси у внутрішній і зовнішній політиці держави.

Сьогодні ми не можемо цілеспрямовано кардинально змінювати наше суспільство без вироблення єдиних пріоритетів суспільного розвитку, які б торкались й інтегративної ідеології, здатної консолідувати всіх громадян, які проживають в Україні.

На наш погляд, національна ідея має реалізовуватися через загальноцивілізаційні соціальні пріоритети – це розвиток інформаційного суспільства в Україні та євроінтеграція, яка може бути реалізована лише на основі становлення громадянського суспільства та правової держави.

Україна заявила про Європейський вибір відразу після того, як стала незалежною. За 18 років незалежності, Україною були зроблені перші, здавалося б, успішні кроки в напрямку євроінтеграції, але вже у 2004 році стало зрозуміло, що інтеграційний процес не буде таким простим і передбачуваним, яким він до цього уявлявся низці українських політиків. Незважаючи на численні економічні та політичні проблеми, підсилені економічною кризою держави, Україна все ж таки намагається втілити у життя власну зовнішньоекономічну стратегію, визначену «Концептуальними основами стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Європейський вибір»⁷³.

⁷³ Європейський вибір : концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки [Електронний ресурс] : [пошук Президента] України від 30. 04. 2002 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> – Назва з екрана.

Важливим кроком зовнішньоекономічної стратегії України став вступ до СОТ 16 травня 2008 року, що сприяє подальшій інтеграції, а також уможливорює здійснення наступних дій:

1. Започаткування діалогу на високому рівні з питань енергетики, транспорту, а також сфери науки та освіти.

2. Приведення законодавства України у відповідність до вимог ЄС у пріоритетних сферах.

3. Проведення переговорного процесу та утворення митного союзу між Україною і ЄС, метою якого безперечно має стати скасування митних, правових та технологічних перешкод у цій сфері.

Але зусилля української сторони не принесли на даний час бажаного результату, і для прискорення інтеграції України до ЄС слід здійснити такі першочергові заходи:

1. Зупинення подальшого соціального розшарування.

2. Забезпечення справжнього, а не декларованого розвитку підприємництва.

3. Виведення економіки з тіні.

4. Вільний доступ до кредитних, матеріальних та інформаційних ресурсів, ринків збуту продукції.

5. Ефективне втілення законодавства з питань боротьби з шахрайством та корупцією.

6. Посилення фінансового контролю за структурними фондами та фондами розвитку.

7. Реформа судової системи, захист прав власності та прав людини.

8. Розробка нової зовнішньоекономічної стратегії з урахуванням позитивних та негативних факторів від інтеграції України у Європу.

Слід зазначити, що у період розширення Європейського Союзу та формування нової політики ЄС стосовно України, важливого значення набуває інформування громадськості щодо проблем, напрямів та перспектив європейської інтеграції. За результатами соціологічних опитувань, курс на європейську інтеграцію знаходить підтримку більшості населення України. Водночас українське суспільство ще недостатньо поінформоване як про структуру і діяльність ЄС, критерії набуття статусу члена цієї організації, переваги і можливості, які можуть отримати українські громадяни від поглиблення співпраці з ЄС, так і про перспективи вступу України до Європейського Союзу.

Вплив розширення ЄС на Україну оцінюється населенням стримано-позитивно. Інструментом забезпечення свідомої суспільної підтримки європейського вибору України, неупередженого сприйняття громадськістю процесу розширення ЄС має стати широка інформаційна кампанія з питань євроінтеграції⁷⁴.

Звідси шлях до інтеграції України у Європейський Союз проходить, у тому числі, через перетворення, що ведуть до інформаційного суспільства (про що мова йшла вище).

Таким чином, Європейська інтеграція є найбільш визначальним фактором як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, закріплює безпеку та позитивно впливає на відносини України з усіма країнами світу. Невідхильна реалізація курсу на інтеграцію у Європейський Союз забезпечить гарантії прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки.

Однак, як показують соціологічні опитування, на сучасному етапі в Україні надто низьким залишається рівень довіри до демократичних інституцій (таких, наприклад, як парламент, місцеві органи самоврядування), а також дуже малий відсоток населення знає та розуміє поняття «права людини». Низька правова культура є передумовою для державно-владного зловживання. Системність цієї проблеми полягає і в тому, що порушення прав і свобод відбувається в їх масовому характері по всіх основних правах – в соціально-економічній, політичній та духовній сферах.

Тому пріоритетним для українського соціуму є створення умов для становлення та укріплення різноманітних громадських організацій, що будуть залучатися до утворюючих процесів модернізації держави. А звідси – впливає ефективна, прозора та підзвітна суспільству влада, панування права, викорінювання корупції – ось ці цілі, досягнення яких є можливим лише за умови співробітництва держави з зацікавленими структурами громадянського суспільства.

Наведені типи класифікацій далеко не вичерпують всіх можливих варіантів. Вони лише частіше зустрічаються в спеціальній лі-

⁷⁴ Чебаненко О. Основні результати і проблеми виконання плану дій Україна - ЄС [Текст] / О. Чебаненко // Політика і час. – 2008. – № 3. – С. 24 – 27.

тературі.

Однак всі класифікації пріоритетів аж ніяк не виключають один одного і є, як кажуть, «відкритими», тобто такими, що допускають включення будь-якої кількості нових класифікацій, якщо вони будуються на реальних і істотних підставах. Практично, дослідник може групувати пріоритети, виходячи з того, яку саме сторону пріоритетів він хоче виявити і розглянути, об'єктом нашого пізнання є соціальні пріоритети.

Відносини членів суспільства до тих або інших реальних змін в економічних, політичних, соціокультурної сферах припускають формування пріоритетів. Формування пріоритетів відбувається з урахуванням позиції людей відносно конкретних змін і проблем.

Формуюча система пріоритетів може стати знову життєздатною тільки в тому випадку, якщо її нові елементи є більше узагальненими, чим заміщеними ними. Ці останні не відкидаються - «нові» пріоритети містять «старі», як окремий випадок. Дійсно, нова система пріоритетів - не просто альтернативна старій системі, а є більш загальною, підкреслював ще Т. Парсонс. Висновки про те, що «старі пріоритети» неминуче «втрачають свої функції» і відмирають, він назвав «бездоказовими ствердженнями», вважаючи їх доказом слабкості, неефективності нових пріоритетів⁷⁵. Подібних поглядів щодо стабільності системи пріоритетів дотримується переважна більшість дослідників.

Аналізуючи ці процеси в трохи інший філософській і психологічній площинах, М.Фергюсон доходить до висновку, що існують чотири способи, за допомогою яких міняється наша свідомість під впливом нової інформації. Перший, найбільш легкий - зміна за допомогою виключення нового. Другий - зміна за допомогою збільшення, коли індивід може й не усвідомлювати зміни, що відбуваються. Третій тип - маятникова зміна - відмова від однієї системи поглядів на користь іншої, протилежної. Змушена вибирати між конфліктуючими поглядами, свідомість придушує ту інфор-

⁷⁵ Парсонс Т. Функциональная теория изменения [Текст] / Т. Парсонс // Структурно-функциональный анализ в современной социологии. - 1969. - Вып. II. - С. 158 - 160.

мацію, що, ймовірно, буде розходитись з «пануючою точкою зору». І, нарешті, четвертий тип змін - це справжня трансформація свідомості, «парадигмальна зміна»⁷⁶.

Дослідження перехідних суспільств, що модернізуються, показує, що становлення в них нових пріоритетів - складний і суперечливий процес. Зокрема, тому, що він відбувається не на «чистому місці» і не на «уламках» нормативно-ціннісного середовища, що розпадається, хоча в таких суспільствах, зазвичай, спостерігається посилення аномалій і зростання поведінки з відхиленнями. Аналітики підкреслюють: нові пріоритети виникають у розтлінному, але живому і існуючому нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості, відзначають дослідники, є стабільність фундаментальних, «вічних» пріоритетів, пов'язаних із глибокими культурними традиціями, проте у той же час - відсутність масових установок на збереження «старих пріоритетів».

Таким чином, незважаючи на недостатню обґрунтованість, повноту й коректність існуючих класифікацій соціальних пріоритетів, які верифікуються в різноманітних прикладних проектах вивчення і аналізу сучасної структури соціально значимих пріоритетів, вони все ж-таки, на наш погляд, є достатніми для соціально-філософського осмислення певних причинно-наслідкових зв'язків і обґрунтування висновків, що базуються на комплексному аналізі інформації про значимі цілі, орієнтирах і сенсі сучасного українського соціального розвитку, соціальної диспозиції, що формується, та складних взаєминах між суспільством і людиною.

⁷⁶ Ferguson M. The Aquarian Conspiracy : personal and social transformation in the 1980 [Text] / M. Ferguson. – Los Angeles : J.P. Tarcher, 1980. –P.72

ГЛАВА II.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ У КОНТЕКСТІ СОЦІО- ГУМАНІТАРНОГО ПІЗНАННЯ

2.1 Соціогуманітарне пізнання як основа дослідження цінностей та пріоритетів розвитку соціуму

Надзвичайна динамічність сучасної соціальної дійсності, фундаментальний характер змін, що відбуваються як у глобальному середовищі, так і в українському перехідному суспільстві, об'єктивно призводять до необхідності розуміння потреби у становленні нового рівня наукового аналізу і осмислення дослідниками і суспільством сучасних викликів розвитку людства, формування адекватних часу світоглядних проблем, визначення цінностей і пріоритетів розвитку як окремої людини, так і соціуму в цілому. В ідеалі соціально-філософське знання повинно бути зорієнтоване не тільки на пояснення специфіки і характеру суспільних процесів, а й прогнозування їх подальшого розвитку та шляхів їх вирішення. На сьогодні спостерігається загальне розуміння того факту, що це завдання стоїть як ніколи гостро, оскільки становлення глобального інформаційного середовища і протиріччя, що супроводжують цей процес, потребують ретельного наукового соціально-філософського осмислення на істотно новому методологічному фундаменті.

Значною частиною сучасних науковців поділяється думка про те, що увага до проблем соціально-гуманітарного пізнання в наш час викликана не лише тим, що тут залишається не тільки багато невирішених, а й навіть інколи і чітко не сформульованих проблем, а й тим, що спостерігається відчутна тенденція до все більшого поширення соціально-гуманітарних парадигмальних підходів на наукове пізнання взагалі. Така тенденція пов'язується, насамперед, із впливами постмодернізму на суспільну думку та наукову методологію, іншими сучасними впливовими підходами до розуміння сутності і завдань подальшого розвитку соціогуманітарного знання та його методологічного інструментарію.

Втім наявні на сьогоднішній день розвідки в сфері соціально-

гуманітарних епістемологічних студій різної спрямованості «залишають бажати кращого», оскільки в них переважно ставляться та з'ясовуються найбільш загальні, а тому й досить абстрактні питання, наприклад визначення ролі об'єкт - суб'єктної взаємодії у процесі пізнання, інтерпретативності характеру самого соціального знання, загальних вказівок щодо методології тощо⁷⁷. Оскільки такі підходи не можуть бути визнані достатніми, доводиться констатувати, що епістемологічний аналіз особливостей соціальних пріоритетів за сучасних умов все ще залишається надзвичайно важливим завданням дослідження.

За сучасних умов під соціогуманітарним знанням прийнято розуміти весь комплекс знань про людину, про специфічно людські (антропологічні) характеристики і людиновимірні системи (соціальні структури і інститути), що стали результатом активності цих характеристик чи параметрів. Гуманітарні науки, відповідно, можуть бути визначені як діяльність, що полягає у здобутті таких знань, а гуманітарні проблеми – як такі, що є наслідком деструкції, деградації, дисгармонійного розвитку антропологічних характеристик людини, соціальних структур та інститутів. При цьому знаходить все більшого розуміння той факт, що глобальні проблеми людства слід сприймати як результат зміщення ціннісних акцентів у самій науці та як наслідок зміщення ціннісних акцентів у культурі загалом⁷⁸.

Без розуміння сутності основних етапів історичного процесу становлення соціогуманітарного пізнання і специфіки використання кращих його надбань взагалі складно говорити про можливість якісного сучасного філософського осмислення реальної соціальної дійсності, тим більше у такому специфічному контексті як досягнення істинних системних знань у сфері гуманітарних на-

⁷⁷ Петрушенко В. Умови, принципи та імперативи соціально-гуманітарного пізнання [Текст] / В. Петрушенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.) – Чернівці, 2007. – С. 3.

⁷⁸ Савостьянова М. Аксіологічний підхід до проблеми парадигмальності гуманітарних наук [Текст] / М. Савостьянова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.) – Чернівці, 2007. – С. 120.

ук щодо питання про пріоритети, їх формування у суспільній свідомості та використання у соціальній практиці. Доводиться констатувати, що поки проблеми та специфіка пізнання цілісної філософської сутності пріоритетів в індивідуальній і суспільній життєдіяльності залишаються поза увагою науковців.

Щодо специфіки сучасного стану самого процесу отримання наукового знання у сфері соціокультурної дійсності особливо турбує науковців той факт, що як у буденній свідомості, так нерідко і на рівні наукового осмислення соціальних реалій, все частіше нове знання носить фрагментарний, структурно неорганізований характер, що само по собі призводить до випадковості відбору елементів, які включаються в суб'єктивну модель інформаційного простору індивіда і суспільства, визначається відсутністю цілісності і системності в осмисленні сучасних соціальних реалій, характеризується світоглядною невизначеністю тощо⁷⁹. У праці «Археологія знання» представник постструктурно-постмодерністського напрямку М. Фуко визначив знання як всі форми інформативності, що вкладаються в межі дискурсивного аналізу, а науку як гранично верифіковану і систематизовану форму самотуття та саморефлексії будь-якого знання⁸⁰. Проте окремі сучасні українські дослідники слушно вказують на те, що в умовах формування сучасного інформаційного суспільства нагальною проблемою стає сам процес взаємодії людини (у т. ч. дослідника) з інформацією. Експоненціальне зростання інформації призводить до такого «на валового» її накопичення у різних мережах, що істотним чином ускладнює відбір і обробку значущого матеріалу, а відтак циркуляція значних обсягів різної за ступенем глибини і змісту інформації часто стає не стимулом для дії (пізнання), а самоціллю, що призводить до відчуження знання⁸¹.

⁷⁹ Наумкіна О. Особистісне знання в епоху інформаційно-телекомунікаційних технологій [Текст] / О. Наумкіна // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 251.

⁸⁰ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С. 692.

⁸¹ Наумкіна О. Особистісне знання в епоху інформаційно-телекомунікаційних технологій [Текст] / О. Наумкіна // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 251.

Саме тому методологічною основою опрацювання значних обсягів інформації мають стати навички авторедакції дослідника – готовності самостійно вибудовувати пізнавальний процес відповідно до певних норм, переводячи його з хаотичного стану у впорядкований, долати наявний «інформаційний безлад» та «пізнавальний хаос», упорядковувати відповідні пізнавальні процеси⁸². Важливою умовою стає також самоконтроль, прогнозування результату та засобів його досягнення⁸³. Особливо значущими слід визнати такі загальні настанови у тих сферах соціально-гуманітарного пізнання та стосовно таких об'єктів і предметів дослідження, які розглядаються суміжними гуманітарними галузями науки, зокрема, щодо проблеми цінностей, яка останнім часом активно досліджується не тільки соціальною філософією, а й соціологією, соціальною та іншими галузями психології тощо.

Поряд із зазначеним, самим останнім часом серед науковців все більшого розуміння знаходять позиції про те, що класичні і пікласичні уявлення про сутність, зміст, методологію наукового пошуку та практичну цінність нового наукового знання, зокрема, соціогуманітарного, зазнають суттєвих змін на сучасному етапі розвитку людства. Злам I та II тисячоліть характеризується не тільки могутнім прогресом багатьох фундаментальних наук та наукомістких технологій, а й масштабних науково-технологічних і соціальних проєктів. Наука XXI сторіччя фактично перетворилася на найскладніший симбіоз, що включає в себе такі процеси, як навала квантовопольової, нано-біо-гено-нейро-інформаційних та інших революцій, які створюють базу для таких грандіозних науково-дослідних мегапроєктів, як Нанотех, Біотех, Генотех, Нейротех, Інфотех, проєкт Штучного Інтелеку тощо⁸⁴. За таких умов докорінному перегляду піддаються всі аспекти наукової практики, постає нове розуміння місця наукового знання у культурі, надзвичайно

⁸² Беляева А. Взаимодействие человека и информации : возвращение смысла [Текст] / А. Беляева // Дайджест Школа-парк. – 2005. – № 12. – С. 45 – 49.

⁸³ Князева Е. Н. Нелинейная паутина познания [Текст] / Е. Н. Князева // Человек. – 2006. – № 2. – С. 33.

⁸⁴ Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі XXI сторіччя [Текст] / В. Лук'янець // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 3 – 25.

загострюються проблеми етичної складової наукового виробництва тощо. Всі раніше немислимі досягнення широкого кола наук та практичної діяльності людства, похитнули не лише підвалини науки як такої, а й екзистенціальні, моральні, світоглядні засади культури XX сторіччя, поставили як найнагальніше питання про реальний пошук узагальненого розуміння подальших шляхів розвитку людства на основі визначених загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Саме тому розв'язання чисельних проблем, що постали перед сучасною цивілізацією, об'єктивно вимагає глибокого синтезу природничо-наукових, технікознавчих і гуманітарних знань, визначення проблемної осі, навколо якої має обертатися світова філософсько-гуманітарна думка⁸⁵.

Основною темою більшості інтелектуальних дискусій нашого часу виступає усвідомлення науковим товариством кризового стану методології осягнення соціокультурної реальності в межах класичних гносеологічних схем та підходів. При цьому є розуміння того факту, що кризовий стан сучасної гуманітарної науки має свої як зовнішні, так і внутрішні передумови та особливості. До зовнішніх належать передусім соціально-економічні трансформації, які за характером своєї реалізації та наслідками у багатьох державах світу дезавуюють роль і значення науки у сучасному світі; втрата універсально-істиннісного статусу наукового знання як такого; власне зміна поколінь науковців, яка неодмінно веде до зміни методологічних орієнтирів та зміщення акцентів у наукових дослідженнях. Внутрішні причини кризи мають ще більш глибокий характер і знаходять свій вияв у переосмисленні предмета і об'єкта пізнання, стратегічних пізнавальних підходів, специфіки взаємодії дослідника з матеріалом, важливості власної позиції науковця щодо вибору предметної сфери дослідження, інтерпретації здобутих результатів тощо. Поки що значна частина складних процесів, які відбуваються у соціогуманітарному пізнанні, мають

⁸⁵ Лук'янець В. С. Філософія науки перед світоглядними викликами часу [Текст] / В. С. Лук'янець // Світоглядні імплікації науки. – К., 2004. – С. 3 – 15.
Лук'янець В. С. Технології XXI сторіччя : новий режим еволюції мегасоціуму [Текст] / В. С. Лук'янець // Схід. – 2005. – № 5. – С. 45 – 48.

вихід безпосередньо у сферу конструювання новітньої соціальної реальності через комплекс гносеологічних та онтологічних формоутворень (нової картини світу), що локалізується в межах термінів і понять «ситуації постмодерну». За таких умов значною частиною наукової еліти світу поділяється думка про те, сучасний постмодернізм небезпідставно претендує на статус універсального способу світобачення, світоглядної та пізнавальної парадигми, ядром якої виступає нова розумова практика⁸⁶.

Втім такий підхід поділяється далеко не всіма науковцями. Постмодернізм, який виник як філософська течія у другій половині ХХ ст., і дійсно привернув увагу до змін, що відбуваються в соціальній реальності, інтелектуальній, науковій, художній сферах, до сьогодні не існує як єдиний, організований напрям, а саме поняття «постмодернізм» залишається недостатньо концептуалізованим. Автором терміну «постмодерн» вважається А. Тойнбі, основоположниками даного напрямку традиційно називають Ф. Ніцше, М. Вебера, Т. Адорно, М. Горкгаймера, М. Хайдеггера, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Батая, Ж.-Ф. Ліотара, котрі здійснювали радикальну деконструкцію європейської культурно-історичної традиції. Базова настанова постмодерну за всієї різноманітності підходів окремих послідовників виражена французьким філософом Ж.-Ф. Ліотаром у праці «Ситуація постмодерну» і зводиться до двох наступних характеристик: діагноз розпаду єдності та заохочення множинності в осмисленні соціокультурної дійсності. Характерною ознакою постмодернізму є також те, що виступаючи розмаїтою духовною тенденцією в багатьох течіях філософії, соціології, футурології, методології науки та інших сфер культури, його послідовники прагнуть ствердити даний напрям не в контексті подальшого розвитку модернізму, а в якості «емансипатора» свідомості цивілізації від «ідеалів-ідолів» минулої епохи, які, на їх думку, гальмували та обмежували багатовіковий процес самореалізації особистості. Значна частина вітчизняних філософів небезпідставно оцінює постмодернізм як

⁸⁶ Павлов Ю. Самоідентифікація «людини постмодерну» як проблема сучасного гуманітарного знання [Текст] / Ю. Павлов // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 58 – 60.

виклик «модерністському проекту» саморефлексивної, критичної раціональності та свободи наукового пізнання, які характеризують епоху від кантівської концепції Просвітництва до гуссерлівського «повернення до речей». Тому навіть визнаючи певну глибину досліджень сучасного культурно-історичного процесу у працях окремих представників постмодернізму, зокрема, у роботі «Постмодернізм або культурна логіка пізнього капіталізму» Ф. Джеймсона, не можна погодитися з висновками автора про те, що сучасна теорія має відкинути всі базисні глибинні моделі наукового пізнання, наприклад, такі, як діалектична модель сутності і явища, герменевтична модель внутрішнього і зовнішнього і т. ін., і замінити їх концепцією окремих практик, дискурсів тощо.

Неприйнятним слід визнати заперечення постмодернізмом раціоналістично обґрунтованих цінностей, відмову від каузально-аналітичного визначення істини та її критеріїв, відмову від будь-яких проявів детермінізму у пізнавальному процесі, заперечення домінуючої ролі науки у структурі суспільної свідомості тощо. Більшість дослідників не поділяють ідею «людини постмодерну», яка не виступає в якості активно діючого суб'єкта історичного процесу; як і тезу про те, що процес соціалізації індивіда відбувається не в рамках об'єктивно функціонуючих процесів суспільного життя, а в потоці постмодерністської множинності «варіантів буття», де суб'єкт сам формує власну соціокультурну реальність, що не має чітко окреслених меж і є тимчасовим, локальним «життєвим світом» індивіда, який відповідає його ситуативним бажанням, інтересам, цінностям і пріоритетам⁸⁷.

Разом з тим не можна не визнати, що саме формування концептів постмодерну зумовлено низкою соціокультурних факторів суспільного буття, починаючи з другої половини ХХ ст., які потребу-

⁸⁷ Павлов Ю. Самоідентифікація „людини постмодерну” як проблема сучасного гуманітарного знання [Текст] / Ю. Павлов // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 58 – 60.

Кривега Л. Д. Особливості сучасної методології пізнання соціальних явищ [Текст] / Л. Д. Кривега // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 71.

ють істотного оновлення методологічних підходів до досягнення їх сутності. В цілому ж сьогодні доводиться констатувати, що нарратив постмодерну (у розумінні побудови певної моделі, позначення певної онтології) спричинив перегляд фундаментальних основ світогляду, філософських парадигм, сформував новий стиль мислення, якому притаманні такі риси, як плюралізм у сфері суспільної духовності; реконструкція усіх сфер суспільного буття, охоплених кризою індустріалізації, що полягає у відмові від усталених уявлень, ідеалів, цінностей і пріоритетів (Ніцше, Гусерль, Сорокін); відмова від диктату монізму в методології пізнання на користь плюралізму і навіть «методологічного анархізму» як основи свободи та розвитку творчості (Фейєрабенд); звинувачення діалектики в тому, що вона «призводить до руйнації науки, наполягаючи на неминучості та плідності суперечностей» (Поппер); заперечення пріоритетної гносеологічної функції розуму на користь інших форм досягнення дійсності; утвердження залежності знань про об'єкт від засобів пізнання та його організації; формування маргінального розуміння людини (теза Ніцше про те, що люди в принципі нездатні побудувати суспільство загальної та повної справедливості); визнання обмеженості соціальної значущості науки та гносеологічної результативності ірраціональних форм пізнання (релігії, філософії мистецтва, моралі тощо); набуття філософією постмодерну еkleктичного, релятивістського характеру, підміна таких понять класичної філософії модерну, як розум, істина, прогрес, цінність, дискусія та інших ідеєю толерантності, переговорів, консенсусу⁸⁸.

Спираючись на конкретно-історичний підхід до визначення сутності науки, на діалектико-матеріалістичне розуміння цілісності суспільного життя і соціально-гуманітарних наук, окремі українські дослідники пропонують своє тлумачення спільних засад соціогуманітарного знання. Основними його ознаками мають бути наступні: репрезентація відповідної історичної епохи у наукових досліджен-

⁸⁸ Стежко З. Філософське осмислення наративу постмодерністської доби [Текст] / З. Стежко, Г. Стежко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 245 – 246.

нях; врахування специфіки регіонально-цивілізаційно-культурно-національного розвитку (у т. ч. політичного, соціального, економічного стану і тенденцій відповідних суспільств і держави; потреб, інтересів, цінностей та пріоритетів суспільства, його окремих соціальних груп та індивідів; спрямування загального характеру розвитку соціуму тощо); врахування загального стану і рівня розвитку філософії і науки у певній країні, регіоні, світі в цілому у певний історичний період, домінуючих принципів, норм і зразків наукового пізнання, етичних, моральних ідеалів і норм, принципів свободи суспільства і людини тощо⁸⁹. При цьому визнається історична мінливість ідеалів і норм самої науки як такої, на що неодноразово вказували, зокрема, такі науковці, як Т. Кун, П. Фейєрабенд, Л. Лаудан, В. Стюпін, Б. Юдін, М. Розов, Г. Щедровицький та інші⁹⁰.

Отже, загальна специфіка розуміння особливостей соціогуманітарного знання характеризується їх світоглядною, методологічною, аксіологічною розрізненістю, наявністю чисельних конкуруючих парадигм, нерідко несумісних між собою фундаментальних теорій тощо. В цілому такий стан речей обумовлений багатьма об'єктивними і суб'єктивними чинниками, а саме: а) значною мінливістю предметної сфери досліджень; б) тим, що у цій сфері суб'єкт і об'єкт пізнання частково співпадають, а роль суб'єкта дослідження є значно більшою, ніж в інших сферах; в) фактичною неможливістю визнання експерименту систематичним методом отримання нового та перевірки старого знання; г) відсутністю жорстких зв'язків між емпіричним знанням та рівнем фундаментальних теоретичних знань; д) тим, що соціогуманітарне пізнання

⁸⁹ Павловський В. До проблеми спільних засад гуманітарних наук [Текст] / В. Павловський // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.) – Чернівці, 2007. – С. 15 – 17.

⁹⁰ Кун Т. Структура научных революций [Текст] : пер. с англ. / Т. Кун ; [сост. В. Ю. Кузнецов]. – М. : АСТ, 2003. – 605 с.
Юдин Б. Г. Методология науки. Системность. Деятельность [Текст] / Б. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.
Laudan L. Progress and its Problems : towards a theory of Scien. Growth [Electronic resource] / L. Laudan. – Berkeley : University of California Press, 1977. – Electronic data (1 file). – Mode of access : <http://www.philosophy.ru/library/stepin/biblio.html>. – Title from the screen.

значно більшою мірою підлягає впливу соціально-економічних, соціально-політичних та соціокультурних факторів, які накладають відбиток не тільки на характер наукових процесів пізнання в аналізованій сфері, а й на зміст самого знання. Саме тому окремі дослідники вважають, що соціально-гуманітарні науки за сучасних умов є лише засобом створення моделей соціальної реальності, які не можуть претендувати на істинність, а лише допомагають розкрити наявні соціальні процеси у суспільстві і певною мірою прогнозувати шляхи подальшого розвитку соціуму на основі усталених загальнолюдських цінностей⁹¹. На думку М.Вебера, теоретичні конструкції у цій сфері в цілому здатні лише сприяти пізнанню, але не дають пізнання соціальних реальностей⁹².

На жаль, доводиться лише погодитися з думкою інших дослідників про те, що незважаючи на розуміння і підвищену увагу більшості науковців до аксіологічних аспектів буття людини і суспільства, аналізу змісту і сутності ціннісних орієнтацій та визначення проблеми пріоритетів, системність процесу аксіологізації самої науки тільки починає складатися за сучасних умов⁹³.

Сутність означеної проблеми сама по собі є багатоаспектною, але у найбільш загальному вигляді може бути пояснена і пов'язана принаймні з декількома важливими обставинами: по-перше, з тим, що соціальна дійсність у свідомості людини конституюється не інакше як ціннісно-смісловий універсум, по-друге, криза ціннісно-сміслового змісту гуманітарних наук вочевидь стає сьогодні відображенням ціннісно-сміслової кризи сучасної культури в цілому⁹⁴. Однією з обставин, що актуалізують пробле-

⁹¹ Степин В. С. Теоретическое знание : структура, историческая эволюция [Текст] / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 65.

⁹² Вебер М. Смысл «свободы от оценки» в социологической и экономической науке [Текст] : [пер. с нем.] / Макс Вебер // Избранные произведения / Макс Вебер. – М., 1990. – С. 597.

⁹³ Ратников В. К аксиологии научной рациональности [Текст] / В. Ратников, Н. Краснонос // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 115.

⁹⁴ Савостьянова М. Аксіологічний підхід до проблеми парадигмальності гуманітарних наук [Текст] / М. Савостьянова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 121.

му визначення сутності змісту і процесу аксіологізації науки, є аналіз шляхів інтеграції природничонаукового (фундаментального) та соціогуманітарного знання та використання їх комплексних досягнень у соціальній практиці. Зрозуміло, що науково-пізнавальна діяльність, як і взагалі будь-яка колективна діяльність, що має соціокультурну мотивацію, може розгортатися чи заради самої себе, тобто заради знання як самодостатньої загально-людської цінності, чи заради цілей, які знаходяться поза пізнанням як таким. Від цього залежить вибір підходів при класифікації наукового знання та критеріїв його істинності, але слід зрозуміти, що в кожній конкретній ситуації когнітивні аспекти розвитку науки можуть переплітатися з аксіологічними та прагматичними. Тобто, незважаючи на зорієнтованість фундаментальної науки на виявлення нових, ще незвіданих характеристик світу, а прикладної – на отримання безпосереднього практичного результату, вже ж таки і в межах фундаментальної науки можна прийти до ефективних прагматичних розробок, а на ґрунті прикладної науки може сформуватися плацдарм для фундаментальних досліджень.

Певну надію на перспективу наукового пошуку в означеному контексті дає зростання кількості наукових розвідок за окремими аспектами аксіології науки. Так, характерним для представлених у філософській літературі досліджень є охоплення досить широкого спектра напрямів осмислення цінностей науки – починаючи від пошуків ідейних витоків категорії «цінність» в історії філософії, традиційного розгляду взаємозв'язку наукової істини й цінності й до осмислення цінностей світу людини в культурі епохи постмодерну й ціннісного аспекту в межах посткласичного типу наукової раціональності⁹⁵.

Разом з тим значною частиною сучасних науковців поділяється підходи про те, що надзвичайно важливим аспектом методології соціогуманітарного пізнання є аксіологічний нейтралітет. В історичній ретроспективі ця позиція була представлена набором методологічних вимог у вигляді певних концептуальних «закликів», зокрема, вимогою «вистрибнути з ідеології» у К. Маркса, «утримуватися від оцінки» – у Г. Ріккєрта, «звільнитися від оцінок» – у М. Вебера,

⁹⁵ Заглада В. Аксіологічні аспекти співвідношення фундаментального і прикладного знання [Текст] / В. Заглада // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 140 – 142.

«відмовитися від вроджених ідей» – у Е. Дюркгейма, «боротися із загальноприйнятими думками» – у П. Бурдьє. У сучасному розумінні аксіологічний нейтралітет може бути визначений як свідома відмова дослідника від власних практичних оцінок досліджуваної реальності. У відповідності з нею, суб'єкт – дослідник соціогуманітарної сфери, виокремивши об'єкт і предмет свого дослідження, не повинен розглядати їх як цінності чи антицінності з точки зору певної моралі чи ідеології, а ставитися до них неупереджено, виважено, об'єктивно. Для цього йому потрібно відокремити практичну оцінку досліджуваної реальності від теоретичного визначення її належності до категорії цінностей. Після такого розрізнення, реалізуювши ідеал негативної свободи в соціогуманітарному пізнанні, а саме – принцип свободи від оцінок, доцільно акцентувати увагу на процедурі теоретичного визначення належності досліджуваної реальності до категорії цінностей в іншому термінологічному окресленні – теоретичного віднесення унікальних фактів до універсальних цінностей. При цьому, оскільки універсальні цінності здебільшого аналізуються в контексті таких категорій, як «ідея», «дух та інтерес епохи», «панівні думки», «колективні уявлення», «світоглядний менталітет», «культурні орієнтації» тощо, дослідник, з одного боку, повинен намагатися не видавати власний дух, особистий інтерес чи інтерес певної наукової школи за дух чи інтерес епохи, а з іншого, – не допустити, щоб пануючі думки чи колективні уявлення повністю визначали напрям і характер наукового дослідження. Важливо також враховувати, що у логіці соціогуманітарних наук процедура теоретичного дослідження здійснюється у декілька етапів: спочатку визначаються одиничні факти як окремі фрагменти досліджуваної реальності, потім відбувається їх віднесення до категорії універсальних цінностей, і на цій основі виокремлюється особливий об'єкт емпіричного дослідження. Тобто йдеться про застосування методологічної тріади «факт – цінність – об'єкт», що в категоріях діалектичної логіки може бути позначене як «одиничне – загальне – особливе». Такий порядок використання діалектичних категорій в цілому відповідає міркуванню за аналогією, отже, логіка соціогуманітарних наук базується не на силогістиці, а на традуктивістиці, методологічних правилах міркування за аналогією та використання анало-

гійної аргументації⁹⁶.

Важливим є розуміння того, що у будь-якій сфері соціогуманітарного знання дослідник не може ігнорувати ту обставину, що об'єкт дослідження (у найширшому контексті – суспільство) входить у зміст і структуру самого суб'єкта. Принаймні це означає, що суб'єкт пізнання має справу з особливою реальністю – сферою об'єктивації людської свідомості, такою областю смислів і значень, яка вимагає особливих методологічних засобів, що відсутні в арсеналі природничо-наукових досліджень. Суттєвим тут є те, що дослідження будь-яких феноменів соціальної практики здійснюється з певних ціннісних позицій, установок та інтересів самого суб'єкта соціально-гуманітарного пізнання, тобто визнання значущості ідеї «Я» «соціального суб'єкта» пізнання багатьма дослідниками вважається базовим підходом для всієї методології гуманітарного знання⁹⁷. Зокрема, на думку Г. Шпета, який розглядає проблему з позицій феноменології, суб'єктивне «Я» може бути визначене як соціальна «річ», яка сама себе усвідомлює і має власний зміст, предмет і смисл. У відповідності з таким підходом, соціальний суб'єкт пізнання визнається досить складною філософською проблемою, а не лише підставою чи передумовою досягнення гуманітарного знання як такого. Підкреслюється, що у методологічному відношенні є надзвичайно важливим розрізняти поняття емпірично-соціального суб'єкта, який є носієм певної етнічної, національної, групової психології, релігійних вірувань і традицій, конкретних метафізичних ідеалів і цінностей та ідеального соціального суб'єкта, що співвідноситься із об'єктом пізнання⁹⁸.

Тезу про те, що гуманітарному науковому пізнанні об'єкт досліджен-

⁹⁶ Гнатюк Я. Аксіологічний нейтралітет в логіці соціогуманітарних наук [Текст] / Я. Гнатюк // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 124 – 125.

⁹⁷ Капітон В. До питання про особливості предмета і методології гуманітарного знання [Текст] / В. Капітон, О. Капітон // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 7 – 11.

⁹⁸ Шпет Г. Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы [Текст] / Г. Г. Шпет // Мысль и слово : избранные труды / Г. Г. Шпет. – М., 2005. – С. 35 – 190.

ня виділяється та проблематизується з урахуванням особистісних підходів і цінностей самого суб'єкта пізнання поділяли В. Дільтей, М. Вебер, М. Бахтін, В. Розін, Е. Мамчур, А. Кезін та чисельні інші науковці⁹⁹. М. Бахтін гуманітарне пізнання трактує як активний процес діалогового спілкування і взаємодії об'єкта і суб'єкта; інші науковці зазвичай підкреслюють також і те, що в гуманітарному пізнанні переосмислюються навіть цілі соціогуманітарних знань як таких: окрім пізнання реальної дійсності, яка у царині цих наук тепер розуміється як культура, історія, духовні феномени тощо, ставиться завдання отримати такі теоретичні надбання, які враховуватимуть позицію дослідника, специфіку гуманітарної реальності і особливо ту обставину, що в гуманітарному пізнанні активність виявляє не тільки суб'єкт, а й об'єкт пізнання. Тому дослідники по-різному бачать один і той емпіричний матеріал (явища соціальної дійсності), а відтак по-різному тлумачать і пояснюють його. Тобто спостерігається визнання того факту, що ідеал науковості у гуманітаристиці ще остаточно не сформувався; що сама система організації гуманітарного пізнання істотним чином відрізняється від пізнання у царині фундаментальних наук, що тут дослідник вимушений довести і обґрунтувати власні цінності і оригінальність підходу до вивчення об'єкта, а це лише посилює певні уявлення про те, що гуманітарні знання є неточні і особистісні¹⁰⁰. В цілому доводиться констатувати, що проблема співвідношення між собою зазначених двох рівнів соціального суб'єкта є поки що недостатньо визначеною філософією і сама по собі потребує глибоких досліджень. Втім для гуманітарної епістемології важливе значення має не лише розуміння певної протилежності між двома рівнями соціального суб'єкта (емпіричним і ідеальним), а й їх зв'язок через особливість конкретного суб'єкта пізнання.

Втім слід визнати, що означені вище підходи поділяються далеко не всіма вітчизняними, західними, російськими дослідника-

⁹⁹ Кезин А. В. Стандарты научности в гуманитарном познании [Текст] / А. В. Кезин // Вестник Московского университета. – 1992. – Вып. 2. – С. 76 – 77. – (Сер. 7 : Философия).

¹⁰⁰ Підгорецька Н. Особливості критеріїв науковості знання в гуманітаристиці [Текст] / Н. Підгорецька // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 109 – 110.

ми у сфері соціально-гуманітарного пізнання. Більшість з них виходить з традиційного матеріалістично-діалектичного розуміння єдності та взаємозв'язку сутності і ролі категорій суб'єкта і об'єкта пізнання, визнання суб'єкта активною стороною пізнання у його можливостях творчого формування та подальшого розвитку форм пізнання, засобів і методів пізнавальної діяльності¹⁰¹. При цьому сучасні філософи вимушені констатувати, що категорія «суб'єкт пізнання» (індивідуальний чи колективний) є складнішою, чим це може здатися на перший погляд. Зокрема, йдеться про те, що завдяки активній і конструктивній пізнавальній діяльності суб'єкта останній здатен не лише відображати, а й формувати об'єкти пізнання, а останні за всього першопочаткового розуміння єдиної сутності (наприклад, філософське розуміння змісту категорії «пріоритети», специфіки їх формування в індивідуальній та колективній свідомості та запровадження у соціальну практику) мають надзвичайно різноманітну специфіку у контексті різних епох і культур, тобто освоєння такої реальності може бути під силу лише трансцендентальному суб'єктові пізнання.

Сучасні українські науковці, розуміючи складність означеної проблеми, та виходячи із цілком очевидного факту про те, що безпосередньо все у будь-яких соціально-гуманітарних процесах відбувається через людину та за її участі, у т. ч. у пізнанні соціальної дійсності, визнають за необхідне звернути увагу на цілу низку важливих методологічних положень, які повинні бути чітко усвідомлені та свідомо запроваджені в епістемологію соціальної гуманістики. Насамперед, йдеться про специфіку пізнання суб'єктом соціальних реалій, свідком яких такий суб'єкт не є (історичні дослідження); необхідність аналізу (за наявності такої можливості) максимально широкого кола свідчень учасників певної події чи наявних об'єктивних матеріальних джерел з різноманітними оцінками очевидців; врахування такої особливості соціально-гуманітарного пізнання, як те, що зазвичай соціальні явища і процеси у своїх протіканнях пов'язуються між собою складною особливою опосередковуючою ланкою – наміром, метою, задумом, а останні зазвичай матеріально не фіксуються і тому однозначній оцінці не

¹⁰¹ Субъект, познание, деятельность : к 70-летию В. А. Лекторского [Текст] / [под ред. В. С. Степина и др.]. – М. : Канон, 2002. – С. 56-57.

підлягають, і тому в соціально-гуманітарному пізнанні неможливо обійтися без врахування духовної (чи ментальної) складової того, що відбувається у суспільстві, і т. ін. Враховуючи зазначене, суб'єкт соціально-гуманітарного пізнання повинен апіорі виходити з того, що в ньому не існує і не може існувати будь-якої привілейованої пізнавальної позиції, але це не тільки не виключає, а навпаки передбачає усвідомлення дослідником власної наукової позиції, принаймні – хоча б усвідомлення меж і можливостей тих методологій і парадигм, які він використовує.

Отже, у найбільш загальному контексті йдеться про необхідність задіяння у соціогуманітарному пізнанні всього наявного методологічного інструментарію багатьох гуманітарних наук – соціальної психології, когнітивної психології, когнітивної соціології, когнітивної антропології, феноменології, культурології, герменевтики, діалогічної філософії тощо. Оскільки в аналізованій сфері пізнання найактивнішим чином використовуються різноманітні тексти, текстових свідчення і повідомлення, то суб'єкт пізнання повинен якнайширше спиратися на методологію тих чисельних наук, які мають справу з дослідженням різних аспектів та проявів людської знакової діяльності. Останнє ж само по собі призводить до того, що соціогуманітарне пізнання дослідника стає власне його людським самопізнанням, оскільки ми не можемо сприйняти будь-які повідомлення без осмислення того, як ми їх сприймаємо і розуміємо, якими є власні можливості, обмеження, завади і т. ін. Отже, будь-яке соціально-гуманітарне пізнання по суті є діалогічним, про чому це діалог дослідника не лише з певним явищем соціальної дійсності, не тільки із відповідними текстуальними повідомленнями, а дослідника із самим собою, засадами власного буття, із своєю життєвою, світоглядною, громадською та іншими позиціями. Даними положеннями також окреслюється і експлуатується інтерпретативний характер соціально-гуманітарного пізнання, оскільки дослідник вимушений інтерпретувати події, тексти, самого себе і свій власний досвід. Надзвичайно важливим тут є те розуміння того, що інтерпретація в даному випадку може бути виправданою лише тоді, коли вона набуде чіткого методологічного оцінювання, тобто – характеру надійно здійснюваної пізнавальної процедури.

2.2 Епістемологічний дискурс дослідження пріоритетів

Історія розвитку наукової думки переконливо свідчить про те, що у період цивілізаційних зсувів у соціальному середовищі, сучасним проявом якого є перехід світової спільноти до інформаційної глобальної цивілізації, що несе в собі чисельні невідомі атрибутивні властивості універсуму, в організації соціальних досліджень завжди спостерігається певна невизначеність методології наукового пошуку, розмаїття підходів і концепцій, боротьба консервативних методологічних підходів з новаторськими ідеями в осмисленні соціальних реалій тощо. На практиці це означає наявність методологічного лагу, певного відставання засобів пізнання від розвитку соціального світу, який зазвичай триває протягом 10-15 років, і є характерною ознакою специфіки сучасного соціально-гуманітарного пізнання¹⁰².

Вирішенню поставлених питань останнім часом присвячуються чисельні наукові дискусії у межах як міжнародних, так і національних науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, чисельних «круглих столів» та інших форм наукових заходів, а кількість окремих наукових досліджень із зазначених питань має тенденції до лавоподібного зростання. Так, тільки протягом останніх років зусиллями українського філософського співтовариства проведені декілька значущих наукових дискусій з означених проблем. Активними учасниками подібних дискусій та наукових досліджень є вітчизняні науковці В.П. Бех, С.М. Вовк, В.І. Воловик, М.М. Кисельов, Л.Д. Кривега, М.П. Лукашевич, М.Г. Марчук, М.М. Сидоренко, Л.О. Филипович та інші.

Російська сучасна наукова філософська думка щодо осмислення сутності гуманітарних наук як предмету філософсько-методологічного аналізу найбільш системним чином представлена працями таких науковців, як Е.Н. Князева, В.А. Лекторський, Е.А. Мамчур, Л.А. Маркова, Л.А. Мікешина, В.Ф. Петренко,

¹⁰² Бех В. П. Методологічний лаг сучасної теорії пізнання соціального світу та алгоритми його подолання [Текст] / В. П. Бех // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали всеукр. наук.-теор. конф., (Київ ; Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – К. – Запоріжжя, 2005. – С. 12.

В.Н. Порус, Б.І. Пружинін, М.А. Розов, Н.М. Смирнова, В.С. Стьопін, В.Г. Федотова, В.П. Філатов, В.С. Швирєв та багатьох інших науковців¹⁰³. Зокрема, надзвичайно вагомий внесок у сучасне розуміння теорії пізнання, філософії та методології науки належить В.С. Стьопіну, звертає увагу на наявність різниці між буденним та науковим пізнанням, наголошуючи, що саме наукове пізнання має забезпечити прогнозування сучасної практики розвитку людства, що є надзвичайно важливим за наявних глобальних проблем сьогодення¹⁰⁴. Слід звернути увагу також на фундаментальні наукові дослідження філософських аспектів пізнання, специфіки сучасної епістемології науки та безпосередній ґрунтовний філософський аналіз проблеми дослідження цінностей у працях Л.А. Мікешіної¹⁰⁵. Зокрема, монографія Микешіної Л.А. «Эпистемология ценностей» присвячена проблемним питанням і пошуку ефективних шляхів пізнання цінностей і одночасно цінності самого наукового пізнання як такого. Надзвичайно різноманітними та багатоплановими є дослідження аналізованих проблем сучасною світовою філософською думкою. Про актуальність та необхідність узагальненого розуміння наявних проблем, що стоять перед філософією у постановці та пошуку шляхів вирішення глобальних проблем людства, власного подальшого розвитку тощо, зокрема, може свідчити проведення у Сеулі XXII Світового філософського Конгресу під загальною темою «Переосмислення сучасної філософії»¹⁰⁶.

Найбільш узагальнене осмислення науковцями специфіки сучасного соціального пізнання ґрунтується на розумінні того, що

¹⁰³ Конструктивизм в эпистемологии и науках о человеке [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2008. – № 3. – С. 3 – 37.

Гуманитарная наука как предмет философско-методологического анализа [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 57 – 82.

¹⁰⁴ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С.185-292.

Осипов Г. В. Научное познание в социальном измерении : (к 70-летию со дня рождения академика Вячеслава Семеновича Степина) [Текст] / Г. В. Осипов // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 31.

¹⁰⁵ Микешіна Л. А. Эпистемология ценностей [Текст] / Л. А. Микешіна. – М. : РОССПЭН, 2007. – 439 с.

¹⁰⁶ Шермухамедов С. Философия сегодня : национальная, региональная, мировая... [Текст] / С. Шермухамедов // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 29 – 37.

головною проблемою соціально-гуманітарних наук завжди було те, що вони не мали власної єдиної епістемологічної опори, оскільки їх концептуальне поле завжди створювалося як суміжна галузь між філософією та гуманітарними і природничими науками, обумовлюючи їх амбівалентність. Однак сучасна ситуація ускладнюється тим, що, з одного боку, системні дослідження підтверджують відносність законів природничого типу у соціальних науках, більшість науковців наголошують на необхідності урахування фактору креативності не тільки щодо розвитку соціуму, а й світу природи, яка перестає розумітися як пасивний об'єкт, а з іншого боку, у соціальних дослідженнях істотно посилюється роль і значення культурологічного (ціннісно-нормативного) аспекту, що спричиняє необхідність врахування у ціннісно-пріоритетному пізнанні чисельних ірраціональних факторів¹⁰⁷.

Майже до середини XIX ст. домінуючими парадигмами у розумінні специфіки суспільних процесів були ідеалізм та метафізичні підходи. Представники класичного типу мислення здебільшого уявляли суспільне життя як переважно випадкове та хаотичне переплетіння різноманітних соціальних відносин (політичних, правових, економічних, моральних, релігійних та інших), і лише Г. Гегель вийшов на рівень розуміння закономірностей історичного процесу. Географічний детермінізм, започаткований у працях Ш. Монтеск'є, та в подальшому розвинутий завдяки Г. Боклю, Е. Реклю та іншим дослідникам, відіграв надзвичайно важливу роль у подоланні світоглядних обмежень європейської філософії, постановці у центр соціальних досліджень матеріальних чинників суспільної життєдіяльності, втім його абсолютизація також не сприяла формуванню цілісно-адекватному розумінню соціальної реальності. Історичний матеріалізм принципово переглянув зміст категорій «суспільне буття» та «суспільна свідомість», став надзвичайно важливим кроком у розвитку наукового обґрунту-

¹⁰⁷ Куліна О. С. Проблема методологічного синтезу соціальних наук [Текст] / О. С. Куліна // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 74 – 75.

вання сутності людини як біосоціальної істоти та її унікальних здібностей щодо творення свого власного – людського способу буття, сформував адекватну часу методологію наукового, зокрема, соціального пізнання. Але поряд з ним та всупереч його базовим підходам у соціальному пізнанні формувалися і розвивалися чисельні інші парадигми із властивими їм методологічними підходами – біологічний детермінізм (соціальний дарвінізм, расизм, фрейдизм, мальтузіанство), психологізм, техніцизм, постіндустріалізм тощо.

Зокрема, зусиллями Д. Белла, Дж. Гелбрейта, О. Тоффлера та інших західних соціологів репрезентовані нові багатомірні підходи до пізнання соціальної реальності та застосування в управлінні суспільством методології технологічного детермінізму, втім і вони не дали можливості забезпечити цілісне та адекватне пізнання соціальної дійсності у взаємообумовленості всіх значущих факторів і чинників. Саме тому за сучасних умов актуалізація зусиль науковців, зокрема й соціальних філософів, зосереджується на проблемах пошуку відповідей на питання, поставлені багатомірним у соціокультурному сенсі розвитком світового соціуму, загостренням протиборства між прихильниками моно- та поліцентричної моделей глобалізаційної перебудови засад життєдіяльності людської цивілізації, визначенням специфіки загроз людству та пошуку шляхів їх подолання, зокрема, у контексті глобального та локального розуміння цінностей і пріоритетів індивідуального і суспільного буття. Тобто йдеться про глобальне формування цілісної синтетичної парадигми розвитку соціуму та методології пізнання його законів, яку сьогодні окремі дослідники позначають як еко-соціальну філософію, що має прийти на зміну не тільки техніцизму, а й наявним раціоеклофобним парадигмам¹⁰⁸.

За будь-якої філософської орієнтації значна частина наукової еліти світу в тій чи іншій мірі визнає той факт, що починаючи

¹⁰⁸ Абалкин Л. И. О новой парадигме в обществоведении [Текст] / Л. И. Абалкин // Формирование новой парадигмы обществоведения : материалы IV Кондратьевских чтений «Краеугольные камни новой парадигмы обществоведения. Традиции и перспективы российской научной мысли», (Москва, 10 мая 1996 г.). – М. : Межд. фонд Н. Д. Кондратьева, 1996. – С. 9.

з останньої третини XX ст., у науковому пізнанні відбулися настільки радикальні зміни, які свідчать про настання четвертої глобальної наукової революції, в ході якої зароджується нова постнекласична наука, яка характеризується інтенсивним застосуванням знань практично у всіх сферах соціальної життєдіяльності, революцією засобів збереження та отримання нових знань (комп'ютеризація науки), широким розвитком поряд з дисциплінарними міждисциплінарних та проблемно-орієнтованих форм дослідницької діяльності, одним з прикладів останніх є дослідження проблем ціннісних пріоритетів соціальною філософією, соціологією, соціальною та іншими підгалузями психології. При цьому у самому процесі визначення науково-дослідницьких пріоритетів у соціогуманітарному знанні поряд з власне пізнавальною метою все більшу роль починають відігравати цілі економічного та соціально-політичного характеру, глобальні парадигми розвитку людства як такого, проблема цінностей індивіда і соціуму тощо. Зрозуміло, що за такого підходу має зазнати радикальних змін загальнонаукова методологія наукового пошуку, у якій визначальними рисами повинні стати міждисциплінарний характер дослідження, історизм, еволюціонізм, врахування унікальності об'єктів дослідження у їх сучасному розумінні, людиномірність науки та включення аксіологічних факторів до складу останньої, загальна гуманізація добутого знання тощо. Це об'єктивно породжує зрощування в єдину систему діяльності комплексних теоретичних та експериментальних досліджень, прикладних та фундаментальних знань, інтенсифікацію прямих та зворотних зв'язків між ними¹⁰⁹. Тобто за сучасних умов розвитку посткласичної науки вже можна констатувати наявність тенденцій до зближення природничого і соціально-гуманітарного знання з істотним посиленням гуманітарних характеристик загальнонаукового пізнання; визнання того факту, що нові галузі науки, які виникають на межі вивчення природи і сус-

¹⁰⁹ Цинтила О. Провідні тенденції взаємозумовленого розвитку філософії та наукової методології [Текст] / О. Цинтила // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 64 – 65.

пільства і предметом дослідження яких стають складні людино-вимірні системи, потребують комплексного міждисциплінарного діалогу, особливо в царині методології, з урахуванням специфіки історичного, міжкультурного гуманітарного мислення¹¹⁰. При цьому надзвичайно важливим є розуміння того, що включення у об'єкт дослідження будь-яких природних і соціальних комплексів і систем людини як такої чи соціальних спільнот у якості самостійних компонентів вимагає надзвичайної коректності у здійсненні наукового пошуку, оскільки із системами подібного типу не можна довільно експериментувати, а в процесі їх дослідження та практичного освоєння особливу роль починає відігравати знання і дотримання певних заборон на окремі стратегії взаємодії, що потенційно здатні призвести при недотриманні названих умов до катастрофічних наслідків¹¹¹.

У XX-XXI ст. ст. на перший план висуваються такі особливості соціального пізнання, які надзвичайно важко узгодити з попереднім постулатом про можливість виведення нових знань із сукупності попередніх, тобто мова йде про нагальну необхідність вироблення нових теорій і підходів у науковому пізнанні, а точніше – про формування нових начал мислення як такого. Такий підхід пропонують, зокрема, Д. Дьюї, Л. Вітгенштейн, М. Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, Г. Гадамер, Р. Рорті та деякі інші дослідники. Так, Р. Рорті взагалі вважає, що у XX ст. відбулася антикартезіанська і антикантианська революція, що підірвала довіру до пізнання як чогось такого, що обов'язково повинно мати певну теорію і власні начала¹¹². Позиції більшості дослідників є все ж більш поміркованими і за відсутності стрункої системи сучасного наукового пошуку найчастіше зводяться до пропозиції чи окремих напрямів досліджень, чи

¹¹⁰ Шашкова Л. Особливості методологічної культури гуманітарного пізнання [Текст] / Л. Шашкова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 12 – 13.

¹¹¹ Осипов Г. В. Научное познание в социальном измерении : (к 70-летию со дня рождения академика Вячеслава Семеновича Степина) [Текст] / Г. В. Осипов // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 33-34.

¹¹² Маркова Л. М. Переосмысление субъект - предметного отношения [Текст] / Л. М. Маркова // Вопросы философии. – 2006. – № 8. – С. 100.

використання певного методологічного інструментарію. У такому контексті широко відомою є концепція «тематичного аналізу науки», запропонована в однойменній праці американського історика і філософа науки Дж. Холтона, спрямована на доповнення існуючих моделей структури наукового знання новим баченням механізмів його росту. «Тематичний аналіз» виходить з того, що більшість напрямів наукових досліджень є «стародавніми» і спрямованими на те, щоб знаходити в науці риси сталості чи безперервності, інваріантні структури, що відтворюються навіть у ситуаціях, що мають характер наукових революцій. Автор небезпідставно вказує на те, що найчастіше нові теорії та гіпотези з'являються на перетині й при поєднанні принципів конкуруючих позицій, а нові теми ідентифікуються в ситуації, коли неможливо зблизити існуючі позиції в історичному просторі і часі, а тому пропонує звертати увагу на дослідження надісторичних наукових проблем, до яких належить більшість предметів аналізу соціогуманітарних наук, у т. ч. проблема соціальних пріоритетів¹¹³.

Необхідною передумовою переходу від класичної до некласичної і постнекласичної науки взагалі і в контексті соціогуманітарного пізнання зокрема більшістю дослідників визнається необхідність застосування цілісного міждисциплінарного системно-синергетичного підходу, розуміння синергетики як нової наукової парадигми. Сьогодні саме такий підхід пропонують численні західні та вітчизняні науковці (Є. Морен, И. Стенгерс, М.-Л. Хойсер-Кесслер, В.С. Стьопін, Н.Н. Моїсєєв, П.И. Дишлєвий, С.Н. Вовк, О.Н. Маник, Е.Н. Князева, Л.Д. Кривега, С.П. Курдюмов та інші). Системно-синергетичний підхід являє собою настанову на пізнання процесів самоорганізації, що передбачає перехід до якісно нової міждисциплінарної філософсько-наукової парадигми еволюціонуючого Всесвіту (І. Пригожин, Г.Хакен, Е.Янч), який пізнається заглибленим у нього суб'єктом. Процес наукового пізнання за такого підходу повинен полягати у створенні передумов розвитку динамічних взаємопов'язаних пізнавально-креативних процесів, а не у досягненні ста-

¹¹³ Історія філософії [Текст] : словник / [ред. В. І. Ярошовець]. – К. : Знання України, 2005. – С. 961.

тичної ієрархії їх упорядкованих результатів, більш широкому використанні поряд із суто науковим пізнанням різних інших форм пізнання – морально-етичного, художнього, інтуїтивного, чуттєвого, образного тощо. Тільки таке комунікативне поєднання сфери розуму і почуттів здатне дати позитивний ефект у пізнанні світу і соціальної дійсності, виробленні прогнозів і підходів ціннісно-пріоритетних орієнтацій побудови майбутнього¹¹⁴.

За сучасних умов ідеї синергетики, запропоновані і розроблені на рубежі 60-70-х років ХХ ст. такими її класиками, як Г. Хакен, І. Пригожин, С.П. Курдюмов, Т. Кун та іншими, продовжують плідно розвиватися і запроваджуватися у практику наукового, зокрема соціогуманітарного пізнання¹¹⁵.

Термін синергетика в перекладі з грецької означає «сумісну дію». Впроваджуючи його, Герман Хакен вклав в нього дві сутності. «Перша - теорія виникнення нових якостей у цілого, складеного зі взаємодіючих об'єктів. Друга - підхід, який потребує для своєї розробки співпраці спеціалістів різних галузей»¹¹⁶.

Синергетика пройшла великий шлях. Тридцять років тому на неї дивились як на іграшку фізиків-теоретиків, побачивши схожість у опису багатьох нелінійних явищ. Двадцять років тому, завдяки її концепціям, методам, уявленням були експериментально винайдені багато відомих явищ у фізиці, хімії, біології, гідродинаміці. Зараз цей міждисциплінарний підхід більш ширше використовується у стратегічному плануванні, при аналізі історичних альтернатив, у пошуку шляхів рішення глобальних проблем, які стали перед людством.

Звернемо увагу на одну парадоксальну обставину: не зважаючи на вже досить значний список наукових робіт, присвячених синергетиці і її застосуванню у різних сферах людської діяльності, як

¹¹⁴ Обсуждение книги В. С. Степина «Философия науки. Общие вопросы» [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 10. – С. 69.

Философия науки : проблемы исследования и преподавания [Текст] : беседа глав. ред. журнала «Вопросы философии» В. А. Лекторского с академиком Вячеславом Семеновичем Степиным // Вопросы философии. – 2006. – № 10. – С. 48.

¹¹⁵ Рузавин Г. И. Неопределенность, вероятность и прогноз [Текст] / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 2005. – № 7. – С. 66-67.

¹¹⁶ Хакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 406 с.

власне пізнавальної, так і суто практичної, методологічний і філософський вимір синергетики залишається в тіні. Відчуття парадоксальності підсилюється при порівнянні з квантовою механікою, становлення якої супроводжувалося гострими філософськими дебатами, що стосуються онтологічного і гносеологічного статусів цієї фундаментальної фізичної теорії, яка принциповим чином змінила всю сучасну картину світу. Її «віртуальний» методологічний вимір в контексті синергетичних застосувань так чи інакше є присутнім. Однак ця присутність сильно маскується використовуваною об'єктно-орієнтованою мовою, що спрямовує і підпорядковує собі логіку дискурсу мабуть більшості сучасних наукових робіт, що говорять будь-що з приводу синергетики.

Не зважаючи на те, що синергетика як нова наукова парадигма від свого зародження була насамперед спрямована на фундаментальні дослідження, за сучасних умов надзвичайно продуктивним є її застосування до аналізу самоорганізації суспільних систем, узгодження їх рушійних сил – мотиваційних інтенціональностей соціальних суб'єктів на основі певних духовних та культурних цінностей та пріоритетів, зокрема, для досягнення екологічної рівноваги між соціоантропосферою та біосферою планети як найважливішим чинником виживання людства. Все більшого розуміння знаходить позиція науковців про те, що оскільки за сучасних умов негативні екологічні показники, що загрожують самому існуванню людства, можуть набувати певного асимптотичного прискорення у режимі «із загостренням», то їм має бути протиставлене цілеспрямоване культивування духовних параметрів (цінностей, ідеалів, пріоритетів, норм) у суспільній свідомості окремих соціумів і глобального співтовариства в цілому. Але цьому має передувати культивування синергетичної взаємодії і досягнення у малих спеціалізованих соціальних групах ефекту синергетичного резонансу: при досягненні певних «ідеальних» патернів взаємодії та цілеспрямованій дії на певні «акупунктурні» зони соціальних систем відбувається вивільнення надзвичайно великої кількості творчої енергії, здатної продукувати

ти передумови втілення якісних змін на краще¹¹⁷.

Значна частина вітчизняних науковців поділяє точку зору про те, що саме синергетика найбільш адекватно відбиває атрибутивні характеристики сучасного соціального розвитку, а саме його нелінійність; відкритість; нестабільність; темпоральність (зростання темпів соціальних змін); необоротність; релятивність (відносність) характеристик хаосу і порядку, їх залежність від позиції спостерігача (дослідника); багатосценарність подальшого розвитку соціуму та всіх його структурних елементів; взаємозв'язок ієрархічної організації світу та процесів самоорганізації та саморозвитку соціуму; що саме синергетика здатна дати нове бачення складних соціальних процесів як у глобальному, так і в локальному масштабах, стати основою належної організації всього процесу управління соціальними системами¹¹⁸.

В цілому синергетичний підхід у сучасній епістемології багатьма сучасними дослідниками визнається одним з найбільш перспективних для формування гуманістично-ноосферної концепції розвитку людства з визначенням і реалізацією відповідних пріоритетів соціального буття, хоча доводиться констатувати, що з багатьох аспектів свого практичного застосування у соціогуманітарному пізнанні він все ще багато в чому продовжує залишатися дискусійним¹¹⁹.

Позиція окремих науковців у цьому контексті зводиться до то-

¹¹⁷ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С.581.

¹¹⁸ Кривега Л. Д. Особливості сучасної методології пізнання соціальних явищ [Текст] / Л. Д. Кривега // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 71.

Чайка І. Ю. Проблема спрямованості суспільного розвитку в діалектиці та синергетиці [Текст] / І. Ю. Чайка // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 100 – 101.

¹¹⁹ Карпенко В. Формування гуманістично-ноосферної концепції [Текст] / В. Карпенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 66 – 68.

го, що організація такого системного об'єкта, яким є людське суспільство, здійснюється у полі неоднорідних, багатofакторних, а отже, нелінійних причинних залежностей, де навіть локальні не-врівноваженості здатні привести під дією певних абсолютно випадкових та «несуттєвих» за своїми кількісними показниками факторів до радикальних і важко передбачуваних наслідків¹²⁰. Тому, оскільки для нелінійного буття соціальної реальності характерні багатомірні принципи багатовекторного протікання процесів, формування, синтезу та розвитку синергетичних предметних структур, активної і конструктивної ролі категорії випадковості тощо, застосування синергетичного підходу до аналізу суспільних явищ, зокрема, правових, не може бути беззастережним, оскільки такий підхід передбачає врахування суто об'єктивних чинників упорядкування і динаміки системних утворень, тоді як в організації соціуму не менш впливовими є фактори свідомо-суб'єктивного характеру¹²¹. Отже, не досить обґрунтованими вбачаються спроби звести «критерії самоорганізації соціальних систем» до «стохастичних» показників їх інерційності, відкритості зовнішньому середовищу тощо¹²². Втім з цього не можна виводити висновок про абсолютну недоречність синергетичної парадигми для аналізу природи і динаміки соціальних явищ, а необхідно лише чітко усвідомлювати межі її ефективної застосовності при дослідженні суспільно-правової і соціальної реальності, як це має місце у дослідженнях багатьох західних науковців (Н. Луман, Г. Тюбнер, М. Ван де Кершов, Ф. Ост та інших)¹²³.

¹²⁰ Цимбалюк М. М. Синергетичний підхід до вивчення динаміки суспільно-правової реальності [Текст] / М. М. Цимбалюк // Наук. вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 2. – С. 8 – 9.

¹²¹ Вовк С. Синергетика : нелінійна наукова парадигма чи новий світопізнавальний підхід? [Текст] / С. Вовк // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 15 – 17.

¹²² Сибіряков С. Правова та політична культура української еліти як суб'єктивний фактор розвитку громадянського суспільства з позицій системно-синергетичного підходу [Текст] / С. Сибіряков, П. Макушев // Наук. вісник Юрид. академії Міністерства внутр. справ. – 2005. – № 2. – С. 71 – 81.

¹²³ Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems [Text] / N. Luhmann // Essays on Self-Reference / N. Luhmann. – N. Y. : Columbia Univ. Press, 1990. – P. 1 – 20.

У наступному параграфі ми здійснимо спробу застосувати синергетивний метод до аналізу соціальних пріоритетів.

Сучасне розуміння проблеми методів соціально-гуманітарного пізнання повинно врахувати всі наявні різноманітні епістемологічні підходи, більш чітко з'ясувати, можливості використання нових методів поряд з традиційними, визначати специфіку використання нетрадиційних тощо. Серед вітчизняних дослідників непоодинокими є позиції, в яких визнання того факту, що у соціально-гуманітарних дослідженнях домінуючим залишається опис фактів, їх систематизація тощо, супроводжується постановкою проблемних питань про те, що взагалі може претендувати на роль методу у таких науках¹²⁴. Питання можна визнати досить риторичним, але це не означає необхідності подальшого пошуку у зазначеному напрямі.

Зокрема, доцільним слід визнати герменевтичний шлях пошуки сучасного розуміння методів соціогуманітарного пізнання, хоча і він багато в чому не є беззаперечним. Герменевтика у найбільш загальному контексті визначається як мистецтво тлумачення текстів, теорія розуміння їх змісту, загальна методологія гуманітарних наук. Її становлення почалося наприкінці XIX ст., коли розгорнулося фундаментальне філософське осмислення феномена розуміння як такого та пов'язаної з ним методології і практики гуманітарно-історичних дисциплін¹²⁵. Вже із самого початку сформувалися два напрями її розвитку: як теорії і методології інтерпретації текстів (у філології, юриспунденції) та суто філософської герменевтики. Варіанти універсальної герменевтики, запропоновані Ф. Шлеєрмахером і В. Дільтеєм, містили ідею визначення смислу будь-якого тексту в залежності від розуміння задуму автора, а не зв'язку між текстом і читачем. Втім у подальшому значний вклад у її розвиток вніс видатний німецький філософ, один з творців екзистенціалізму М. Хайдеггер, його учень і послідовник Х.-Г. Гадамер, Е. Кассіер та інші дослідники. Зокрема, у

¹²⁴ Білецький І. П. Філософія і методологія наукового пізнання : конспект лекцій [Текст] / І. П. Білецький. – Харків : ХДЕУ, 2001. – С. 35.

¹²⁵ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С.114.

праці «Істина і метод. Основи філософської герменевтики» Гадамер уточнює сутність змісту і єдності понять розуміння із саморозумінням (буттям) інтерпретатора (так зване «герменевтичне коло»), узгоджує її з думкою про мову як підставу «злиття горизонтів» тексту і читача, можливості досягнення істинності знання тощо¹²⁶. Втім сучасна герменевтика пропонує різноманітні підходи до осмислення буття та його методології. У М. Хайдеггера та Х.-Г.Гадамера вона з методологічного трансформується на онтологічне вчення. Своє бачення пропонують Г. К.-О. Апель, Ю. Габермас, П. Рікер, Е. Корет, Р. Рорті та інші дослідники. В цілому ними визнається, що «герменевтичний феномен» не є методом пізнання у його філософському розумінні (Гадамер), що герменевтика не засвідчує успіх у відкритті істини як епістемологія, але при цьому відкриває межі раціональності через розкриття обмеження розуміння людини від обраних нею способів тлумачення діяльності та власне себе¹²⁷. На думку Р. Рорті, «герменевтика - це, грубо кажучи, опис ... дослідження незнайомого, а епістемологія – опис ... дослідження знайомого»¹²⁸. Інші дослідники також підкреслюють різницю між герменевтикою та епістемологією, яка полягає в тому, що остання прагне обґрунтувати об'єктивність людського пізнання, а завданнями герменевтики є дослідження самих засновків такого пізнання на особистісно-інтенціональному, національному, культурному та цивілізаційному рівнях. При цьому, визнаючи тезу про те, що епістемологія в цілому є умовою існування герменевтики, не слід недооцінювати можливості герменевтики як своєрідного методу гуманітарного пізнання, оскільки саме герменевтичне розуміння утверджує людиномірність самого пізнання та розуміння того, що метою такого пізнання є не лише адекватне відображення дійсності, а ще й виховання людини через усвідомлення відповідальності

¹²⁶ Гадамер Г.-Г. Истина в науках о духе [Текст] / Г.-Г. Гадамер // Топос. – 2000. – № 1. – С. 6 – 9.

¹²⁷ Гадамер Г.-Г. Истина и метод : основы философской герменевтики [Текст] / Г.- Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – С.38.

¹²⁸ Рорти Р. Философия и зеркало природы [Текст] : пер. с англ. / Р. Рорти. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – С. 261.

за обраний спосіб пізнання¹²⁹.

При цьому слід підкреслити, що у дослідженні таких соціальних явищ, як цінності і пріоритети, застосування базових методів соціального пізнання має свою специфіку, яка конкретизується поставленими завданнями наукового дослідження. Зокрема, історизм як метод пізнання у такому контексті полягає у визначенні історичної стабільності та еволюції розуміння зазначених категорій, специфіці їх проявів у певних суспільно-історичних формаціях, загальноцивілізаційному розумінні сутності загальнолюдських цінностей тощо. Порівняння доцільно також застосовувати у різноманітних аспектах реалій як окремих суспільств чи верств населення, так і в історичному контексті, виходячи на рівень порівняльно-історичного методу. Сутність абстрагування полягає у звільненні уяви про предмет дослідження від часткового, нетипового, короточасного і знаходженні в ньому суттєвого, типового, постійного. Застосування даного методу на основі попереднього використання конкретизації (розгляду предмету у всій його якісній та кількісній багатогранності) є надзвичайно важливим, оскільки сутність пріоритетів як життєдіяльності окремого індивіда, так і суспільства в цілому апіорі залежить від багатьох факторів соціально-політичних, економічних, ідеологічних та інших реалій, здатності суб'єктів до об'єктивної оцінки останніх тощо.

До розуміння специфіки соціально-гуманітарного пізнання все більшої підтримки науковців знаходить виділення як самостійного філософського напрямку комунікативної філософії, що розглядає фундаментальні проблеми людського буття крізь призму проблеми комунікації, інтерсуб'єктивності (Е. Гуссерль, К.-О. Апель, Ю. Габермас, М. Рідель, О.Ф. Больнов та ін.)¹³⁰. Сутність інтерсуб'єктивної комунікації не зводиться до мовної передачі інформації, а розуміється як процес пізнання та досягнення соціальної

¹²⁹ Волковинський С. Критика «теорії привілейованого доступу» як метод сучасної теорії пізнання [Текст] / С. Волковинський // Філософія гуманітарного знання: соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 56 – 58.

¹³⁰ Історія філософії [Текст] : словник / [ред. В. І. Ярошовець]. – К. : Знання України, 2005. – С. 773.

згоди на основі аргументованого та раціонально обґрунтованого комунікативного дискурсу, в результаті якого спільнота має досягти консенсусу у розумінні цінностей і пріоритетів розвитку, визначення шляхів їх запровадження у соціальну практику.

Провідним методологічним принципом у комунікативних науках є інформаційний підхід, що розглядає реальність з точки зору інформаційних процесів, які відбуваються у ній, а людину – як мислячу систему у світі інформації, здатну розуміти сутність сучасних проблем людства та необхідність визначення ціннісних орієнтацій та пріоритетів щодо подальшого існування соціуму.

Надзвичайно важливим напрямком соціального пізнання за сучасних умов виступає когнітологія – комплекс досліджень на перетині філософії (перш за все, епістемології та методології науки), психології, логіки, лінгвістики, інформатики, проблем штучного інтелекту тощо. Як самостійна наука вона була заявлена ще у 70-х роках ХХ ст. і ставила за мету аналіз специфіки функціонування знання у різноманітних системах, у т. ч. соціальних¹³¹. Сучасні досягнення когнитивних наук, об'єднаних єдиною проблематикою та схожими методологічними принципами пізнання, є надзвичайно важливими для подальшого розвитку теорії пізнання. Фактично сьогодні можна говорити про те, що когнитивні моделі та методологічні підходи є надзвичайно поширеними у науці взагалі, що вони стали невід'ємними засобами пізнання у різних галузях, причому не лише на дослідницькому, а й на практичному рівні. При цьому безпосередньо самі когнитивні характеристики наукового пізнання не є самоціллю, оскільки у центрі уваги знаходяться, насамперед, соціокультурні параметри науково-пізнавальної діяльності, тобто спостерігається визнання того факту, що у розвитку будь-якого наукового знання повинна виявлятися передусім його соціокультурна складова з визначенням цінностей і пріоритетів розвитку людського суспільства¹³². Втім набуття сучасною наукою чітко вираженого соціокультурного виміру породжує низ-

¹³¹ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С.286.

¹³² Философия науки : методология и история конкретных наук [Текст] / [Н. С. Автономова, И. Ю. Алексеева, П. П. Гайденко]. – М. : Канон+ : Реабилитация, 2007. – С. 20.

ку нових проблем, які пов'язуються з нагальною потребою найбільш гармонійного поєднання соціокультурних і власне когнітивних аспектів науково-пізнавальної діяльності, знаходження таких адекватних одиниць аналізу науки, у межах яких культура стала б внутрішнім змістом самого пізнання, а власна логіка пізнання – логікою когнітивного здійснення культури¹³³.

Однією з особливостей когнітивних наук вважається специфічне використання методологічного принципу моделювання як важливого пізнавального механізму наукового пізнання. Зокрема, визнається, що для адекватного пізнання соціальної дійсності важливо «вилучати» із середовища не стільки вичерпно повну інформацію, скільки найбільш значущу у певному контексті і досліджувати саме її; що пізнання реальності здійснюється не шляхом відображення значущих об'єктів, зв'язків та відношень між ними, а шляхом конструювання суб'єктивно корисних моделей реальності, які фіксують значущі її елементи та структури, у т. ч. і в контексті визначення цінностей і пріоритетів соціального розвитку. У розумінні істинності знання когнітивні науки виходять з адаптивної (евристичної) корисності останнього, тобто істинне може бути визначене як система найкращих із доступних на даному етапі історико-культурного розвитку гіпотез. В цілому є розуміння тієї особливості когнітивних наук, що вони являють собою міждисциплінарну сферу наукового пізнання дійсності, всередині якої можуть вільно циркулювати різноманітні підходи, теорії, моделі та емпіричний матеріал без жорсткої «прив'язки» до відповідних секторів науки, за рахунок чого вдається забезпечувати системний аналіз і широке комунікативне середовище для дослідників.

Разом з тим, надзвичайно важливою залишається проблема співвідношення соціального і когнітивного у науці та науковому пізнанні; необхідність істотного посилення уваги до суто соціальних аспектів розвитку науки; формування загальногуманістичного виміру та оцінки пізнавальної ролі наукового знання та практичної

¹³³ Марчук М. Соціокогнітивна сфера взаємодії науки і культури [Текст] / М. Марчук // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 13 – 15.

діяльності по відношенню до природи, людини, соціуму; підвищення ролі науки у формуванні світоглядних орієнтирів людини, подальшого розвитку концепцій евристичних та прогностичних функцій філософського знання тощо. Насамперед це пов'язане з тим, що складні людиновимірні системи, з якими працює сучасна постнекласична наука, передбачають наявність тісних зв'язків між внутрішньо науковими цілями та позанауковими соціальними цінностями пізнання, що саме урахування обох складових має визнаватися необхідною передумовою отримання об'єктивно-істинного знання у даній сфері, яке може бути спрямоване на впровадження у соціальну практику. Одним з варіантів такого поєднання може виступати соціально-етична експертиза наукових програм і проєктів.

В цілому поділяючи попереднє розуміння наявності різних підходів до використання методології у фундаментальному та соціогуманітарному пізнанні, що врешті решт призвело до становлення двох полярних типів науковців, які істотно відрізняються між собою специфікою наукового бачення, розуміння і сприйняття проблем, оцінкою використовуваних методів і досягнутих результатів (так звана проблема «фізиків» і «ліриків»), значна частина сучасних дослідників епістемології визнає той факт, що будь-яка сфера наукового пізнання сьогодні має принаймні одну спільну як для природознавства, так і для гуманітаристики особливість – вона має стати парадигмальною. При цьому розроблене Т. Куном та творчо розвинене І. Лакатосом, К. Поппером та багатьма іншими дослідниками поняття парадигми за сучасних умов зазнає істотного удосконалення. Сам Т. Кун під парадигмою спершу розумів «визнані всіма наукові досягнення, котрі протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх рішень»¹³⁴. Однак згодом вже він сам визнав за доцільніше використовувати термін «дисциплінарна матриця», у якій парадигма є лише одним з елементів останньої¹³⁵. Тобто йдеться про те, що у період нормального розвитку науки у науковому дослідженні па-

¹³⁴ Кун Т. Структура научных революций [Текст] : пер. с англ. / Т. Кун ; [сост. В. Ю. Кузнецов]. – М. : АСТ, 2003. – С.17.

¹³⁵ Там само. – С.233-245.

нує парадигма, але в період наукових революцій, де має місце конкуренція парадигм, наукове пізнання характеризується стрибкоподібним зростанням кількісних та якісних змін, виникненням нових методологічних підходів. В умовах становлення сучасної постнекласичної науки знаходить розуміння необхідність подальшого оновлення змісту і сутності самої парадигми як такої.

Сучасна наукова література пропонує найрізноманітніші визначення парадигми: сукупність теоретичних та методологічних положень, прийнятих науковим співтовариством як стандарт для безпосередніх досліджень їхньої інтерпретації, систематизації, класифікації й оцінки¹³⁶; вихідні концептуальні схеми, способи постановки проблем і методи дослідження, постулатів і принципів світоглядного та логіко-методологічного характеру, яке визначає загальне бачення ситуації, її аксіологічний «вимір», вибір цілей і засобів діяльності¹³⁷; «великий комплекс невиявлених установок, що визначають саму манеру розуміння і розгляду природи реальності, можуть в оформленій якості породжувати різноманітні філософські, наукові, релігійні, міфологічні та культурні системи і комплекси, що мають – не зважаючи на всі зовнішні розходження – деякий спільний знаменник», який, наприклад, А. Дугін позначив термінами «метопарадигма» та «надзагальноюча парадигма»¹³⁸. В. Малахов основною властивістю парадигми вважає її здатність бути «інтелектуально-духовною матрицею осмислення дійсності, бути втіленням особливої мисленнєвої культури конкретних народів і епох, являти собою єдність інтелектуального і чуттєвого сприйняття навколишнього світу»¹³⁹.

Отже, парадигмальність за сучасних умов розуміється не як характеристика одного з етапів розвитку наукового знання, зокрема,

¹³⁶ Купарашвили М. Д. Парадигма мышления и система ценностей [Текст] / М. Д. Купарашвили // Философские науки. – 2003. – № 8. – С. 94.

¹³⁷ Зуев К. А. Парадигма мышления и границы рациональности [Текст] / К. А. Зуев, Е. А. Кротков // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 104.

¹³⁸ Дугин А. Г. Эволюция парадигмальных оснований науки [Текст] / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-Центр, 2002. – С. 40 – 41.

¹³⁹ Малахов В. П. Философия права [Текст] : учеб. пособ. / В. П. Малахов. – М. : Академ. Проект ; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – С. 310.

соціогуманітарного, а як специфіка буття самої науки на певному етапі, яка характеризується інституціоналізованою зрілістю, власним розвитком за усталеними правилами парадигми, а також у тісній взаємодії з іншими соціокультурними інститутами.

Слід визнати, що врахування та використання таких підходів до розуміння парадигми є найбільш доцільним при дослідженні міждисциплінарної багатоаспектної категорії як «пріоритет» та його філософського осмислення.

Серед найбільш актуальних питань сучасної методології соціального пізнання починаючи з 60-х років XX ст. починають відігравати надзвичайно важливу роль такі проблеми як соціальне прогнозування та наукова методика його забезпечення. Все більшого розуміння знаходять підходи, відповідно до яких змістом соціального прогнозування як наукової дії є максимально можливе підвищення наукового рівня та забезпечення ефективності соціального планування і, зрештою, управління всією життєдіяльністю суспільства. Будь-який прогноз взагалі і соціальний зокрема сьогодні розуміються як певні ступені розвитку відповідних подій і явищ, а сам прогноз має об'єднувати науково-пізнавальний зміст і певне ідеологічне призначення.

Сучасна соціогуманітарна думка пропонує розрізняти різні види прогнозів: пошукові (для визначення перспектив майбутнього стану об'єкта на базі реалістичної оцінки його сучасного стану); нормативні (орієнтовані на досягнення у майбутньому певної мети, визначення практичних рекомендацій для здійснення відповідних програм розвитку); аналітичні (створюються, як правило, для того, щоб із науковою метою визначити пізнавальну цінність різних методів і засобів дослідження майбутнього); прогнози-попередження (для безпосереднього впливу на свідомість і поведінку людей з метою примусити їх діяти так, що запобігти прогнозованому майбутньому). При цьому визнається, що відмінності між основними типами прогнозів є досить умовні, що за будь-яких умов основним стрижнем соціального прогнозування є спрямованість прогнозу на визначення таких критеріїв, як ставлення людей до природно-біологічних комплексів, визначення перспектив науково-технічного розвитку та розвитку суспільних відносин, фор-

мування самосвідомості як окремих індивідів, так і суспільної свідомості в цілому. У побудові соціальних прогнозів здебільшого пропонується використовувати метод моделювання (спрощеного, схематичного відображення об'єкта у заданих параметрах) та складного екстраполювання. Останній передбачає продовження думки про майбутні лінії розвитку певного явища, закономірності побудови якого в минулому і сучасному є добре відомими. Сутність складного екстраполювання полягає у внесенні коректив до екстраполяції процесів і дозволяє враховувати в майбутньому немінучі якісні зміни. Зрозуміло, що у формуванні соціальних прогнозів надзвичайно важлива роль має належати філософському розумінні цінностей та пріоритетів розвитку людства, аналізу перспектив їх впровадження у соціальну дійсність.

За всієї різноманітності методології сучасного наукового пізнання загальним правилом наукового пошуку у будь-якій сфері є те, що у переважній більшості випадків всі наявні методи повинні використовуватися комплексно, на базі застосування визначених підходів. При цьому щодо можливості пошуку шляхів методологічного синтезу соціальних наук, їх міждисциплінарної інтеграції поки що відсутнє загальнонаукове розуміння проблеми.

На особливу увагу заслуговує використання у соціогуманітарному пізнанні насамперед системного і структурно-функціонального підходу. Перший філософією визначається як сукупність принципів і методів дослідження об'єкта як системи і як елемента системи більш високого рівня. Такий підхід сприяє адекватній постановці проблеми в конкретних науках і виробленню ефективної стратегії їх вивчення шляхом розкриття цілісності об'єкта, виявлення багатоманітних типів його зв'язків і зведення їх в єдину теорію. Структурно-функціональний підхід передбачає таке дослідження структури цілісного об'єкта, в якій кожний елемент має певне функціональне призначення. Його застосування дозволяє вивчати багатоманітність зв'язків компонентів цілого, виділяти серед них істотні, менш істотні і неістотні, необхідні і випадкові, а також оцінювати їх функції шляхом віднесення до основних, допоміжних і непотрібних.

В контексті актуалізації проблем інтеграції теоретико-методологічних основ соціального пізнання пропонується також застосування різноманітних інтегративних, синтезуючих теоретичних систем, серед яких виділяють наступні: - «інтегративний підхід» Дж. Рітцера, що поєднує різні рівні «соціальної реальності» (макросуб'єктивний, мікросуб'єктивний, макрооб'єктивний та мікрооб'єктивний) в одну інтегративну «велику» парадигму; - універсальна «надтеорія» Н. Лумана; - «інтегралістський» (або комплексний) підхід Ю. Резника, що об'єднує загальнофілософський та науковий підходи; - «культура соціології» І. Валерстайна, яка розуміється як формотворна структура, що складається з принципів, підходів та понять, обґрунтованих засновниками соціології (Дюркгеймом, Максом, Вебером); - мультипарадигмальний підхід, запропонований В. Танчером як більш коректний на противагу попередньому; а також окремі підходи Дж. Александера, Н. Вілі та інші. Само по собі таке розмаїття підходів до поєднання у соціальному пізнанні наукової методології з певною філософською позицією, намагання врахувати всі найбільш важливі фактори для аналізу соціальної реальності можна визнати позитивним, хоча при цьому існує небезпека еkleктизму, звичайного змішування різних підходів і «підходиків», що аж ніяк не може вважатися продуктивним для соціального пізнання. З іншого боку, незважаючи на те, що дослідниками проголошується багатоманітність підходів, їх рівноцінність та рівнозначність, на практиці зазвичай все одно відбувається абсолютизація якогось одного чи декількох з них, а всі інші інколи просто констатуються або взагалі ігноруються. Разом з тим, у процесі аналізу будь-яких складних соціальних явищ наприклад таких категорій, як «цінності» та «пріоритети», філософи мають використовувати всі можливості та засоби різних методів соціального пізнання, усвідомлюючи при цьому, якими є їхні межі і які концептуальні засоби будуть найбільш адекватними конкретним дослідницьким завданням¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Куліна О. С. Проблема методологічного синтезу соціальних наук [Текст] / О. С. Куліна // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 74 – 75.

Автор запропонованого дослідження поділяє думку інших науковців, які вважають, що для вирішення багатьох завдань, що постають за сучасних умов перед соціальною філософією, у т. ч. і в контексті пізнання пріоритетів суспільного розвитку, у методологічному комплексі даної галузі знань перспективним є використання поряд з іншими компаративістського підходу до розуміння сутності аналізованих явищ і процесів. Зміст останнього полягає у порівнянні буття досліджуваного об'єкту в різних соціокультурних системах і являє собою один із принципів досягнення істинності знання. Методологічно значущим для соціально-філософського дослідження слід визнати також принцип комплементарності, що означає мозаїчне використання найбільш вдалих методологічних знахідок різноманітних соціально-філософських шкіл та напрямів, а також використання різноманітних дисциплінарних дискурсів соціуму, що дозволяє осмислити його багатовимірність та орієнтує на вихід за межі вузькодисциплінарного бачення досліджуваних феноменів¹⁴¹.

Узагальнене розуміння сутності і проблем методології сучасного соціального пізнання полягає в тому, що використання будь-яких підходів та методологічного інструментарію повинно сприяти всебічному розгляду традиційної філософської проблематики – аналізу мисленнєвих конструкцій щодо суспільства та розвитку основних сфер його життєдіяльності (економічної, політичної, соціальної та духовної), дослідженню рушійних сил розвитку соціуму, специфіки соціального буття людини, форм її активності та світоглядних орієнтацій, специфіки формування та запровадження у соціальну практику ціннісних орієнтирів та пріоритетів як в індивідуальному, так і в соціальному житті, визначенню «болювих точок» розгортання сучасних глобалізаційних процесів, тенденцій розвитку сучасного світу, змін у його конфігурації тощо.

Здійснений аналіз сучасних підходів до розуміння сутності і проблем епістемології соціогуманітарного пізнання, дозволяє констатувати наступне. Загальне уявлення про розвиток суспільних процесів і явищ та методологію їх пізнання не може бути чимось

¹⁴¹ Сучасна соціальна філософія : проблематика, методологічний інструментарій, тенденції розвитку [Текст] : (матеріали «круглого столу», що відбувся на кафедрі філософії Запорізького національного університету 9 квітня 2008 року) // Культурологічний вісник : наук.-теоретич. щорічник Нижньої Наддніпряни / Запорізький нац. ун-т. – 2008. – Вип. 21. – С. 230 – 241.

застиглим і незмінним, оскільки соціуму в цілому та дослідникам соціокультурних реалій, зокрема, органічно притаманне прагнення удосконалювати свої погляди не тільки в оцінках минулого, а й збагачувати їх новими знаннями про сучасне та виробляти прогнози на майбутнє на основі адекватної часу методології. Саме такі підходи за сучасних умов і осмислюються філософією соціально-гуманітарного пізнання, але даний процес є не тільки надзвичайно актуальним, а й складним і суперечливим. Насамперед це пояснюється тим, що соціокультурні та суспільно-політичні трансформації, що відбуваються у сучасному світі в цілому, окремих державах і регіонах, супроводжуються новими потужними і небезпечними екзистенціальними викликами, які не дають однозначних відповідей на глобальні проблеми людства. Отже, чисельні питання про специфіку глобальних суспільних трансформацій і культурних зсувів сьогодення, особливості адаптації соціокультурної динаміки до глобальних викликів в окремих культурах і національних державах, про способи взаємодії культурно-ціннісних, економічних і політичних аспектів суспільних змін у їх макросоціальному й індивідуальному вимірах та багато інших за сучасних умов багато в чому залишаються без пояснення. Визнання означених проблем науковцями призводить до розуміння того факту, що вони формують нове поле інтелектуальної напруженості в усіх сферах гуманітарного та соціального знання XXI ст., потребують істотного перегляду методологічних основ соціогуманітарного пізнання.

Втім шлях до формування сучасної епістемології та методології пізнання завжди відрізнявся багатогранністю поглядів і підходів, відмовою від тих засобів і методів, які не виправдали себе у процесі філософського освоєння дійсності, виробленням і апробацією нових інструментів пізнання з урахуванням специфіки об'єкта і предмета дослідження. Без розуміння сутності основних етапів цього історичного процесу і використання кращих його надбань складно говорити про можливість якісного сучасного філософського осмислення реальної соціальної дійсності, тим більше у такому специфічному контексті як досягнення істинних знань у сфері гуманітарних наук щодо питання про сутність цінностей і пріоритетів, їх формування у суспільній свідомості та запровадження у соціальну практику.

2.3 Новий методологічний інструментарій в аналізі соціальних пріоритетів

Значне розширення методології пізнання соціальних процесів безпосередньо пов'язано із зверненням уваги на широке коло дослідників цих проблем на необхідність застосування все нових форм і методів пізнання. Спектр методологічних проблем сучасного пізнання є доволі широким, однак це не означає, що в методології наукового пошуку людство досягло абсолюту, а тим більш у аналізі соціального буття людства.

Дослідження методології соціальних явищ та процесів, у тому числі і соціальних пріоритетів базується у цілому на понятті «соціальне пізнання», що потребує обліку його «двох основних аспектів,- зазначає В.П. Кохановський, - а) будь-яке пізнання є соціальним, оскільки воно виникає і функціонує у суспільстві і є детермінованим соціально-культурними причинами. У цьому широкому сенсі будь-які форми пізнання є гуманітарними, тобто пов'язані з людиною; б) одна з форм пізнавальної діяльності – вивчення соціальних процесів та явищ (суспільства, культури, людини) – на відміну від двох інших форм: пізнання природи (природознавство) та самого пізнання, мислення (гносеологія, епістемологія, логіка, когнітологія, філософія)»¹⁴².

Поза сумнівом, дослідження соціальних пріоритетів з позиції другого аспекту потребує конкретного та глибинного аналізу їхнього методологічного інструментарію. Це поняття спочатку було вжитку у співтоваристві представників різноманітних філософських дисциплін, орієнтованих на розмірковування пізнавальних процесів у науці (філософії науки, гносеології, методології і логіки наукового пізнання). Воно, насамперед, містило у своєму змісті зазначені рефлексивні системи, а також вироблені представниками конкретних наук методики і «техніки» дослідницької роботи.

Сучасний методологічний інструментарій наукового дослідження будь-яких природних та соціальних явищ і процесів розуміється

¹⁴² Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 15.

в двох аспектах. По-перше, у вузькому для визначення засобів та методів дослідження. Тут до інструментарію входять: матеріальні (прилади, вимірювальні засоби, експериментальні прилади та ідеальні (наглядні абстрактні конструкти), а також сукупність загальнологічних прийомів та методів емпіричного та теоретичного знання. У цьому випадку в обсяг його змісту разом із засобами і методами включаються такі форми знання, які фіксують результати дослідження (гіпотеза, поняття, принцип, закон, теорія, а також форми передумовного знання (наукова картина реальності, що досліджується, ідеали і норми дослідження, стилі наукового мислення).

Історично вихідним був другий аспект, його актуальність відзначалася у періоди, коли наука переходила до пізнавального освоєння об'єктів з більш якісно складною системною організацією, і було необхідно зробити переключення системи пізнавальних засобів на більш високий рівень. Це було характерним для всіх етапів розвитку пізнання, особливо для сучасного, що зазнає вплив з боку сфери людської діяльності, у яких результати науки знаходять найбільш широке застосування і зростаючий попит (матеріальне виробництво, управління, охорона довкілля, охорона здоров'я, освіта, та ін.). З цим пов'язано виникнення технологічного напрямку цілей та завдань наукових досліджень. Їхні результати розглядаються, насамперед, як виробничі, соціальні, управлінські, освітні, політичні та інші технології. Разом з класичними вимогами щодо виявлення структури, закони функціонування та розвитку об'єктів, що досліджуються, наукові дослідження все частіше регламентуються вимогами знайти засіб, як їх «спрямовано змінити», сконструювати, «осмислено відтворити», «збудувати в заданих умовах». Об'єкти, що розглядаються, структуруються, виходячи з специфічних конкретних людських потреб та практичних цілей, а також індивідуальних психологічних особливостей людей, які приймають рішення.

Зазначені тенденції призводять до необхідності розробляти засоби і методи дослідження, адекватні характеру системної організації пізнавальних об'єктів та процесів, а також більш детально досліджувати співвідношення класичних форм відображення знання та їх аналогів сучасної постнеокласичної науки (апрокси-

мація, комп'ютерний опис, історична реконструкція, та ін.). На цей час відбуваються процеси, викликані опозицією традиційного технологічного орієнтування цілей і завдань науки, які можна назвати цілісним переключенням її дослідницького інструментарію, оскільки трансформується (якісно оновлюється) практично увесь набір наукових засобів і методів.

Претенціозний інструментарій наукового дослідження, що постійно розвивається, вимагає осмислення дій щодо його утворення (розширеному відтворюванню) та ефективному застосуванню. Цим зумовлена наявність у сфері наукового пізнання особливого роду діяльності, під чим розуміється вироблення знань про засоби його регуляції і рефлексивного осмислення, тобто засобах, що забезпечують відтворюваність та регуляцію пізнавальних дій у науковій формі, а також обґрунтованість та достовірність отриманих знань.

Зміст та результати діяльності суб'єкта пізнання з розвитку методологічного інструментарію пов'язані, насамперед, з розвитком раціональності, як засобу осмислення змісту об'єкту, що досліджується. Раціональність виражає відношення людини до пізнавального об'єкта через цілеспрямоване використання арсеналу метода логічного інструментарію. Вона на усіх етапах розвитку людства виступає у якості змістоутворюючого стержня, що є суттєвішою характеристикою його діяльності. Раціональність виражає розумність і цілеспрямований характер цієї діяльності, це – глибинний прояв духовно-практичного буття соціуму. «Раціональність, - відзначає Є.А. Сергодеева, - являє собою особливе, засноване на розумі, відношення людини до довкілля, що передбачає конструктивні здібності розуму та рефлексію над співвідношенням цілей людської діяльності і механізмів, забезпечуючих їх досягнення»¹⁴³.

Становлення наукового знання надало раціональності більш точний характер, дозволило виділити її типи у науковому пізнанні, інтенсифікувало філософсько-методологічне осмислення соціальних процесів. Та, поза всякого сумніву, можна констатувати той факт,

¹⁴³ Сергодеева Е. А. Критика научного разума [Текст] / Е. А. Сергодеева // Кохановский В. П. Философия науки / В. П. Кохановский, В.И. Прилиженский, Е. А. Сергодеева. – М. ; Ростов н/Д : МарТ, 2006. – С.203.

що проблема наукової раціональності останнім часом виявилася фактично в центрі досліджень філософії і методології науки.

Першим проявом нового розуміння раціональності, можливо, необхідно вважати концепції ноосфери Тейяра де Шардена та В.І.Вернадського. Однак, як зазначає С.Б. Кримський, «ноосфера є сферою розуму не у звичайному, абстрактно-логічному сенсі, а у специфічному відношенні. У ноосферному розумінні, розум не є господарем буття, а його репрезентантом, необхідною упорядкованою у своїй функції силою, яка діє не сама по собі, а у контексті спільних космопланетарних закономірностей того, що існує»¹⁴⁴.

Таким чином, раціональність, як невід'ємна характеристика свідомості суб'єкта може бути визначена через фіксацію такої його здібності, «яка забезпечує йому можливість узагальненого, опосередованого та суттєвого відображення дійсності, вираженого у вербально-понятійній формі. Наявність такої здібності свідомості дозволяє людині не тільки пізнавати глибинні та закономірні зв'язки і відносини, але й забезпечити можливість ефективної трансляції знання в культурі шляхом передачі інформації, що надається у формі знаково-семіотичних конструкцій»¹⁴⁵.

Безумовно, у сучасному пізнанні наука, як її детермінуюча форма, більш чітко репрезентує раціональну здібність свідомості. Тому, сьогодні дослідники раціональності більш свідчать про наукову раціональність, оскільки остання і надає підстави для її класифікації й аналізу її типів.

Раціональність, як ступінь пізнання суб'єктом оточуючої його реальності, є різноманітною за своїми формами, однією з яких є наукова раціональність, що виступає основою виробництва нових знань. «Для неї, на відміну від інших форм, є характерною «понятійна творчість», робота з ідеалізованими об'єктами, акцентування уваги на власно пізнавальній, когнітивній стороні розуміння світу,- відзначає В.П. Кохановський, а не на емоціях, пристрастях, і т.п.»¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Кримський Б. С. Запити філософських смислів [Текст] / Б. С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – С.170.

¹⁴⁵ Философия и методология науки [Текст] / [под ред. А. И. Зеленкова]. – Минск : АСАР, 2007. – С 104.

¹⁴⁶ Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 10.

Рациональність у науковому пізнанні – це особлива форма руху думки суб'єкта. Та, як розумова діяльність, вона виражає момент теоретичного осмислення сутті процесу, його перетворення та подальшого розвитку. Фактично, раціональність пов'язана з практичною дією.

Аналіз раціональності показує, що її основними характеристиками виступають наступні: здатність мислення шляхом експресивної функції мови, як засобу вербального вираження думки, відображати у змісті інформації суттєві характеристики предмету або досліджуваного процесу; в культурі раціональності, семантика слів має здібність само вимірювання (еталонного або безеталонного); Тут слово є над ситуативним, наприклад, на відміну від міфу, де воно є ситуативним; раціональність – це робота зі сталим змістом, робота з істиною, що є вкрай важливим у науці, однак у той же час ця робота з істиною не передбачає її догматичного характеру; раціональність передбачає культуру експлікацій та дефініцій у науці, що є дуже важливим.

Поза сумнівом, раціональність надає можливість стверджувати про різноманітність її видів. Проте, нас у цьому випадку цікавить наукова раціональність з її критеріями логічності, дискурсивності, системності, тощо. Саме така чітка раціональність, послідовна у своєму вираженні й має бути надана науці для обґрунтування механізмів раціоналізації нормативного змісту цього модусу духовного виробництва. Сьогодні цей процес є необхідним у зв'язку із зростаючим валом інформації у всіх сферах людської діяльності. Проблематику раціональності сьогодні породжують також й нетрадиційні гносеологічні ситуації у процесі освоєння нових слів і реальності (хаос, вакуум, віртуальні світи, тощо).

Нова раціональність, вважає Б.С. Кримський, - це ствердження духовності, приєднання до вищих змістів людського світу, вона містить у собі різноманітні види і типи освоєння світу, та науковий, художній та практичний. Таким чином, вона дозволяє здійснити оцінку істини та погрішність, добро і зло, правду та брехню. «Узагальнена раціональність може пояснюватись сьогодні як така, що орієнтується на мірки розуму, здібності до мотиваційного вибору (рішень, можливостей, дій, альтернатив) відповідно до об-

грунтованих порогів (світоглядних) або нормативних (якісних обмежень, що можуть бути сформульовані у вигляді повної системи принципів раціональності»¹⁴⁷.

Кримський вирізняє наступні принципи раціональності: принцип світовизначення, упоряджених послідовностей, достатнього обґрунтування рельєфності бінарних опозицій, принцип аналітичності, принцип нормальності, принцип сократівської іронії, принцип ясності, принцип інтелектуальної розмірності буття, принцип рішучості, інтелектуальної придатності та етичної цінності істини»¹⁴⁸. Це поглиблює зміст раціональності як ґносеологічного феномена, як форми, на якій базується наука.

Звісно, шляхом раціональності поповнюється методологічний інструментарій пізнання, що містить також теоретичну та практичну розумність. Розум надає не лише можливість дискурсивного аналізу ситуації, він також дозволяє випрацьовувати на його основі систему загально значимих методів та форм пізнання, що дозволяють досягти оптимальних результатів у дослідженні.

Аналіз раціональності показує, що становлення його різноманітних типів у науковому пізнанні, як головному її носії, пов'язано з трьома основними типами наукової раціональності – класичним, некласичним та посткласичним¹⁴⁹.

Класичний тип наукової раціональності містив при теоретичному описі та поясненні вимогу елімінації усього, що відноситься до суб'єкта, засобам та операціям його діяльності. Це вважалося необхідною умовою істинності знань. Однак, разом з тим, поза полем філософсько-методологічної рефлексії знаходилися цілі науки, її ціннісні установки, тобто фактично уся система передумовного знання у її обумовленості домінуючими у духовній культурі світоглядними уявленнями, діяльними установками та цінніс-

¹⁴⁷ Кримський Б. С. Запити філософських смислів [Текст] / Б. С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

¹⁴⁸ Кримський Б. С. Запити філософських смислів [Текст] / Б. С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – С. 98.

¹⁴⁹ Степин В. С. Теоретическое знание : структура, историческая эволюция [Текст] / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 256 с.

ними орієнтаціями. Цей тип наукової раціональності передбачає акцент на предметній стороні пізнання, та характеризує, насамперед, його об'єктні параметри.

Некласичний тип наукової раціональності впливає з вимоги рефлексивного осмислення зв'язків між знаннями про досліджуваний об'єкт, з одного боку, та специфіки застосовуваних пізнавальних засобів і, відповідно, пізнавальних операцій – з іншого боку. Це – один з основних критеріїв науковості дослідження та об'єктивності його результатів. Однак тут знов таки не експлікованими залишаються зв'язки між внутрішньо науковими та соціокультурними цінностями та цілями.

Постнекласичний тип наукової раціональності розширює суттєво поле методологічного аналізу наукової діяльності, та потребує співвідношення наукових знань, отриманих в результаті процесу пізнання про досліджуваний об'єкт не тільки з особливостями засобів та операцій пізнавальної діяльності, але й з ціннісно-цільовими структурами пізнання.

У наведеній В.С. Степіним типології наукової раціональності чітко простежується зростання ціле-раціональних орієнтацій, що є наслідком процесу зростання «соціалізації» науки. Такого роду орієнтація тісно пов'язана з функціями наукового пізнання, відображаючи динаміку розвитку науки.

Проте, необхідно брати до уваги той факт, що усі вищезазначені типи раціональності не можна відносити лише до науково-логічних. Вже початкові форми раціональності відображають процес становлення практичної і філософської раціональності. Необхідно розглядати категоріально-семантичні системи у їх взаємозв'язку з реальним історичним контекстом епохи. Раціональність не можна зводити до змісту логічних принципів мислення, щоб не впасти у процес її обмеження одним з типів розумності, який й проголошується дійсно детермінуючим. Для уникнення такої однобічності аналізу є необхідним соціально-історичний контекст. У зв'язку з цим можна стверджувати, що раціональність – це частина культурно-історичного і філософського самопізнання епохи. І необхідно погодитись з Е.А. Сергодєєвою, яка відзначає, що «сучасна філософська думка усе більш схиляється до переко-

наності у різноманітні раціональностей, їхньої історичної обумовленості. Різні види раціональності – це не альтернативи, а грані єдиного людського розуму»¹⁵⁰.

Однак усім цим різним видам і типам раціональності є притаманним то спільне, що входить до їхньої структури раціональності. Це - цілеполягання; методологічний інструментарій, без якого пізнання є неможливим; алгоритм дій пізнавального суб'єкта у досягненні мети.

Дослідження цих граней єдиного людського розуму виражає не тільки багатство раціонального обґрунтування суб'єктом явища або процесу, що аналізується, проте в ході цього аналізу розширюють методологічний інструментарій соціального пізнання у цілому.

Без сумніву, у ході пізнання соціальних явищ, у тому числі й обґрунтування соціальних пріоритетів, має місце абдуктивне відображення дійсності. Під абдукцією мається на увазі етап пізнавальної діяльності, що складається з формування умовиводів на підставі емпіричних фактів, що передусє висуванню гіпотези, що пояснює їх. Поза абдуктивним відображенням, процес обґрунтування змісту і сенсу соціального пріоритету є неможливим.

Застосування абдукції дозволяє використовувати новітню раціональну методологію в обґрунтуванні соціальних пріоритетів, їх структурної організації. Тут можна застосувати наступне:

- а) системний підхід, зокрема, загальну параметричну теорію систем;
- б) філософську конструктивну критику, як форму наукового пізнання;
- в) синергітичний підхід.

Якою ж є специфіка і методологія їхнього застосування для пізнання і обґрунтування змісту соціальних пріоритетів.

Насамперед, розглянемо, у чому ж полягає суть системно-структурного аналізу, і якою є його специфіка у поясненні сутті соціальних пріоритетів?

Системно-структурний аналіз соціальних пріоритетів дозволяє

¹⁵⁰ Сергодеева Е. А. Критика научного разума [Текст] / Е. А. Сергодеева // Кохановский В. П. Философия науки / В. П. Кохановский, В.И. Прилиженский, Е. А. Сергодеева. – М. ; Ростов н/Д : МарТ, 2006. – С. 204.

у процесі їхнього аналізу побудувати їхні конструкції у різних аспектах. Це, насамперед, онтологічний аспект: по-перше, дослідження суті та змісту пріоритетів в контексті соціального буття, аналіз їхніх різноманітних елементів, та взаємодія між собою із іншими елементами та умовами соціального середовища. По-друге, гносеологічний аспект: він відображає дослідження принципів, законів та закономірностей формування пріоритетів, їхню специфіку, умови функціонування, та зв'язок з попередніми соціальними пріоритетами. По-третє, праксеологічний аспект: він досліджує шляхи перетворення та оптимізації соціальних пріоритетів, їх внутрішній матеріальний та духовний світ, закономірності розвитку, оскільки вони відображають соціальне буття самого соціуму. По-четверте, аксіологічний аспект: саме він визначає головні цінності соціальних пріоритетів, духовно-моральні орієнтири їхнього буття та розвитку, а також теорії і практику становлення та обґрунтування цих пріоритетів. Проте, ядром тут виступає світоглядний аспект, оскільки він відображає формування життєвих орієнтирів, і прогнозуються шляхи їхньої реалізації.

Методологія системного аналізу потребує, насамперед, аналізу поняття «соціальний пріоритет», причому внутрішнього. Системність у філософському розумінні та поясненні структури та змісту цієї категорії, необхідно розуміти у широкому всеосяжному аспекті, як метатеорію і метаструктуру суті соціальних пріоритетів.

Системний аналіз є однією з доволі нових методологій, що виникла у 60-х роках ХХ сторіччя. Запроваджені дослідниками спроби впорядкувати принципи системного аналізу, врешті- врешт, знайшли своє відображення у виникненні низки варіантів загальної теорії систем. Найбільш відомими є теорії Месаровича М.І., Тахакари Я., Л. фон Берталанфі, Сагатовського В., Саудовського В., Блауберга І., Юдіна Е., Сарасвої І., Коздоби А., Богдановича В., Уйомова А., Урманцева Ю., Цофнаса А., а також низки інших відомих філософів, у чийх працях відображені певні аспекти загальної теорії систем. Критерій розмежування цих праць полягає у класифікації атрибутивних і альтернативних параметрів загальної теорії систем.

Причина популярності системно-структурного аналізу пояснюється, зокрема, специфікою ситуації, що склалася, яка виникла у науці у

середині ХХ сторіччя. У цей час, як відзначає А. Рапопорт, склалася ситуація «методологічної кризи: багатство приватно-наукових методів і приватнонаукових мов формалізму, які можуть бути застосовані у вузькій галузі»¹⁵¹. Звичайно, А. Рапопорт не є першим, хто відмітив цю особливість науки. К. Айдукевич ще у двадцяті роки створив гіпотезу про «несумірність відкриттів, отриманих у різних галузях наукового знання, вказуючи на те, що вони застосовують різні мови опису, а, отже, кодують отриманий результат таким чином, що його не можна співвіднести з результатами інших наук. В результаті з'являється ізольоване, непорівнянне знання»¹⁵².

Проте, спеціалізація наукового знання, що виникла, спричинила розрив не лише між науками, але й між розділами окремих наук. Виникла проблема класифікації наук, яка була відносно вирішена Б. Кедровим у його праці «Классификация наук»¹⁵³.

Спочатку системний підхід був застосований у математиці, техніці і біології, що дозволило називати їх у подальшому трьома джерелами системно-структурного аналізу. Однак, у подальшому виявилось, що системний підхід можна застосувати і до гуманітарних наук, у яких формалізація раніше вважалася неможливою. А саме можливість формалізації є передумовою розвитку науки, оскільки забезпечує точність та загальну значимість знання.

Специфіка системного підходу визначилася з того часу, коли було доведено, що сукупність частин не завжди є рівною цілому. І. Блауберг та Е. Юдін відзначають, що «системний підхід впливає з того, що специфіка складного об'єкту (системи) не вичерпується особливостями елементів, що складають його, а корениться, насамперед, у характері зв'язків та відносин між певними елементами. Вирішення проблеми полягає у повному і непротирічному охопленні усіх цих типів зв'язків»¹⁵⁴.

¹⁵¹ Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем [Текст] / А. Рапопорт // Системные исследования : ежегодник. – 1969. – С. 55.

¹⁵² Айдукевич К. Картина мира и понятийный аппарат [Текст] / К. Айдукевич // Философия науки. – 1996. – Вып. 2 : Гносеологические и логико-методологические проблемы. – С. 243.

¹⁵³ Кедров Б. М. Классификация наук [Текст] : [в 2 т.] / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 543 с.

¹⁵⁴ Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1975. – С. 168.

Отже, спочатку загальна теорія систем будувалася як теорія, що вивчає зв'язки між елементами об'єкту. Тому головними методологічними умовами були: «постановка проблеми цілісності або взаємозв'язності об'єкту, дослідження зв'язків об'єкту, виявлення структурних характеристик об'єкту, та ін.»¹⁵⁵.

Засновник загальної теорії системи Л. фон Берталанфі вважав, що «системна проблематика, по суті, зводиться до обмеження застосування традиційних процедур у науці. Зазвичай, системні проблеми передаються у напівметафізичних поняттях та висловлюваннях, схожих, наприклад, на поняття «емерджентна еволюція», або на ствердження «ціле є більш за суму його частин», однак вони мають цілком визначене операційне значення»¹⁵⁶.

Розвиваючи ідеї системного підходу, А. Ракітов стверджував, що «ціле (система) не лише детермінується однозначно сукупністю його елементів або груп і не зводиться до них, а навпаки, останні детермінуються цілим, і лише у його межах отримують функціональне пояснення та справджування»¹⁵⁷.

Однак, безумовно, найбільш розповсюджений варіант розуміння сутті системного аналізу, представлений у працях І. Блауберга та Юдіна Е., Саовського В., Сагатовського В., Урманцева Ю. та інших впливає з тези, що головне у системному підході – це вивчення не самих елементів, а зв'язків між ними.

Розроблений А.І.Уйомовим варіант загальної теорії систем вніс новизну тим, що він є параметричним. Ця параметрична загальна теорія систем впливає з того, що головним тут виступають специфічні системні якості, тобто параметри, а точніше, зв'язки цих параметрів. Відповідно, у системі вирізняються три невід'ємних компонента, що складають систему: Р (концепт), R (структура), т (субстрат) – їхня спільна назва – дескриптори. Останнє стає ос-

¹⁵⁵ Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1975. – С. 84.

¹⁵⁶ Берталанфи Л. фон. Общая теория систем. Критический обзор [Текст] / Л. фон Берталанфи // Исследование общей теории систем. – М., 1969. – С. 41.

¹⁵⁷ Ракитов А. И. Философские проблемы науки : системный подход [Текст] / А. И. Ракитов. – М. : Мысль, 1977. – С. 54.

новою класифікації систем. Однак й класифікація систем і класифікація параметрів системи не являються прерогативою параметричної загальної теорії систем. Ці теорії мали місце у дослідженнях Урманцева Ю., Сагатовського В., Богдановича В. та інших. У тому ж варіанті спочатку стверджується, що параметрична загальна теорія систем методологічно найбільш вірно починає свої дослідження з класифікації систем, що виражається, насамперед, у вивченні системних параметрів.

Однак, застосовуючи системний підхід, треба, насамперед, поставити питання про адекватність методу параметричної загальної теорії систем із застосуванням до нашого дослідження, а конкретніше, про адекватність методу дослідження нашому об'єктові. А. Цофнас формулює це питання наступним чином:

«1. Метод, у цьому випадку, системний підхід, має бути однорідним (відноситись до того ж роду, відповідати його змісту) об'єкту його застосування (тобто релевантним до самого об'єкту)»¹⁵⁸.

«2. Системний метод повинен мати специфічні способи отримання та обґрунтування знань, інші засоби представлення результату, ніж це має місце в об'єкті, для аналізу якого він застосовується. Інакше кажучи, «адекватні один одному речі, попри те, що розглядаються в тому ж самому розумінні, тим не менш мають бути різними – мати різну «природу», різні субстрати»¹⁵⁹.

Відповідно до нашого дослідження, можна стверджувати, що філософським розмірковуванням про соціальні пріоритети, буде адекватною така з теорій систем, яка є здатною описувати їх як одиничні явища не з точки зору їхнього співвідношення із загальним, а саме у співвідношенні з тим, що поняття «соціальний пріоритет» виступає не як екстенсіональне, а як інтенсіональне, та має більший арсенал засобів свого аналізу, що виходять за межі чисто інтуїтивного характеру осягнення.

Якщо застосувати до нашого дослідження варіант параметричної загальної теорії систем, тоді ми маємо з'ясувати основні її поняття, і,

¹⁵⁸ Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания [Текст] / А. Ю. Цофнас. – Одесса : Астропринт, 1999. – С. 35.

¹⁵⁹ Там само. – С. 36.

насамперед, такі, як система, системний параметр, концепт, структура і субстрат. Під системою, у цьому варіанті, «слід розуміти будь-який об'єкт, у якому має місце будь-яке відношення, що має деяку, заздалегідь визначену властивість»¹⁶⁰. Системний параметр – це характеристика та підстава для класифікації систем. Системний параметр – це «специфічна системна властивість, якою можна охарактеризувати об'єкти, що розглядаються лише як системи»¹⁶¹.

«Реляційний системний параметр - це набір відносин, таких, де будь-які системи знаходяться у будь-якому відношенні з цього набору»¹⁶². «Ці відносини визначаються при співвідношенні двох систем. Відмінність субстратів і тотожність структур двох систем утворюють значення реляційного системного параметру – «ізоморфізм систем», - відзначає Г.А. Штейман¹⁶³.

У якості атрибутивних систем параметрів виступає сукупність внутрішніх властивостей, одним з яких володіє система. У єдності реляційних властивостей і атрибутивних параметрів розкривається суть параметричної моделі теоретизування, роз'яснення загальної картини розвитку соціального пріоритету.

Якщо під системою ми розуміємо будь-який об'єкт, якому при-
таманні властивості, що знаходяться у певному відношенні, тоді
концепт є ні чим іншим, як певна властивість, заздалегідь перед-
бачуваний зміст, заздалегідь відомі суб'єкту цілі, якась початкова
інформація, існуюча для системного уявлення про предмет, на
який суб'єкт, що пізнає, спирається. У нашому дослідженні соціаль-
ного пріоритету у якості заздалегідь передбачуваного змісту ви-
ступає зміст певного пріоритету, що розкриває шлях модернізації
певного соціального феномену, що прогнозує шляхи управління

¹⁶⁰ Уёмов А. И. Системный поход и общая теория систем [Текст] / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – С. 120

¹⁶¹ Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев [Текст] : учеб. пособ. / А. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Uniwersytetu Redivira, 2002. – С. 49.

¹⁶² Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев [Текст] : учеб. пособ. / А. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Uniwersytetu Redivira, 2002. – С.144.

¹⁶³ Штейман Г. А. К проблеме развития систем [Текст] / Г. А. Штейман // Наукове пізнання : методологія і технологія. – 2002. – № 9. – С. 5.

розвитком цього феномена. Проте, це все впливає з поставлених соціумом цілей, відомих суб'єкту.

Структура представляє собою системоутворююче відношення, однак таке, яке відповідає прийнятому концепту. У змісті пріоритету, як соціальному процесі, у якості концепту виступає процес пізнання суб'єктом основних законів та закономірностей суспільного розвитку, та на підставі цих знань не тільки прогнозування, але, насамперед, обґрунтування цього пріоритету як змістоутворюючого. Структура, як системоутворююче відношення, має включати до свого змісту класифікацію соціальних пріоритетів, їхній взаємозв'язок, а також засоби роз'яснення та методику обґрунтування цих пріоритетів, як об'єктивних, що відповідають дійсності.

Субстрат є тою самою річчю, у нашому випадку – соціальний пріоритет, що виступає у вигляді системи, зокрема, елементи (складові), що входять до складу соціального пріоритету.

Яким же чином, врешті-решт, слід розуміти цей метод у дослідженні соціальних пріоритетів? Глобальною системою тут виступає конкретно-історична ступінь розвитку соціуму. Усередині цього глобального ступеню можна вирізнити підсистеми, що утворюють разом зміст глобальної системи. Цими підсистемами виступають соціальні пріоритети у галузі економіки, політики, права, релігії, освіти, екології. Сюди ж можна віднести пріоритети, пов'язані із збереженням миру, боротьбою з тероризмом, ліквідацією негативних наслідків сучасної науково-технічної революції, та ін. Основним відношенням тут виступає діалектичний процес взаємозв'язку соціальних пріоритетів та потреб суспільства. Перші мають логічно впливати з других. Це – об'єктивна закономірність прогресивного розвитку соціуму.

У якості концепту тут виступає необхідність дослідження природи та суті соціальних пріоритетів як базових, стратегічних елементів прогресивного розвитку передумов та умов функціонування пріоритетів, як життєво важливих детермінантів його буття.

Структура, як системоутворююче відношення, має містити у собі усе різноманіття матеріальної та духовної культури, а також елементи, які входять до цивілізації, яка містить не лише соціаль-

не буття самої культури, але й низку елементів, які не є властивими для культури, однак які є породжені цивілізацією.

Субстратом, як було зазначено вище, виступає сама система, що виглядає як елементи (окремих пріоритетів). Елементів у цієї системи багато, проте вони відображають або змістовні, або ж організаційні функції. Прогресивне функціонування соціуму – чудовий наочний приклад взаємозв'язку пріоритетів у сфері матеріального та духовного виробництва у цілому.

Обґрунтовуючи концепт, структуру та субстрат соціального пріоритету, ми виходимо з того факту, що будь-яка системна уява – це така процедура, яка потребує свого чітко послідовного спрямованого руху: від певної властивості – концепту (P) до якогось відношення – структури (R) до субстрату (m) за схемою: $P \rightarrow R \rightarrow m$. Системний метод досліджує, у цьому випадку, не пріоритет сам по собі, а його внутрішню організацію у сенсі визначених заздалегідь концептів, будь-якої структури та кореляторів цієї структури – субстрату системи, що відображає її елементну базу, властивості. Властивості у цьому методі розглядаються як значення атрибутивних параметрів, що вже представляють пріоритет як, цілісну відкрити та унікальну систему духовного створення соціуму. Цілісність та унікальність за своїми якостями є абсолютно рівноправними. Цілісність – це не є точкова властивість (тобто така, яка може або існувати, або бути відсутньою), а лінійна – вона змінюється за ступенями «доречі ці ступені припускають, - як вважає Цофнас А.Ю., - не кількісну оцінку, що є особливо важливим при аналізі історико-культурних цінностей»¹⁶⁴.

Проте, якщо цілісне у соціальному пріоритеті можна ранжирувати за ступіннями опанування, то унікальне – ні в якому разі, отже, питання про ступінь унікального є чисто безглуздим. Будь-які соціальні пріоритети є унікальними у тому сенсі, що вони є неповторними. Ці пріоритети не просто дублюють один одного, але і говорити про ступінь їхньої унікальності некоректно у логічному плані. Аналіз унікальності дозволяє стверджувати, що вона може бути

¹⁶⁴ Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания [Текст] / А. Ю. Цофнас. – Одесса : Астропринт, 1999. – 308 с.

концептуальною, структурною, елементною, тощо. Однак, чи можна говорити про крайню ступінь унікальності соціального пріоритету як цілісної системи? Соціальний пріоритет, як цілісна система може бути, незалежно від об'єктивних оцінок, унікальним не за одним з дескрипторів (за концептом, структурою або елементами), а відразу за двома або трьома з них. Крайня ступінь унікальності – це, на наш погляд, є та, яка зможе вказати на унікальність відразу за усіма трьома дескрипторами. Якщо у соціальному пріоритеті ми виокремимо унікальне у всіх дескрипторах, ми маємо визнати, що він, як система, є неповторним у цілому серед інших соціальних пріоритетів, а, отже, він є унікальним.

Таким чином, застосування системно-структурного аналізу у якості методології дослідження соціальних пріоритетів є достатньо актуальним, оскільки надає можливість цілісного пояснення цих ступенів суспільного прогресу. У той же час, пояснюючи цілісність, цей метод випускає специфічність досліджуваних пріоритетів, якщо саме підтвердження їхньої специфіки через унікальність, проте й вона не завжди пояснює нам специфіку обґрунтування їхньої суті.

У структурі раціонального осмислення суті соціальних пріоритетів особливе місце належить філософській критиці, оскільки соціальні пріоритети – це є тим полем раціонального осмислення проблем реального буття соціуму, де виникає можливість найбільш конструктивно відобразити єдність теорії та практики у розвитку і удосконаленні суспільних відносин. Філософська критика, як форма наукового пізнання, забезпечує обґрунтування конструктивного характеру та інфраструктури пріоритету, як сукупності умов його функціонування і реалізації. Цю форму наукового пізнання слід розглядати «як специфічно пізнавальну і соціально-цінісну процедуру, що включає до свого змісту, - відзначає О.П. Пунченко, - отримання інформації про об'єкт, процес його осмислення, сформування нової концепції»¹⁶⁵. А це і виступає змістоутворюючим стрижнем в обґрунтуванні соціальних пріоритетів.

¹⁶⁵ Пунченко О. П. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. П. Пунченко. – Одесса : Астропринт, 2000. – 192 с.

Звісно, аналіз філософської критики, як дії розумової, раціональної, дозволяє стверджувати, що у її змісті, структурі, обов'язково є присутніми три елемента: аналіз, оцінка та практична дія у його ідеальній розумовій формі. І, враховуючи усі ці три елементи, а також усе вищезазначене – єдність у змісті методу або форми наукового пізнання об'єктивного та суб'єктивного моментів, філософська критика виступає як духовно-теоретичний спосіб засвоєння реалій природного і соціального буття, що представляє собою соціально-ціннісну процедуру аналізу та оцінки явищ, що відображає незадоволеність суб'єкта їхнім станом та розвитком, і який відображає необхідність їх практичного перетворення, обумовлену його прагненням та цілями.

Саме за допомогою філософського критичного аналізу, з'являється можливість оцінити рівень об'єктивності виділеного соціального пріоритету, обґрунтувати шляхи його реалізації у соціумі.

Однак, філософська критика, як відзначалося вище, - це складна соціально-ціннісна процедура. Її застосування, як форми, способу пізнання соціальних пріоритетів, є позитивним вже у тому сенсі, що їхнє пізнання базується на раціональності, має осмислений характер. Філософська критика пов'язана з рефлексією соціальних пріоритетів, вона вимагає «зупинятися» на аналізі конкретних основ соціальних пріоритетів, «зберігати» усе позитивне, що було раніше вироблено у їхньому обґрунтуванні, інтегрувати це позитивне та передбачати майбутнє, однак при цьому «відсікти» усе непотрібне та побачити соціальний пріоритет таким, що об'єктивно відображає реальне буття соціуму, та задовольняє потреби цього соціуму, побачити перспективу його реалізації.

Філософська критика дозволяє обґрунтувати необхідність практики, як діяльності соціуму з реалізації механізмів, що складають зміст соціального пріоритету. При цьому важливою рисою виступає врахування реальних можливостей соціуму щодо практичної реалізації цього соціального пріоритету, приведення останнього у відповідність до об'єктивних вимог цього соціуму.

Однак, застосування філософської критики, як форми наукового пізнання у дослідженні пріоритетів, ще не означає його практичного матеріального перетворення. Тут практичне перетворення

пріоритету носить ідеальний характер, має форму попереджувачого відображення практики соціуму, тобто соєї зміни відповідно до його специфіки та зв'язку зі змінами інших пріоритетів.

Наукове дослідження соціальних пріоритетів «відбувається як рух у певному матеріалі, вивчення його властивостей, форм розвитку зв'язку, відносин, тощо»¹⁶⁶. Справжність застосовуваної форми наукового пізнання завжди обумовлена змістом предмету дослідження. Застосування філософської критики у дослідженні пріоритетів є цінною з наступних причин:

По-перше, розширюється методологічна база дослідження соціального пріоритету як соціокультурного феномену.

По-друге, тут чітко враховуються вимоги діалектичного ряду, сформульовані Ортега - І -Гассетом у його праці «Что такое философия?», які вимагають «зупинятися» у аналізі основ соціальних пріоритетів на їх конкретному змісті; «продовжувати» (мисленно, оскільки філософська критика виступає як явище розумове) пошуки аспектів, що не задовольняють суб'єкт у формуванні пріоритетів, виходячи з можливостей соціуму щодо їхньої реалізації, втілення у практику соціального життя; однак, при цьому обов'язково «зберігати усе позитивне, напрацьоване соціумом в обґрунтуванні соціальних пріоритетів, та побачити їх такими, що відповідають потребам прогресивного розвитку соціуму; «інтегрувати» усе у позитивне, та передбачити реальну картину майбутнього.

По-третє, вона створює можливість корегування змісту соціальних пріоритетів, як особливих цінностей соціуму.

По-четверте, філософська критика сприяє пізнанню назрілих протиріч у змісті соціальних пріоритетів, та сприяє визначенню способів їх вирішення, що виступає джерелом будь-якого розвитку соціальних пріоритетів як соціокультурних цінностей.

По-п'яте, філософська критика виступає як фактор не лише постійного оновлення теоретичного змісту соціальних пріоритетів, але й як фактор формування нових принципів, що складаються у їхньому пізнанні, у їх взаємозв'язку.

¹⁶⁶ Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 320 с.

Безумовно, філософська критика є конструктивною за змістом як форма наукового пізнання. Однак, необхідно брати до уваги, що будь-яка форма і будь-який метод наукового пізнання – це не просто сукупність прийомів, правил та процедур, що застосовуються до об'єкта пізнання, у цьому випадку – до соціальних пріоритетів, вони існують у діалектиці об'єктивного та суб'єктивного, вони, начебто, направляють зсередини процес пізнання. «Суб'єктивна сторона методу, - відзначає В.П. Кохановський, - проявляється не лише в тому, що на основі об'єктивної сторони (пізнані закономірності реальної дійсності) формуються певні принципи, правила, регулятиви. Кожен метод є суб'єктивним у тому сенсі, що його носієм є конкретний індивід, суб'єкт, для якого, власно кажучи, цей метод є призначеним»¹⁶⁷.

Це добре підтверджується застосуванням синергетичного методу до аналізу соціальних пріоритетів.

Розглядаючи можливість впровадження синергетичного методу до аналізу соціальних пріоритетів, звернемося до ціннісно-методологічних орієнтирів нашого дослідження. Синергетичний метод дозволяє розглядати соціальний пріоритет як складну, нелінійну, відкриту систему. Під інформаційним характером соціальних пріоритетів слід розуміти постійний процес «здобуття» інформації та обміну нею між різними іншими пріоритетами, а також суб'єктами виробництва матеріальних та духовних цінностей. Ігнорування останніх означає надання утопічного характеру обґрунтуванню пріоритетів. Тут проблема не лінійності пов'язана з неможливістю передбачення застосування суб'єктом окремої інформації, це застосування може носити прогресивний і регресивний характер.

У той же час, для розкриття многогранного змісту соціального пріоритету, дослідженню його інфраструктури, можна застосувати також новітні вимоги синергетики – сучасну теорію складних нелінійних систем, та необхідних перетворень (нелінійну динаміку). Це надає можливість визначити стан та перспективи соціального

¹⁶⁷Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 320 с.

пріоритету. Однак при цьому необхідно враховувати зв'язок соціального пріоритету з ентропією. На цей час широко досліджується перехід ентропійних, хаотичних, закритих систем до негентропійних, упорядкованих, відкритих. Саме відкритість та інноваційність виступають головними характеристиками сучасних соціальних пріоритетів.

Застосовуючи до об'єкта нашого дослідження – соціальних пріоритетів – метод синергетичного аналізу, необхідно брати до уваги, що вони складають область духовної синергії. У цьому випадку необхідно врахувати той момент, що вираз «духовна синергія» застосовується у різноманітних сенсах: в узькому сенсі – як вплив інформації, форм суспільної свідомості та рівня розвитку матеріального виробництва на формування соціальних пріоритетів. Таке розуміння можна зустріти у І. Лапшина, А. Уйомова, та інших, а також у спеціальному сенсі, такому як співробітництво державних органів інформатизації з конкретними суспільними системами.

У широкому сенсі, а це, на наш погляд, є найголовнішим, духовна синергія виступає як процес і результат суперечливої єдності цілеспрямованості і спонтанності в ментальному житті соціуму у п'ятому колі нашого буття. За вченням М.О. Бердяєва це – так зване коло Високої екзистенції. Його зміст створює умови для піднесення свідомості особистості до найвищих атрибутів духовної екзистенції – справедливості, свободи, честі, сумління, доброти, вірності ідеалам, толерантності. Саме тут проявляється їхня духовність з усіма її високогуманними атрибутами. І, якщо погодитись з Гегелем в тому, що «буття людини є його діяння», тоді саме за характером формування соціальних пріоритетів соціуму можна судити про стан його духовності.

Однак, у кожній складній системі, у тому числі у системі соціальних пріоритетів, також існують суперечливі тенденції, що утворюють позитивно-творчу основу, та зберігають цілісність її організації, та деструктивні, які гальмують функціонування її елементів. Проте, ці протилежні атрибутивні тенденції є необхідними для саморозвитку будь-якої системи, оскільки їхня взаємодія і визначає можливість та спрямованість розвитку. За свідченням результатів досліджень І. Пригожина, хаос стає відносним, а порядок,

у тому числі певні закономірності, слід розглядати у взаємодії з цим відносним хаосом. Причому, розвиток синергетичної системи ґрунтується не на хаотичному розпаді основної структури, а на знищенні окремих частин, що не відповідають новим умовам, і стали застарілими та еволюційно шкідливими. Подальше вивчення закономірностей функціонування системи пріоритетів в умовах динамічності змін, її локально-специфічних особливостей з обов'язковим врахуванням нелінійності процесу розвитку допоможе усвідомити складні трансформаційні перетворення у їх системі.

З позицій синергетичного методу, соціальний пріоритет – це особливий вид реальності, де специфічно проявляються об'єктивна детермінація та суб'єктивні тенденції, потреби та інтереси, екзистенціали та цінності, норми і свавілля, раціональність і ірраціональність, традиції і новації, стереотипи і прозріння, користлюбство і загальнолюдські ідеали, психологічні явища і постулати ідеології. Це – сфера взаємодоповнення та протиборства, критики і взаємовідторгнення, сумнівів та вірувань, чіткості логіки і архітипополітичних програм та особистісних рішень, філософських поглядів та інтуїтивних пошуків, моральних імперативів та жорсткого практицизму. У подібному ментальному хаосі соціальних пріоритетів як реальності саме й може скластися, встановитися та відтворюватися сукупність реалій, що йменуються духовною синергією прогресу соціуму.

Духовна синергія соціальних пріоритетів – це особлива інформаційно-комунікаційна сфера передбачення майбутнього соціуму на підставі об'єктивного аналізу його сучасного стану. Вона спонукає до адекватної зміни діяльності соціуму, його власної флуктації, біфуркації, тощо.

Незважаючи на очевидні досягнення синергетичного підходу у природознавчій сфері, у галузях соціогуманітарного знання та міждисциплінарної комунікації, існують певні проблеми світосприймального, пізнавального та методологічного характеру. В гуманітарних онтологіях та полі-етнічних описах дійсності, синергетичні методи застосовуються дотепер стихійно, підчас інтуїтивно, на рівні метафор та евристичних міркувань, що викликає неприйняття у багатьох фахівців – прихильників дисциплінарного

стилю мислення. Методологія синергетики дотепер розроблена недостатньо, щоб відрефлексувати власні засади й коректно переносити відомі моделі синергетики за межі природознавства, складати нові моделі у іншій онтологічній дійсності.

Вирішення цієї задачі стоїть на шляху складання принципів й технологій цілісної відкритої методології синергетики, здатної адаптуватися до складних онтологічних ландшафтів сучасних міждисциплінарних проблем. Така методологія має біти відкритою не лише для нових математичних модельних зразків та дисциплінарних знань, але й для філософської рефлексії над процесами моделювання реальності та перенесення знань. Ефективне впровадження такої методології припускає володіння учасниками дослідницьких проектів основними поняттями та принципами синергетики. Тому сьогодні застосування синергетики є актуальною не лише для природознавців, але й для гуманітаріїв, а також впровадження синергетики у сферу пізнання соціальних явищ та процесів.

Таким чином, методологічний аналіз суті та змісту соціальних пріоритетів, як особливого типу раціональності з позицій системно-структурного аналізу та його різновиду – загальної параметричної теорії систем, а також філософської критики, як форми наукового пізнання та синергетичного підходу, дозволяють стверджувати, що ці соціокультурні утворення, а саме соціальні пріоритети, є багатими за своїм змістом і це надає можливість не лише уявити, але й обґрунтувати їхні особливості на кожному етапі розвитку соціуму.

ГЛАВА III. ЦІННІСНО-ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ

3.1 Філософський аналіз комунікації і комунікативно-епістемологічної природи формування соціальних пріоритетів

Вище нами було експліцировано поняття «пріоритет» і розкрито його структурно-сутнісний зміст. Формування пріоритетів та їхня реалізація з'являються як особлива форма комунікації. Це й потребує усвідомлення комунікативної природи соціальних пріоритетів, що вона являє собою.

Однак перш ніж говорити про комунікативну природу пріоритетів, має сенс проаналізувати зміст поняття «комунікативність», а також основні ідеї сучасної комунікативної філософії.

Комунікативний підхід до аналізу низки проблем соціодинаміки розпочинався постійно. Цей підхід пов'язаний з тим фактом, що при аналізі ключових проблем суспільно-економічного та духовно-культурного розвитку, увага акцентується на двох фундаментальних суттєвостях – інформації та взаємодії. У своєму єднанні «ці два феномена і визначають обрис сучасної цивілізації, - відзначає А.А. Лазаревич, - чи йдеться про глибинні зв'язки на рівні соціально-природних відносин, науково-технологічному і культурному розвитку, суспільно-політичних процесах, або про тенденції у міжнародній політиці»¹⁶⁸.

Інформація як гносеологічний феномен має особливу функціональну значимість та самодостатню цінність, виступаючи, власне, фундаментом процесу комунікації. Однак сама по собі інформація комунікацію не утворює. Це є необхідною, однак недостатньою умовою комунікації. Інформація набуває соціально-комунікативний зміст лише тоді, коли вона проходить через усвідомлення людини, та реалізується в системі суспільних відносин.

¹⁶⁸ Лазаревич А. А. Глобальное коммуникационное общество [Текст] / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорус. наука, 2008. – С. 3

Безперечно, що окрім об'єктивної змістовності інформації необхідно важливими є суб'єктивні сприйняття цієї найфундаментальнішої її властивості.

Тільки у такому випадку комунікація може відбутися, а її передумовами будуть, окрім природної потреби у спілкуванні, по-перше, наявність деякого предметного та змістовного поля, а, по-друге, наявність виразів модальності, як фактора осмислення та оцінки об'єктивного змісту інформації, формування певного відношення до нього. Саме в останньому випадку виникає сенс і ціль комунікативної інтенції, без чого а ні діалог, а ні будь-яке спілкування, по суті, не є можливими»¹⁶⁹.

Якщо інформація з'являється як гносеологічний феномен процесу взаємовідносин, тоді комунікація виступає як соціокультурний процес, що має свою складну структуру і функціональну спрямованість. Об'єктом вчення про комунікації виступає різноманітність форм соціальної взаємодії між людьми, що реалізуються через системи вербального і невербального спілкування. «Предметом теорії комунікації є складний конгломерат, що впливає з комплексності та багатозначності самого комунікативного процесу його учасників та умов -, відзначають А.А. Романов і Г.А. Васильєв, - які так чи інакше впливають на цей процес»¹⁷⁰.

Поняття «комунікація» широко застосовується у сучасній науковій лексиці, що має різноманітне змістовне навантаження в залежності від того, який зміст в неї вкладається, і на яку предметну галузь вона екстраполюється. Інакше кажучи, тлумачення цього поняття можуть бути поліваріантними.

В сучасних дослідженнях під комунікацією мається на увазі соціально-обумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах між особистого, групового і масового спілкування на основі застосування різних каналів, засобів та способів передачі інформації.

¹⁶⁹ Лазаревич А. А. Глобальное коммуникационное общество [Текст] / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорус. наука, 2008. – С. 25.

¹⁷⁰ Романов А. А. Массовые коммуникации [Текст] / А. А. Романов, Г. А. Васильев. – М. : Вузовский учебник, 2009. – С. 7.

Досліджуючи комунікацію як соціально-гносеологічний феномен, автори праці «Массовые коммуникации» стверджують, «що у трактовці поняття комунікації вірніше виділити основні три підходи:

1)... у самому загальному вигляді під комунікацією мається на увазі спосіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу...,

2)... передача інформації від людини до людини у самих різноманітних формах - через різні інформаційні канали і технології подачі інформації...;

3) ... ця передача і обмін інформацією, що має за мету не сам процес такої передачі, а будь-який ... вплив на людей за допомогою цієї інформації»¹⁷¹.

Тенденція розширення змісту поняття «комунікація» і можливостей її застосування являється характерною в умовах стрімкого розвитку знання, його «консолідації» та викриття схожостей і взаємодій різноманітних явищ і процесів.

Комунікація як соціокультурний та гносеологічний феномен розкриває свій зміст у різноманітних іпостасях. Однак у кожній іпостасі існує певна інваріантна основа, яка своїм змістом цілком відповідає специфічній галузі. Комунікація – це і спілкування, і діяльність, і змістовний універсум, розширення змісту якого пов'язано з мовою, тобто штучний посередник. Але найбагатший у науковому плані зміст комунікації пов'язаний з тою іпостассю, коли він виступає як діалог, як особлива форма пошуку істини.

Чим же характеризуються вищезазначені іпостасі комунікації?

Для поняття «комунікація» детермінуючою сферою є галузь людської взаємодії, спілкування. Тут метою комунікації виступає повідомлення фактичної інформації через когнітивне звернення, а також досягнення позитивного ефекту від отриманої інформації іншим суб'єктом спілкування. А її функціями виступають у пізнавальному і методологічному спілкуванні наступні: інформаційна, регулятивна, культурологічна.

Поза всяким сумнівом, природа комунікації впливає з потреби у спілкуванні, та розкривається саме через характеристику цього

¹⁷¹ Романов А. А. Массовые коммуникации [Текст] / А. А. Романов, Г.А. Васильев. – М. : Вузовский учебник, 2009. – С. 8.

процесу. Однак концептуальні розробки спілкування містяться, в основному, у представників психологічної науки. Спілкування тут виступає як необхідна умова індивідуалізації і соціалізації особистості, її психологічного розвитку. Так, наприклад, Л.С. Виготський розглядає «спілкування як процес передачі думок та переживань»¹⁷². С.Л. Рубінштейн також розглядав спілкування в природі розуміння людьми один одного¹⁷³. Л.Д. Столяренко відзначає, що «спілкування – це специфічна форма взаємодії людини з іншими людьми або членами суспільства; у спілкуванні реалізуються соціальні відносини людей»¹⁷⁴. Ну а Є.П. Ільїн зазначає, що «спілкування – це приватний вид комунікації. Під комунікацією мається на увазі взаємодія (зв'язок) двох систем, у переході якого від одної системи до іншої системи передається сигнал, що несе інформацію»¹⁷⁵. Надалі він пише: «людське спілкування – це зв'язок між людьми, що призводить до виникнення обоюдного психологічного контакту, що проявляється у передачі партнерові зі спілкування інформації (вербальної і невербальної), метою якої є встановлення взаєморозуміння і взаємопереживання»¹⁷⁶.

Що ж стосується аналізу поняття «спілкування», у авторів праці «Введение в психологию» під ред. проф. А.В. Петровського, спілкування виступає як «багатоплановий процес розвитку контактів між людьми, що виникає через потребу у спільній діяльності»¹⁷⁷.

Однак у всіх цих концепціях спілкування виступає як особлива психокомунікативна реальність, і слід особливо відзначити, що поза цією реальністю існування людини як розумної істоти, є нон-сенсом. А.І. Берг має рацію, стверджуючи, що «людина може нор-

¹⁷² Виготской Л. С. Избранные психологические исследования [Текст] / Л. С. Виготской. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1956. – С. 51.

¹⁷³ Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1959. – С. 110.

¹⁷⁴ Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособ. [Текст] / Л. Д. Столяренко. – Изд. 8-е, перераб. и доп. – Ростов н / Д : Феникс, 2003. – С. 393 – (Высшее образование).

¹⁷⁵ Ильин Е. П. Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – С. 205.

¹⁷⁶ Там само. – С. 205.

¹⁷⁷ Введение в психологию [Текст] / [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Academia, 1997. – С. 280.

мально мислити тривалий час лише за умов безперервного спілкування із зовнішнім світом. Цілковита інформаційна ізоляція від зовнішнього світу є началом божевілля. Інформаційний, стимулюючий зв'язок із зовнішнім світом є таким же необхідним, як їжа і тепло, мало того – як наявність тих енергетичних полів, у яких проходить уся життєдіяльність людей на нашій планеті»¹⁷⁸.

Психологічна наука на експериментальній основі розкрила не тільки суть спілкування, а і розкрила негативні елементи інформаційної ізоляції людини. Проте спілкування – це не просто процес вербальної комунікації членів соціуму. Воно є цілеспрямованим, усвідомленим, а значить, є спрямованим на досягнення будь-якого результату логічної або практичної діяльності. Виділення соціальних пріоритетів та об'єднання їх сутності є логічною діяльністю суб'єкта, особливою формою розвитку його думки. Однак цей хід відображає його зв'язок з діяльністю соціуму через аналіз останнього. Тут вже комунікація суб'єкта (дослідника) і об'єкта (соціуму) виступає у новій іпостасі, а саме – у діяльності. У цьому середовищі сутність людини не може бути відокремленою від умов її становлення і розвитку, а саме – від праці і соціального спілкування. Праця потребувала нових форм спілкування. «Разом із працею, - зазначає І.Л. Андреев, - зароджувалась і її найнеобхідніша передумова – кооперація або ж безпосереднє втілення соціального характеру суспільного виробництва»¹⁷⁹.

Безумовно, зародження кооперації представляє собою новий вид комунікативного спілкування, заснованого на діяльності. Спілкування – це особливий вид діяльності людини. «Якщо під діяльністю розглядати активність людини, - зазначає А.А. Бодалев, - спрямовану на досягнення певних усвідомлюваних нею цілей за допомогою засвоєних нею у суспільстві, у якому вона перебуває, засобів, і яка стимулюється такими ж певними мотивами, тоді діяльністю вважатимуться не тільки гра, навчання, виробничий та побу-

¹⁷⁸ Парыгин Б. Д. Основы психологической теории [Текст] / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 209 с.

¹⁷⁹ Андреев И. Л. Происхождение человека и общества [Текст] / И. Л. Андреев. – М. : Мысль, 1988. – С. 127.

товий труд, не тільки праця хірурга або художника-живописця, а й взаємодія людей один з одним у формі спілкування»¹⁸⁰.

Тут А.А. Бодалев вказує на те, що немає сенсу обмежувати діяльність до її предметної частини, це, насамперед, спілкування, особливий вид діяльності, поза якою повноцінний розвиток людини як особистості є неможливим. Розрив цих понять – діяльність і спілкування – звужує багату змістовність комунікативних зв'язків.

Комунікація також виступає як особливий змістовний універсам, розширення змісту якого відбувається за рахунок удосконалення та розвитку мови, символізації соціального простору, тобто швидкого зростання різноманітних знакових референтів, що заміняють «живі» зв'язки. Це було пов'язано ще й з виникненням писемності, яка призвела до своєрідної революції у спілкуванні.

Вигадування писемності як нової мовної системи та способу передачі інформації, сприяло не лише становленню теоретичного знання і передачі його інформації прийдешнім поколінням, але й розширенню символічного універсуму, а у цілому – розвитку цивілізацій як інформативного процесу.

При комунікації писемності належить особлива роль. Тут її модернізації набувають різноманітний характер, однак у будь-якому разі мова тут виступає як особлива форма відображення навколишнього середовища в фігурах логіки (поняттях). Проте формування цих фігур логіки має свої особливості. Вони визначаються об'єктом пізнання, способом прояву знань про нього, а також формою передачі інформації на горизонтальному (тут і зараз), і вертикальному (прийдешнім поколінням) рівнях. Однак дешифровка цих фігур логіки потребує особливої підготовки, оскільки за межами останньої інформації залишиться «річ у собі». Тут писемність набуває нову форму – особливих семіотичних систем, що вимагають від адресата розуміння її змісту на основі певного рівня знань.

Більш ускладненою проблема модернізації письмової мови проявилася у структурі технічних знань. Ця мова синтезує у собі

¹⁸⁰ Бодалев А. А. Личность и общение [Текст] / А. А. Бодалев. – М. : Международная пед. Академия, 1995. – С. 89.

такі складні феномени, як ідеальні об'єкти та їх матеріальна знакова об'єктивація, конвенційність, нормативність і варіабельність, значення, моделі, оперативні системи, тощо. Реалізуючи функцію, що формує думку, а також комунікативну функцію, мова технічного знання сама, по суті, виступає передумовою становлення та функціонування цього виду знань. По суті, ця мова надає можливість не лише розуміння суті цих складних феноменів, але й передбачає специфічний світогляд як процес, до якого приєднуються знання суб'єкта, якими він володіє. В результаті цього процесу й формується інтерсуб'єктивний світ значень. Особливо цей світ розкриває свій зміст в інформатиці, яка різко збагатила символічний універсам різними мовними системами. Це такі мови, як бейсик, фортран, алгол, ідо, та багато інших. Розширення мовних систем та їх значень у технічному знанні відбувається за рахунок створення нових систем кодування, технічної символізації при обробці та передачі інформації. Завдяки цього інтерсуб'єктивному світові значень, рафіноване технічне знання викладається на мові універсальних понять широкого ступеню спільності. Це є самим точним та об'ємним за думкою способом виразу технічних ідей.

Розвиток мовних систем суттєво розширив символічний універсум сучасних наукових знань. Ідею розвитку та розширення символічного універсуму активно підтримує Е. Кассіерер, який розглядає мову у якості штучного посередника «комунікації», це є невід'ємним елементом нашого життя, людина живе у соціально-визначеному і сконструйованому світі. «Людина, - зазначає з цього приводу Е. Кассіерер, - перебуває ... не лише у фізичному, але й і у символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія, - частини цього універсуму, є тими різними нитками, з яких сплітається тканина людського досвіду... Людина вже не протистоїть реальності безпосередньо, вона не стикається з нею, так би мовити, обличчям в обличчя... Замість того, щоб звернутися до самих речей, людина постійно звертається до себе самої. Вона настільки занурена у лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи або релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання цього штучного посередника. Так виглядають справи не тільки у теоретичній але й і в практичній сферах. Навіть тут людина не

може жити у світі строгих фактів, і відповідно, зі своїми особистими бажаннями та потребами. Вона, скоріш, живе серед уявних емоцій, у надіях та остраху, серед ілюзій та їх втрат, серед фантазій та мрій»¹⁸¹.

Отже, розширення процесів кодування символізації інформації, безсумнівно, відображає розвиток способів комунікації, розширення світу мовного простору, символічного універсуму.

Особливою формою комунікації виступає діалог. Як було зазначено вище, природа комунікації впливає з потреби у спілкуванні, та розкривається, насамперед, через характеристику цього процесу, який, за своєю суттю, є діалогічним навіть у тому випадку, якщо йдеться про поодинокий суб'єкт та його звертання до себе самого. «Там, де діалог із самим собою є відсутнім, там і діалог «Я» з «Ти» не може набути логічного статусу, там зникає можливість перейти від монологіки до діалогіки у цілому»¹⁸².

Перехід до діалогу означає, що його головними структурними компонентами виступають людина і система інформаційних відносин, до яких вона вступає, у цьому випадку, система пріоритетів. У ході діалогу відбувається процес інформатизації суб'єктів діалогу. Однак інформативність – це не матеріальність, це – ідеальне що проникає у свідомість суб'єкта діалогу. Інформативність є нематеріальною передумовою розвитку духовної сутності людини. Ця передумова пов'язана з ідеально-суб'єктивними формами організації людських знань, в основі чого лежать креативно-пізнавальні дії роботи суб'єкта з інформацією. Інформативність є серцевиною діалогу, що розкриває інтерсуб'єктивний світ людини, систему її особистих знань та навиків застосовувати їх при пошуку істини. Діалог, як форма пошуку істини, являється моментом осяяння її учасників, спрямованого в русло сформульованої проблеми, до того ж в діалозі є задіяними і наш раціо, і наша інтуїція.

¹⁸¹ Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке [Текст] / Э. Кассирер. – М. : Гардарини, 1998. – с. 470-473. – (Лики культуры).

¹⁸² Библер В. С. Мышление как творчество : (введение в логику мысленного диалога) [Текст] / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – С. 69.

Діалог – це форма виразу та спосіб реалізації наших потреб. У ньому проявляється і комунікативне світосприйняття, він відображає прагнення до цілісності, творчості та розумінню. «Діалог, - пише Г.С. Померанц,- це «розмова, у якій дух цілого виникає та прокладає собі шлях через неоднаковість реплік. Діалог у широкому сенсі цього слова може бути формою розвитку і поетичного замислу; формою розвитку філософського дослідження (наприклад, у Платона - релігійного одкровення. Іноді усі ці аспекти співпадають ... Кількість учасників діалогу не вирішує ... Вирішує присутність (або відсутність) духа Цілого ... Якщо ціле не складається, ми маємо на увазі діалог глухих, опосередковано визначаючи цим справжній діалог як розмову зі спробою зрозуміти співрозмовника. В ідеальному діалозі усі співрозмовники прислухаються до правди цілого, і гегемонія належить тому, хто не прагне палко затвердити своє сформоване сповідання істини, хто тримає ворота істини відкритими»¹⁸³.

На думку Г.С. Померанца, в класичному діалозі до згоди доходять без ядро вираженої гегемонії одного голосу. В діалогічних відносинах завжди є присутнім (зримо або незримо) хтось Другий (що навчається або група осіб, що навчається), комунікативна інтенція якого або виражена неявно, або є відсутньою зовсім. Однак при цьому вона ядро проявляється у того, хто навчається, як головного суб'єкта діалогу, для якого цей Другий виступає в значній мірі абстрактним співрозмовником. Однак саме завдяки його присутності, і у відношенні з ним, утворюється комунікативна установка на спілкування, відбудовується комунікативний діалогічний процес, ядро якого персоніфіковано, та характеризує переважно акт самовиразу і самореалізації людських якостей та прагнень. Завдяки присутності Другого, комунікативна ситуація у цьому випадку визначається одним головним, основним учасником діалогу (того, хто навчає), його прагненням до висловлювання. Саме у цих умовах думки та ідеї людини здатні набути діалогічного змісту і форму. На цю особливість звернув увагу М.М. Бахтін в

¹⁸³ Померанц Г. С. Диалог и молчание [Текст]/ Г. С. Померанц // Человек. – 1996. – № 3. – С. 61 – 62.

його аналізі діалогічного методу у творчості Ф.М. Достоевського. «Логічні і предметно-змістовні відносини, - писав М.М. Бахтін, - для того, щоб стати діалогічними ... мають втілитися ... перетворитися ... у висловлювання та отримати автора, тобто творця цього висловлювання, чию позицію він висловлює»¹⁸⁴.

Комунікативна ситуація породжує і автора, і висловлювання. Іншими словами, можуть існувати різні ідеї, думки, предметні судження, що є цілком логічними, і логічно корелюють з іншими подібними конструкціями, однак діалогічну визначеність вони все-таки можуть прийняти лише у площині осмисленої позиції автора, і у зв'язку з наявністю його звертання до Другої особи. Звертання і установка на повідомлення як комунікативні фактори – це умова діалогу. Саме таким чином складається комунікативна ситуація, у якій головним є не повідомлення як передача інформації, а повідомлення –висловлювання, між якими лише і є можливими діалогові відносини.

Поза всякого сумніву, існує достатньо багато способів та типів діалогу. Практично усі вони несуть у собі комунікативні начала, однак не всі поєднують та розкривають справжні якості цього процесу.

Виходячи з різних іпостасей комунікації та її ролі у розвитку соціуму, спробуємо розкрити і комунікативну філософію, її значимість для визначення пріоритетів суспільного розвитку. Адже комунікація не є простим спілкуванням, діалогом, формою розширення символічного універсуму, діяльністю. Це є також і методологічним інструментарієм пізнання соціальної реальності та обґрунтуванням пріоритетів її розвитку. Звісно, розуміння процесу формування системи пріоритетів того чи іншого соціального простору є неможливим без аналізу принципів організації соціального світу у цілому. Тому є необхідним дослідити комунікацію у новому аспекті, тобто як єдність об'єктивного і інтерсуб'єктивного у розвитку соціуму.

Відштовхуючись від відомих теорій соціальної комунікації,

¹⁸⁴ Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Текст] / М. М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 212 с.

з'ясуємо той ракурс бачення проблеми, який якнайкраще надає можливість проаналізувати питання соціальних пріоритетів.

Створюючи власну позицію у розумінні «будматеріалу» пріоритетів проаналізуємо найважливіші моменти теорій творців комунікативної філософії (К.-О. Апель, Ю. Хабермас та інші), аспекти розуміння комунікації в теорії соціальних систем Н. Лумана, а також у концепціях сучасних дослідників комунікативності (М. Єрмоленко та інші). На базі аналізу вказаних концепцій ми створюємо свій варіант комунікативної теорії, що базується на аналізі комунікативно створюваного стрижня пріоритетів, на якій нанизується розуміння світу. Пріоритети не можуть виникати інакше ніж у процесі соціальної комунікації, викарбовування найбільш значущих структуроутворюючих моментів соціуму. Ми розглядаємо систему пріоритетів як спрямовану у два боки – по-перше, у бік описання найбільш важливих для соціуму цінностей, а по-друге, у бік простору відторгнення. Перший напрямок прямо вказує на найважливіші пріоритети, які суспільство намагається відтворювати, а другий – на ті феномени, що суспільство не хоче бачити всередині себе, не хоче допускати до відтворюючого механізму. Конкретний опис розуміння структури пріоритетів обгрунтовано вище. В даному контексті ми вказуємо на такий підхід для того, щоб наше описання ролі комунікації в процесі створення каркасу пріоритетів виглядало найбільш опукло.

Витоком усіх комунікативних теорій XX століття можна вважати поняття інтерсуб'єктивності, що сформувалося на початку минулого століття. Криза раціональності XIX століття відвернула гуманітарну думку від колосальних систем, що базувалися на надлюдських принципах. Перший внесок в руйнування пієтету перед такими системами зробила філософія життя, що відкинула підкорення суспільству та висунула ідеал заглиблення у живий потік переживання. Вже наприкінці XIX століття, наприклад, наочною стала криза поняття прогресу, одного з базових понять раціональної парадигми просвітницько-гегельянського зразку. Віра людини епохи Просвітництва у служіння високому ідеалу, згідно якому наша наполеглива праця стане фундаментом майбутнього щастя людства, отримала на початку XX століття звинувачення у аморальності.

Висока оцінка людської особистості висунула прогресу обвинувачення, як не дивно, в кантіанському стилі – не можна бачити в конкретній живій людині засіб досягнення щастя далеких нащадків. Людина не може бути засобом, вона може бути тільки ціллю. Такі думки з'являються в різних філософських традиціях одночасно. В російській філософії таку позицію, наприклад, озвучив Микола Бердяєв¹⁸⁵. На подібну позицію в духовній традиції Італії неодноразово посилався Умберто Еко¹⁸⁶. Європейська думка початку ХХ століття переорієнтувалася з пошуку універсальних надлюдських істин на природу людського існування. Соціальний простір набув інтерсуб'єктивного виміру. Має сенс зупинитись на понятті інтерсуб'єктивності, щоб, можливо, більш якісно підійти до визначення та з'ясування комунікативної природи соціальних пріоритетів.

Поняття інтерсуб'єктивності розроблялося Є. Гуссерлем, А. Шюцем та багатьма іншими. Е. Гуссерль у його відомому трактаті «Картезіанські роздуми» продовжує традицію І. Канта. Він розробляє проблему багаторівневості пізнання, в розумінні якого визначальну роль відіграє поняття інтенціональності та горизонту сприйняття. Ці структури задають ті межі, в рамках яких стають можливим пізнання Іншого як *alter ego*. Пізнання Іншого стає в трактовці Е. Гуссерля основою формування картини соціального світу¹⁸⁷. Інтерсуб'єктивність в широкому сенсі – це спільність досвіду суб'єктів, що взаємодіють, та загальнозначущість його (спільного досвіду) результатів. В трансцендентальній феноменології Е. Гуссерля інтерсуб'єктивність (чи «відкрита спільність монад») виступає загальною рубрикою досліджень «вчування в досвід Чужого» та конструювання загальнозрозумілого спільного світу. Ціллю досліджень інтерсуб'єктивності стає не доведення існування інших суб'єктів загальнозначущого світу, а проблема конструю-

¹⁸⁵ Бердяєв Н. А. Философия свободы. Смысл творчества [Текст] / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 608 с.

¹⁸⁶ Еко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм СМИ [Текст] / У. Еко. – М. : Эксмо, 2007. – 592 с.

¹⁸⁷ Гуссерль Э. Картезианские размышления [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – СПб. : Наука, 1998. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана.

вання спільного світу. В роботах засновника феноменологічного напрямку акцент у толкуванні світу переноситься з якихось зовнішніх для людини принципів та ідей на проблему конструювання світу, що постає спільною «справою» кожної людини, що включена до соціального простору.

Згідно його вчення, первинним феноменом загальнозначущого світу постає феномен пристуності-для-мене *alter ego*¹⁸⁸. Для розуміння гуссерлевської концепції спільного досвіду, що конструює світ, важливим є намагання творця феноменології створити просторовий образ соціального світу, в якому відбувається взаємодія соціальних суб'єктів. У спробі уявити вірогідність просторового прочитування світу, доречно опертися на поняття інтенційності – «самоспрямованість на...» є просторовою за визначенням. В трактуванні Е. Гуссерля інтенційність передбачає орієнтацію в реальному просторі, де сприйняття світу складається з усвідомлення Свого світу та інтенційного обрію предметів, які ще належить засвоїти. Характерно, що в позиції Не - Свого для Е. Гуссерля важливо просторове положення – Я тут, а Інший там¹⁸⁹. Інтенційний обрій включає можливості сприйняття предметів, «якими ми могли б володіти, якщо б активно направляли хід сприйняття, наприклад, через інший, ніж раніше, рух очей, рухаючись вперед чи відходячи вбік, тощо», каже Е. Гуссерль в «Картезіанських роздумах». Сприйняття предмета базується на такій послідовній зміні позицій по відношенню до нього, що створює пізніше можливість заповнювати простори потенційності, що залишаються в результаті неповного образу того чи іншого предмету, який являє себе перед нами в певному ракурсі, що не дозволяє бачити усі його проекції. Для розуміння будування образу Іншого, з яким ми вступаємо до комунікації, важливе гуссерлевське поняття «надмірного убачання»¹⁹⁰. Комплекс даних, що здобуті в результаті зміни ракурсів бачення предмету, спричиняє той факт, що в кожному акті звернення до предмету сприйняття «убачене завжди убачається в

¹⁸⁸ Гуссерль Э. Картезианские размышления [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – СПб. : Наука, 1998. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

більшому обсязі та завжди більше того, що в той чи інший момент дано як убачене експліцитно». Таким чином, сприймаючи певний об'єкт світу, я бачу більше, ніж дано мені в фізичному акті проникнення світових промінів до сітчатки з подальшою обробкою зображення. Вже засвоєні об'єкти світу являють себе перед нами в очевидності, яка відсилає до незліченої кількості потенційних очевидностей відносно одного й того ж предмету. Добудування образу предмету стає настільки звичною процедурою, що ми її не помічаємо – фантазування, власне, є загальним засобом сприйняття світу¹⁹¹.

Таким саме чином, яким ми добудовуємо образи окремих речей (відомий гуссерлівський приклад гральної кості чи шафи), ми будуємо й своє знання про іншу людину. Підґрунтям мого сприйняття Іншого є первісна природа, що дана мені в актах мого сприйняття світу. Серед тіл цієї природи своє тіло я відчуваю як єдине одушевлене, бо в ньому зі всією достовірністю панує моє Я. Інший не може бути даний мені в моєму досвіді безпосередньо (інакше він був би лише моментом моєї сутності), тому конструювання Іншого передбачає «опосередкування інтенціональності». Опосередковуючою ланкою є тіло Іншого, співприсутнє з моїм одушевленим тілом в первісній сфері. Тіло Іншого внаслідок збігу сутнісного стилю стає основою для апперцептивного переносу за аналогією («аппрезентації») характеристик конститууючої активності з мого на інше Я. Іншими словами, я опиняюся в духовному світі Іншого та толкую чужий досвід, спираючись на безпосередньо надану мені тілесну поведінку Іншого, яка набуває для мене значення на основі переносу за аналогією тих зв'язків, які я рефлексивно встановлюю між своїми тілесними жестами та Я, що ними керує¹⁹². Е. Гуссерль робить висновок про те, що Чуже мислиться тільки як аналог мого Власного, як його інтенційна модифікація («Інший в феноменологічному сенсі є модифікацією моєї самості»).

¹⁹¹ Гуссерль Э. Картезианские размышления [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – СПб. : Наука, 1998. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана.

¹⁹² Там само.

Конституювання досвіду Іншого стає основою переходу від трансцендентального Я через «Ти» до «Ми-всі». У своїй роботі «Криза європейських наук» Е. Гуссерль розробляє поняття життєвого світу, що стає основою всіх подальших розробок у галузі комунікативного конструювання світу¹⁹³. Життєвий світ постає у трактуванні Е. Гуссерля граничною основою міжсуб'єктних взаємозв'язків. Згідно Е. Гуссерлю, ми виступаємо водночас суб'єктами, що конституують світ у свідомості, та об'єктами життєвого світу серед інших його об'єктів. Для нашої теми важливо, що саме таке бачення побудови життєвого світу дозволяє проникнути в механіку формування каркасу пріоритетів суспільства. Е. Гуссерль демонструє, що теоретик не тільки приходить до світу теорії зі свого життєвого світу, але й в процесі теоретичної роботи постійно використовує ті інтуїції, в яких життєвий світ вже є «передданим» йому. Така настанова дає нам можливість побачити істину роль кожного актора в будівництві системи пріоритетів. Вони не надаються «ззовні» чи «зверху» (збоку так званих експертів), вони формуються в ході складної взаємодії всіх акторів, які приймають участь у формуванні настанов життєвого світу (це робить кожна людина, що належить до певної соціальної спільноти – повсякденним прикладом, виховуванням дітей тощо). Експерт в життєвому світі може тільки надати вербальну форму тому, що він вже отримав від світу, яким збирається керувати. Такий спосіб формування пріоритетів є насправді комунікативним.

Визнаючи досягнення Е. Гуссерля в розробці проблем життєвого світу, ми в своєму дослідженні спиратимемося насамперед на висновки інших представників феноменологічного напрямку, а саме М. Хайдеггера, А. Шюца та М. Мерло-Понті¹⁹⁴. Справа у то-

¹⁹³ Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология : (введение в феноменологическую философию) [Текст] / Э. Гуссерль. – М. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.

¹⁹⁴ Хайдеггер М. Пролегомены к истории понятия времени [Текст] / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с.

Шюц А. Смысловая структура повседневного мира [Текст] / А. Шюц. – М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.

му, що ці дослідники вивчали к першу чергу соціальні спільноти, які і є простором формування системи пріоритетів. Ми здаємо собі справу в тому, що концепції вказаних дослідників не можуть бути зведені одна до одній (їх автори навіть подекуди опиняються у теоретичному конфлікті), але у вивченні проблеми формування соціальних пріоритетів концепції доповнюють одна одну.

В аналізі проблеми формування системи пріоритетів (як системи ціннісних орієнтирів) продуктивним буде спиратись на феноменологічний аналіз формування просторових образів. Наше розуміння природи пріоритетів включає бачення їх системи як своєрідного вертикального стовбура, розділеного на «рівні», що містять цінності одного порядку. Формування цього стовбуру є частиною комунікативного конструювання життєвого світу, тому ми вважаємо за потрібне звертатися за теоретичною допомогою до феноменологічної традиції. Згідно висновкам засновників феноменологічного напрямку, в первісних актах сприйняття конституюються очевидності, що пов'язані не тільки з предметами, але й з просторовими конгломератами предметів, з образами просторів в цілому. Дозволемо собі в цьому контексті звернутися до висновків М. Мерло-Понті: «...Ми не в змозі розвести буття та орієнтоване буття, розшукати основу простору чи поставити питання про те, що таке рівень всіх рівнів, бо будь-яке буття, що розглядається, співвідноситься зі світом, що сприймається, прямо чи посередньо, а світ, що сприймається, можливо зрозуміти тільки з точки зору напрямку»¹⁹⁵. Надлишкове убачання, про яке каже Є. Гуссерль, дає можливість погляду перетворити окремі лінії чи плями, що потрапляють на сітчатку, на організований простір. Погляд «добудовує» видиму картину, не дозволяючи «білим плямам» залишитись в ній. Таким саме чином ми створюємо й картину пріоритетів – будуючи вказаний «просторовий стовбур» та розподіляючи через надлишкове убачання феномени цього соціального простору по рівнях цього стовбуру.

Мерло-Понти М. Феноменология восприятия [Текст] : [пер. с фр.] / М. Мерло-Понти ; [под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. – СПб. : Ювента : Наука. – 1999. – 605 с.

¹⁹⁵ Мерло-Понти М. Пространство [Текст] / М. Мерло-Понти // Интенциональность и текстуальность. – Томск, 1998. – С. 39.

Треба зазначити, що більшою мірою автор спирається в даному контексті на висновки М. Хайдеггера, бо проблематика соціального простору представлена в роботах останнього більш опукло, ніж в трудах творця феноменології. В контексті даного дослідження основою трактування простору повсякденності стає хайдеггєрова концепція повсякденності як сукупної системи посилянь та занепокоєного спільного буття-один-з-одним, а також розробки А. Шюца. Як співвіднести інаковість кожного Не-Я з уявленням про засвоєний світ? Мое буття в світі нерозривно пов'язане з уявленням про інших людей і, більш того, координується існуванням інших людей. Інтерсуб'єктивність є не одним зі способів існування людини, а єдино можливою формою її існування. Мир соціуму, як стверджує А. Шюц, «є інтерсуб'єктивним, тому що ми живемо серед інших людей, нас пов'язують спільні турботи, праця, взаєморозуміння. Він - світ культури, тому що з самого початку повсякдення з'являється перед нами як смисловий універсум, сукупність значень, які ми маємо інтерпретувати для того, щоб придбати опору у цьому світі, прийти до порозуміння з ним»¹⁹⁶.

При цьому, кажучи про інтерсуб'єктивність, ми можемо сказати, що розуміння неодмінності мого співіснування, співприсутності з іншими людьми формується за допомогою тих механізмів, які я використовую, конструюючи уявлення про речі. В сприйнятті інших людей працюють ті ж самі механізми, які беруть участь у створенні картини матеріального світу. В результаті мого сприйняття інших людей формується уявлення про зовнішній світ в цілому, причому цей зовнішній світ являє себе перед нами як «чужий по відношенню до мене, інтерсуб'єктивний світ, що існує для кожного і є доступним для кожного в своїх об'єктах»¹⁹⁷. «...В природній, зв'язаній зі світом установці я знаходжу «інших» відмінних від мене та протиставлених мені»¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Шюц А. Структура повседневного исследования [Текст] / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 130.

¹⁹⁷ Гуссерль Э. Картезианские размышления [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – СПб. : Наука, 1998. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана.

¹⁹⁸ Там само.

Необхідно зупинитись на цій доступності для кожної людини світу, якій ми засвоюємо. Знаючи про чужість інтерсуб'єктивного світу, ми водночас сприймаємо його спільність для кожного та доступність для кожного. Як це виявляється можливим та який вплив це здійснює на сприйняття Іншого в соціальному просторі?

Характер сприйняття Іншого в соціальному просторі детермінується способом зустрічі з Іншим, який є характерним для цього простору. Ми зустрічаємось з Іншим, він взагалі стає значущим для нас завдяки спільній занепокоєності, яка є основою формування інтерсуб'єктивного світу. Буття-один-з-іншим можливо тільки завдяки спільній занепокоєності, що зв'язує нас. Згідно думці М. Хайдеггера, кожен у тяжінні досягнення власних цілей опиняється залежним від функціонування Інших, бо потребує результатів їхньої діяльності та створює для них таку ж потребу в результатах власного труда. «В виробі, на якій націлюється занепокоєність, рівно як і у відповідному матеріалі та інструментах, що використовуються, співприсутні Інші – ті, для кого призначені вироби, і хто, в свою чергу, виготовив інструменти»¹⁹⁹. Спільна занепокоєність неминуче перетворює наше буття на «буття-один-з-одним, тобто спів-буття»²⁰⁰. Це спів-буття сприймається в першу чергу як можливе поле діяльності для всіх нас (М. Мерло-Понті). Цей момент треба мати на увазі, намагаючись уявити собі характер сприйняття Іншого в соціальному світі. В спів-бутті ми націлені на те, щоб щось виробити, щось зробити, щось впорядкувати – відповідно і сприйняття Іншого виявляється сфокусованим саме на цьому боці буття людини.

Характер спів-буття такий, що я не повинен фактично звертатися до іншого ось-буття, сприймати його як наявне, щоб продовжувати перебувати в спільній занепокоєності – Інші є присутніми для мене в результатах їхньої діяльності, яка настільки ж чітко вказує на їхню присутність, як і даність людини «вживе». Вигляд дурно обробленого поля, повз яке я проїжджаю, вказує на його

¹⁹⁹ Хайдеггер М. Пролегомени к истории понятия времени [Текст] / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – С. 249.

²⁰⁰ Там само. – С. 250.

господаря як на об'єкт соціальної дії не гірше вигляду особистої присутності, як каже М. Хайдеггер. Навіть якщо ми не бачимо Інших, ми сприймаємо їхню присутність за результатами їхньої діяльності, яка указує на занепокоєну присутність у світі. Тому ситуацію фізичної відсутності Інших в полі сприйняття даного моменту він вважає можливим позначити як «дефектність співбуття». В цьому сенсі навіть бажання позбавитись суспільства подібних собі демонструє фундаментальну вкоріненість сприйняття буття як буття-один-з-одним. М. Хайдеггер каже з цього приводу: «Уникати один одного має сенс тільки для тих, хто існує один-з-одним, для орієнтованого, занепокоєного буття-у-світі; таке уникання є лише одним з феноменів поводження з... в рамках буття-один-з-одним – у вищій мірі повсякденний феномен занепокоєння, якнайчастіше – спільного та взаємного занепокоєння на кшталт «мені немає до нього ніякого діла»»²⁰¹. В цьому описі для нас ховається природа формування системи пріоритетів. Щоб життєвий світ міг існувати, для нас мають бути зрозумілими результати діяльності, які прояснюють для нас те, що А. Шюц називав для-того-щоб-мотивами та тому-що-мотивами. Поза залежністю від можливості сприйняття Іншого «вживе» ми маємо бути здатні розтлумачити поведінку Іншого – тоді світ занепокоєного буття-один-з-одним може існувати. Тлумачення поведінки Іншого стає можливою завдяки шкалі оцінок людської поведінки, яка (шкала) формується комунікативно.

Торкнувшись основних моментів перетинів нашого розуміння формування системи соціальних пріоритетів з теоретичним надбанням феноменологічної традиції, дозволимо собі перейти до аналізу власне комунікативної філософії. У трудах найбільш відомих представників комунікативної філософії розкрито не тільки природу інтерсуб'єктивно-спрямованого формування системи соціальних пріоритетів, але й конкретні механізми, що складають сутність цього процесу.

Одним з засновників комунікативної філософії справедливо

²⁰¹ Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени [Текст] / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – С. 253.

вважається К.-О. Апель, зі звернення до робіт якого ми дозволимо собі почати аналіз внеску комунікативної філософії до вивчення проблеми соціальних пріоритетів. Показовим є той факт, що серед теоретичних витоків теорії К.-О.Апеля можна назвати концепцію М. Хайдеггера, що робить наші попередні висновки обґрунтованими. А.В. Назарчук вважає К.-О.Апеля прямим спадкоємцем як германської історико-герменевтичної традиції (В. Дильтей, М. Хайдеггер, Г. Гадамер), так і традицій трансцендентальної філософії (Р. Декарт, І. Кант, Е.Гуссерль)²⁰². Серйозний вплив на К.-О. Апеля здійснили теоретики англосаксонського прагматизму та філософії мови (М. Моріс, Ч. Пірс, Л. Вітгенштейн, П.Уінч). Комунікативна концепція К.-О. Апеля коректувалася у взаємодії з дослідженнями його колеги та сучасника Ю. Хабермаса.

К.-О. Апель створює надзвичайно цікавий та оригінальний варіант філософії раціональності. Дослідник робить акцент на здатності людини самостійно конституювати зміст власної свідомості. Згідно цій теорії, існує багато типів раціональності, в рамках яких задається власна система координат. Для дослідника системи соціальних пріоритетів саме надбання К.-О. Апеля створює неоціненне методологічне та теоретичне підґрунтя. Він розглядає цілу низку варіантів раціональності, серед яких є й комунікативна. Дослідник робить певне розмежування між досліджуваними ним типами раціональності, розводячи їх по двох великих групах – стратегічної та консенсуально-комунікативної раціональності.

Фундаментальною характеристикою сучасного філософського процесу К.-О. Апель вважає лінгвістичний поворот – *prima philosophia* трансформується у філософію мовлення. Продовжуючи лінію Гельдерліна, К.-О. Апель підкреслює, що «ми є починаючи з розмови». Він будує «трансцендентально-герменевтичну» концепцію мови, розуміє мову як трансцендентальну величину,

²⁰² Назарчук А. В. Философские доктрины Ю. Хабермаса и К.-О. Апеля : (попытка сопоставления в контексте лингвистического поворота в современной немецкой философии) [Электронный ресурс] / А. В. Назарчук. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://www.nazarchuk.com/p_11.html. – Название с экрана.

але й фіксуючи її віртуальний статус як умови можливості «діалогічного розуміння та розуміння самих себе». Мову К.-О. Апеля аналізує переважно в контексті суб'єкт-суб'єктних відношень. Ці відносини трактуються як інтерсуб'єктивна комунікація, яка не зводиться до «мовного передавання інформації», але «водночас є процесом досягнення згоди». Мова постає в цьому контексті медіатором розуміння. К.-О. Апель трактує комунікацію в контексті «передрозуміння», про яке ми згадували, описуючи феноменологічне розуміння природи життєвого світу. Організуючі можливості мови полягають у тому факті, що користування мовою можливе тільки в умовах користування правилами. Крім того, варіативність розгортання мови обумовлює нескінченну кількість шляхів реалізації всередині обмеженого правилами простору. К.-О. Апель робить принципово новий крок у розумінні мовних ігор. Комунікативність, що конструює зрозумілий світ, постає тут як структуруючий момент. Якщо в мовній філософії до нього наголос робився на домінуючій ролі мови, на приматі «означаючого» над «означуваним», то він пом'якшує цей радикалізм та робить наголос на проблемі розуміння. Для К.-О. Апеля мовні ігри реалізуються як «переплетені з життєвою практикою прагматичні квазі-одиниці комунікації та взаєморозуміння». Кожен з партнерів в комунікації не може реалізувати себе поза автентичним сприйняттям трансляції мовлення іншого у власну свідомість. Кожен виступає для іншого як текст, який треба інтерпретувати, але якій можливо зрозуміти тільки в умовах певної домовленості щодо сенсу повідомлення. Сама ситуація мовної гри, яку він препарує, вимагає у якості умови свого існування взаємного розуміння. Гру не можна продовжувати при відсутності домовленості між учасниками. Але гра продовжує існувати тільки при збереженні певного варіативного простору, при відсутності цілком ідентичного розуміння будь-якого повідомлення (тоді комунікації не відбувається, бо зникає потреба у передаванні якихось повідомлень).

К.-О. Апель значно збагатив існуючу теорію раціональності, подолавши певні однобічності, скажемо, концепції М. Вебера, якій описував раціональні та ціннісні варіанти цілеутворення як такі, що протистоять один одному та змінюють один одного в

історії Європи. За думкою М. Вебера, в процесі «розчаклування світу» раціональний спосіб конструювання цілі змінює ціннісний як більш примітивний. Ціннісна орієнтація передбачає, за думкою М. Вебера, безумовне слідування образу дій, що коріниться у переконаннях індивіда. Цінності належать до царини ірраціонального рішення віри. В цьому сенсі ціннісна орієнтація не формує в поведінці людини напрямку ефективності та належить скоріш до «дораціональних», ніж раціональних орієнтацій²⁰³. Процес раціоналізації пов'язаний, за М. Вебером, з постійно зростаючим вмінням європейської людини самостійно обирати собі ціль та засоби діяльності.

К.-О. Апель вдосконалює цю відому теорію М. Вебера, спираючись на висновки свого сучасника Ю. Хабермаса. К.-О. Апель вважає слушним зауваження М. Вебера про необхідність включати до процесу соціального конструювання цілі дії та цілі інших людей. За словами М. Вебера, «соціальною дією називається дія, що згідно своєму сенсу орієнтована на поведінку інших людей»²⁰⁴. Не відкидаючи теоретичного значення концепції стратегічної раціональності, К.-О. Апель вказує на її недостатність для аналізу соціального цілеполагання. В даному моменті теорія К.-О. Апеля перетинається з висновками Ю. Хабермаса. Аналізуючи комунікативну діяльність, Ю. Хабермас підкреслює, що будь-яка дія може здійснюватись тільки там, де контекст даної дії вже зрозумілий. Будь-яка нез'ясованість вимагає вирішення за допомогою комунікації. Завдяки універсальності претендувань на значимість виникає «зв'язуюча сила норм», без якої координація дій носила б тільки випадковий характер. Ось ця сила норм, що зв'язує людську поведінку, і є рушійною для будування системи соціальних пріоритетів. Комунікативна дія в соціумі можлива насправді тільки на основі існування розвинутої системи пріоритетів, за якими модулюється поведінка кожного конкретного члена соціуму. Тому

²⁰³ Вебер М. Политика как призвание и профессия [Текст] / М. Вебер // Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990. – С. 646 – 647.

²⁰⁴ Цит. за: Назарчук А. В. Понятие рациональности в философии К.-О. Апеля [Текст] / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. – 2003. – Вып. 3. – С. 54. – (Серия 7 : Философия).

для нашого дослідження висновки К.-О. Апеля та Ю. Хабермаса важливі саме в цій частині. Підхід даних дослідників долає однобічність концепції М. Вебера у тому, що висунута ними концепція консенсуально-комунікативної раціональності орієнтується не на умовні емпіричні цілі, а на інстанцію абсолютного нормативного значення. Через комунікацію до партнерів доводиться інформація не тільки про випадкові та емпіричні мотиви, а й про універсальні загальнозначущі норми. Той інтерес, який закладений в цій нормі, має на увазі не тільки особистісний чи взаємний, але й загальний інтерес всієї спільноти.

Розробляючи поняття аргументованого дискурсу, К.-О. Апель підводить читача до поняття комунікації щодо істинності суджень, що висуваються. Цінності обробляються, проходять перевірку на загальну значущість, вишукуючись в певну ієрархію за рівнем значущості. Цей рівень значущості і складає поняття соціального пріоритету. Тому поняття аргументованого дискурсу має для автора цих рядків особливе методологічне значення. Усвідомлюючи, що К.-О. Апель, як і Ю. Хабермас, використовують це поняття інструментально, задля винаходу засобів вирішення соціальних конфліктів, ми все ж таки наполягаємо на загальнонауковій методологічній значущості поняття аргументованого дискурсу. Система пріоритетів вибудовується саме в процесі аргументованого дискурсу. Найбільш значущими є ті цінності, що зачіпають інтереси більшості даної спільноти, постають на верхніх щаблях шкали пріоритетів, а більш локальні, що стосуються певних груп, залишаються на периферії ціннісного каркасу.

Інший варіант комунікативної теорії суспільства знаходимо у вже згаданого Ю. Хабермаса, представника другого покоління Франкфуртської школи, автора класичного твору «Теорія комунікативної дії» та інших робіт, присвячених комунікації як засобу конституювання суспільства. Теорія комунікативних дій Ю. Хабермаса постає своєрідної відповіддю на теорію раціональності М. Вебера (як і у випадку К.-О. Апеля). Теорія комунікативної дії у Ю. Хабермаса є продовженням проекту критичної теорії суспільства, що в трудах її творців (М. Хоркхаймера та Т. Адорно) набула песимістичного виміру. На відміну від своїх попередників,

Ю. Хабермас не розділяє песимістичного діагнозу сучасності, протиставляючи йому мотив Просвітництва.

В своєму проекті комунікативної філософії Ю. Хабермас реалізує критику новоевропейського розуму з позиції практично-морального проекту перебудови світу, тому що його теорія є суто практичною. Критика інструментального розуму, що стала однією із центральних тем досліджень Франкфуртської школи, спирається на опозицію вчення Р. Декарта про природу, в якому ставилося завдання зробити людину володарем природи. Інструментальний розум виникає в суб'єкт-об'єктних відносинах, при чому як у розпорядженні природою, так і в розпорядженні іншою людиною повторюється та сама структура перетворення об'єкта на річ. Використання розуму як інструменту – базова риса європейської цивілізації, динаміку якої представлено в «Діалектиці Просвітництва» як діалектику самознищення цивілізаційного процесу. Виходячи з цього положення, М. Хоркхаймер та Т. Адорно стверджували, що людина Нового часу переоцінює власні можливості. Спираючись на ідеал технічного панування над природою, новоевропейська людина відчужувалася від природи в цілому та від власної природи зокрема. На відміну від М. Вебера, М. Хоркхаймер та Т. Адорно стверджували, що існує органічна єдність міфу та рацію. Останні стверджували, що тотальні претензії інструментального розуму знищили багатство особливого.

Відштовхуючись від теорії комунікативної дії М. Хоркхаймера та Т. Адорно, Ю. Хабермас презентує власний погляд на функції комунікації в соціальному просторі. З попередниками Ю. Хабермаса об'єднує, наприклад, розуміння свободи. У вимозі емансипації індивіда, а не суспільства (Т. Адорно), Ю. Хабермас бачить імпліцитно присутнє комунікативне поняття свободи. Близьким Ю. Хабермасу є і поняття «незіпсованої інтерсуб'єктивності» (Т. Адорно), яке дозволяє описати комунікативну раціональність. Але на відміну від попередників, він проголошує перетворення парадигми цілеспрямованої дії (інструментальний розум) та парадигму комунікативної дії. Поняття раціональності реконструюється тут на базі децентралізації світорозуміння: інтерсуб'єктивний за своєю природою комунікативний розум не дозволяє повністю

підкорити себе самозбереженню. Сфера дії розуму розповсюджується не на самозбереження суб'єкту, що захищається від системи, що його обмежує у власних рамках. Дію розуму, за Ю. Хабермасом, спрямовано на символічно структурований життєвий світ, що констатується виходячи з інтенційних успіхів його учасників та відтворюється через комунікативну дію. При цьому він підкреслює, що об'єднання членів суспільства відбувається на підставі спільних інтересів та додержанні системних імперативів. Саме цей момент є найбільш цікавим та продуктивним для дослідника соціальних пріоритетів, оскільки концентрує увагу як раз на інтенційних зусиллях, що в комунікаційному процесі констатують соціальну систему.

Ю. Хабермас продемонстрував, що політичний взаємозв'язок дій координується через акти колективного розуміння, а комунікація та дискурс окреслюють простір свободи демократичного суспільства. Дослідник впевнений, що песимістична критика інструментального розуму з боку його попередників будується на невірних посиленнях. Він впевнений, що такий стан суспільства, в якому б соціальний контроль цілком перейшов би до системних механізмів, а саме це є очевидним для М. Хоркхаймера, Т. Адорно. При цьому Ю. Хабермас визнає, що по мірі зростання складності системи та раціоналізації життєвого світу система може гіпертрофуватись так, що звільнені системні імперативи руйнують пізнавальну здатність життєвого світу. Ця пізнавальна здатність в такому випадку інструменталізується системними імперативами. Роблячи таки припущення, він все ж таки попереджує проти абсолютизації такого висновку.

Його заслугою є критика попередників за певну теоретичну непослідовність. Говорячи про інструментальний розум, ми визнаємо поступове підкорення індивіда тоталітарним пануванням системи. В такій ситуації не зовсім зрозумілі джерела можливості критики інструментального розуму – якщо ми цілком підкорені системі, як можливо, щоб якась частина цього підкореного простору змогла з'ясувати та проаналізувати природу підкорення. Російський дослідник А.В. Назарчук в цьому контексті зазначає, що «емоційно

така позиція означає солідаризацію з жертвами тоталітарного насильства. Але це – нетеоретичне посилення, що є привнесеним в теорію»²⁰⁵.

В теорії комунікативної дії, Ю. Хабермас демонструє, що якщо розуміти інтеграцію суспільства тільки як соціальну інтерпретацію, отримаємо понятійну стратегію, що виходить з поняття комунікативної дії та конститує суспільство як життєвий світ. Така стратегія зв'язує соціально-теоретичний аналіз з внутрішньою перспективою членів спільноти та передбачає герменевтичне поєднання власного розуміння теоретика з розумінням інших учасників цього життєвого світу. Така стратегія розуміння природи відносин між групою та індивідом (в тому числі теоретиком, «експертом») знімає протиріччя, на які звертає увагу А.В. Назарчук. Ю. Хабермасу вдалося вийти з порочного оточення, в якому опинилися його попередники (М. Хоркхаймер та Т. Адорно), описуючи повну владу коду над індивідом, залишаючись при цьому членами суспільства (тобто претендуючи на позицію поза суспільством). Комунікативна теорія Ю. Хабермаса в цьому аспекті продемонструвала свою безперечну евристичну значущість. Він не намагається створити дефініцію реальності, що протистояла б саморозумінню учасників життєвого світу.

Розглянутий підхід дозволяє включити в теорію опису опору тоталітарному пануванню. Методологія М. Хоркхаймера та Т. Адорно не дозволяла цього зробити, тому що базувалася на твердженні про безперечну владу коду. Теорія комунікативної дії вивчає не тільки комфортну поведінку, але й акцентує увагу на тих ресурсах, що сприяють самовизначенню індивіда. А.В. Назарчук вказує на близькість в цьому аспекті теорії Ю. Хабермаса до проекту здорового суспільства Е. Фромма, які стверджують, що в ситуації ідеальної комунікації не виникали б порушення в структурі особистості та зникла б агресивна складова колективного позасвідомого.

²⁰⁵ Назарчук А. В. Ю. Хабермас и К.-О. Апель : два подхода к обоснованию теории общества в современной немецкой философии [Електронний ресурс] / А. В. Назарчук. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://www.nazarchuk.com/publ_11.html. – Название с экрана.

Центром комунікативної теорії Ю. Хабермаса є розуміння істини даного життєвого світу як створеної комунікативно в процесі повсякденного існування соціальної спільноти. Істина такої спільноти є створеною та її неможна трансцендувати. Відмовляючись від монополії на істину, теорія комунікативної дії відмовляє в ній будь-кому, хто претендує на легітимацію свого панування в суспільстві, виходячи з володіння більш високим рівнем знання (марксизм) чи володіння Божою істиною (різного роду фундаменталізми). Теорія комунікативної дії спрямована на досягнення практичних рішень, висуваючи стратегію постійно відновлюваного консенсусу. Консенсус та трансцендентна істина – різні речі, тому ясно, що комунікативна теорія спрямована саме на вирішення практичних питань.

Конкретні шляхи подолання тоталітарних зазіхань в сучасному суспільстві, які описує Ю. Хабермас, не входять до кола питань, важливих для теми нашої роботи. Тому ми зупинимось в описанні теорії Ю. Хабермаса на моментах, що стосуються теорії формування життєвого світу. Саме підхід Ю. Хабермаса надає необхідний методологічний інструментарій для вивчення системи соціальних пріоритетів, бо окреслює механізми комунікативного відтворення найбільш важливих тверджень суспільства, тверджень, щодо яких досягнуто комунікативного консенсусу. Саме на методологічній базі, створеній К.-О. Апелем та Ю. Хабермасом (незважаючи на незводимість їх одна до одної), можливо побудувати систему соціальних пріоритетів. Розроблене Ю. Хабермасом поняття комунікативного консенсусу дозволяє побачити механізм створення цінностей, а на базі знову ж таки консенсуального розведення по ієрархічній шкалі підійти до природи виникнення пріоритету. Надана ж К.-О. Апелем нова оцінка співвідношення між раціональним розумінням та цінностями створює той необхідний зазор, в який ми побачимо природу соціального пріоритету – він не завжди є раціональним та спрямованим на досягнення зрозумілого інтересу, він може виникати з цілої низки причин поза-раціонального характеру. К.-О. Апель та Ю. Хабермас багато критикували один одного, що надало обом можливість вдосконалити свої висновки, побачити їхні «вузькі місця» та пе-

реосмислити спірні твердження. Для дослідника природи соціальних пріоритетів доробок обох мислителів створює цінну методологічну базу.

Говорячи про комунікативну філософію, ми не можемо обійти увагою системний варіант. У цьому варіанті об'єднали свої зусилля представники комунікативної філософії, жорстко спереचाючись та водночас доповнюючи один одного. Найяскравішим представником системної комунікативності є Ніклас Луман, на концепції якого треба зупинитися окремо. Н. Луман є найбільш впливовим та навіть модним представником системного підходу до аналізу соціального простору. Він не є представником власне комунікативної традиції, але комунікація постає структуруючим елементом його концепції, тому ми не маємо пройти повз цієї концепції. Для нашого дослідження звернення до системної теорії можливо тільки в контексті луманівської теорії, оскільки цей варіант системного аналізу створювався на матеріалах вивчення саме соціальних систем, тому ми маємо можливість не брати висновки «за аналогією», а бути впевнені, що твердження автора перевірені на такому специфічному матеріалі, як соціум. Нажаль, дуже розповсюдженим недоліком сучасних наукових робіт є умоглядна спекулятивність, одним з проявів якої є некритичне використання концептів з природничих чи точних наук у соціальному аналізі. Ми намагаємось не пройти таким шляхом та дуже обережно підходимо до запозичення висновків системної теорії. Концепція Н. Лумана в даному контексті представлена у зв'язку з тим, що автор одним з головних понять своєї теорії робить поняття комунікації.

Володіючи рідкісною науковою прозорливістю, Н. Луман ще у шістдесяті роки побачив, що найбільшою цінністю у найближчі роки стане інформація, а структуруючим елементом – поле обміну інформацією, тобто комунікація. Саме комунікація стає джерелом аутопоезису – процесу самоорганізації системи. Згідно радикальній думці Н. Лумана, системи є самодостатніми та автономними. Кожна система підтримує своє існування на базі власних операцій та має справу тільки з власними визначеннями. Зовнішні впливи для системи мають вигляд «іррітації», проти якої

використовуються аутопоетичні механізми – тобто відновлюється баланс системи, проходить пошук шляху до втраченої рівноваги. Головним таким механізмом є комунікація. Н. Луман виділяє декілька рівнів та форм комунікації (від мови грошових трансакцій до мови політичної комунікації), які виконують власні функції та домінують за різних політичних та економічних обставин. Для наших цілей не є принципово важливим ретельно описувати луманівське розуміння функціонування системи, це достатньо відомий теоретичний матеріал. Ми дозволимо собі зупинитись на специфіці розуміння Н. Луманом природи комунікації.

Для Н. Лумана система постійно існує в ситуації невизначеності, перед нею постійно знаходиться безліч можливостей подальшого розвитку. Щоб зберегтись, треба подолати невизначеність моменту, для чого створюється «рішення, що колективно зв'язує». Рішення є ключовою ланкою політичної комунікації, воно є водночас слідством та висхідною умовою інших рішень. Постійність цього комунікативного процесу обумовлює самовідтворення системи. У підтримці процесу зміни рішень полягає сутність політичної комунікації. Невизначеність стає джерелом існування влади. Той, хто зможе усунути невпевненість інших, чи хоча б її використати, отримує владу. Суспільство, або точніше кажучи, соціум, стверджує Н. Луман, по суті і є соціальною комунікацією, тобто будь-які соціальні системи утворюються виключно завдяки комунікації і в силу необхідності селективного узгодження інформації. У такому розумінні соціальної комунікації існує конструктивний сенс, оскільки становлення суспільства пов'язано з формуванням в одному субстраті двох структур – біологічної та соціальної. Саме розвиток другої і відбувався через процес спілкування²⁰⁶.

У контексті власного розуміння соціальної комунікативності, Н. Луман розкриває центральну функцію влади, яка полягає у перетворенні багатобарвності політичного життя на прості коди, організовані в системі бінарних опозицій. Наявність кодів означає, що

²⁰⁶ Назарчук А. В. Общество как коммуникация в трудах Никласа Лумана [Текст] / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 57.

повернення у невизначеність не буде. Така генералізація призвана не тільки забезпечити загальну мову, але й спонукати продовження процесу комунікації. Комунікація завжди спрямована на редукцію надлишкових можливостей та створює такі умови для реципієнта комунікації, що першою його реакцією на виникнення нової можливості виявляється бажання її відкинути.

Н. Луман досить помітно розходиться з представниками комунікативної філософії в тлумаченні сенсу комунікації. Першим моментом його суперечки з основними положеннями комунікативної філософії є критика поняття раціональності, як його використовують К.-О. Апель та Ю. Хабермас. «Раціональність, – пише Н. Луман, – не може більше розумітись як обмірковане розгортання та виконання сенсу, що заданий. В першу чергу вона є редукцією складності (Komplexitat)... Тому поняття раціональності варто було б перетлумачити з простої, орієнтованої на ціль, раціональності, на більш складну, об'ємну, системну раціональність. Її сенс витікає би з відношення до проблеми складності... Окремий факт, окрема дія, постановка цілі самі по собі ще не можуть утверджувати яку-небудь раціональність; вони можуть бути раціональними тільки в рамках та згідно масштабу системних референцій»²⁰⁷. Реальну комунікацію Н. Луман представляє як механізм передачі результатів редукції складності, які випрацьовуються всередині підсистеми соціальної системи згідно «коду», що є притаманним цій системі. Позитивним критерієм раціональності системи є успішність її адаптації до навколишнього середовища. Раціональним з цієї перспективи є те, що слугує найбільш ефективному виконанню функції та, таким чином, стабілізації системи.

Н. Луман намагається звільнити комунікацію від тягара універсальних етичних претензій, що є абстрактними. Оскільки дія сама по собі ірелевантна поняттю раціональності, то й етика, співвіднесена виключно з дією та вчинком, не має з раціональністю нічого спільного. Перспектива етики і теорії раціональної дії з системно-

²⁰⁷ Там само. – С. 62.

функціональної точки зору є науково «надлишковою», вона не є альтернативою системно-функціональному аналізу²⁰⁸.

Поле напруги між комунікативними концепціями створює достатньо продуктивне методологічне поле для дослідника системи соціальних пріоритетів. Створюючи методологічну базу власного дослідження, насамперед, слід відштовхнутися від висновків представників комунікативної філософії, але збагачуємо їх методологічними запозиченнями з теорій, що не називають комунікацію прямою своїм об'єктом, але «ходять поряд» з цим поняттям, досліджуючи природу соціальних процесів. Так, дослідження Мішеля Фуко в сфері природи влади та механізмів придушення опору владі створюють для нас особливий методологічний напрямок, оскільки розробка французьким філософом проблеми трансляції владного коду є також моментом розуміння соціальної комунікації в широкому сенсі. В цьому ж сенсі для нас важливі розробки Жана Бодрийяра у сфері теорії сімюлякрів. Сімюлякр як плід кодууючої діяльності влади має саме комунікативну природу. При всьому песимізмі погляду Бодрийяра він не може стверджувати абсолютне панування коду (якій нібито приходить з якогось простору поза цим світом). В останніх своїх роботах Бодрийяр препарує проблему «безголосих» мас та намагання «коду» гальванізувати їхню активність. Тобто для панування коду необхідним є комунікативний відгук збоку мас – якщо заклики коду лунають у порожнечі, вони втрачають силу. Саме у активності мас влада відшукує найбільш дражливі моменти, що можуть становити загрозу для суспільства та ізолюються, та найбільш важливі вузли, що потребують захисту та відтворення. Навіть природа сімюлякрів комунікативна. Для вивчення природи соціальних пріоритетів досвід подібного аналізу є дуже плідним – саме описані Ж. Бодрийяром змагання вдали та мас окреслюють механізми формування пріоритетів. Додатковий потенціал вивчення проблеми комунікативності надає деструктивізм Ж. Дерріда. Естетизація та літературизація філософської думки, на яку вказує французький мислитель,

²⁰⁸ Назарчук А. В. Общество как коммуникация в трудах Никласа Лумана [Текст] / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 64.

не обмежує комунікативні можливості філософії та її роль у подоланні метафізичного мислення. Філософія стає відкритою – саме такий погляд Ж. Дерріда постає для нас принципово важливим в процесі вивчення соціальних пріоритетів. Культура як поле комунікації постає для нас важливим джерелом вивчення пріоритетів. Як казав Ю.П. Байер, «Віртуалізація соціокультурної комунікації робить її більш інформативною, розширює можливості естетичного впливу, проте у той самий час ми сприймаємо мистецтво, опосередковане технікою, пропущеним через неї. Гармонія мистецтва і техніки, їх паралельний взаємопов'язаний розвиток виступить безсумнівним гарантом розширення меж соціокультурної комунікації в XXI столітті, вже сьогодні можна говорити про її значну віртуалізацію, технологізацію і естетизацію водночас»²⁰⁹. Тут ми просто окреслюємо наші методологічні посилення, що пов'язують природу походження соціальних пріоритетів з комунікативною природою соціуму в цілому.

Комунікативна природа соціальних пріоритетів обумовлена цілеспрямуванням. Внутрішній зміст, справжній зміст, сутність, практичні і моральні цінності, цілі, повністю не проявляються відразу, а тільки у процесі її здійснення, оскільки соціум влаштований таким чином, що майбутнє можна передбачити лише у загальних рисах та на недовгий термін. У цьому сенсі ціль є другорядною по відношенню до дії, менш важливою, ніж самі дії.

Сформульований постулат можна визначити як принцип другорядності цілі. Він повністю базується на суспільно-історичній практиці, і не може бути доведеним або спростованим теоретично.

З цього принципу випливає дуже важливий висновок: якою б «великою» не здавалася мета в моменти її формулювання та початку втілення, завжди існує нульова вірогідність, що в решті решт вона виявиться незначною та аморальною – це по-перше. Класичними прикладами таких нереалізованих цілей є знищення ересі, яку поставили перед собою середньовічна церква та свята інквізиція, а

²⁰⁹ Байер Ю. П. Социокультурная коммуникация и постмодерн [Текст] / Ю. П. Байер // Виртуальное пространство культуры : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 11 – 13 апреля 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 133.

також гітлерівський план встановлення світового панування арійської раси. Другий, не менш важливий практичний висновок з цього принципу полягає в тому, що у процесі втілення цілі може виникнути необхідність її корегування.

Обидва ці висновки є відомими людям віддавна, однак суттєвим є той факт, що вони являються логічним наслідком більш загального і фундаментального принципу філософії – детермінізму.

Мета у дослідженні соціальних пріоритетів має особливу важливість, однак спільним для них є інтерес, вони обидва – і мета, і пріоритет – є явищами добувними. Природа і цілі і пріоритету є двоякою: з одного боку, вона виникає з умов існуючої дійсності, продиктована ними, є обумовленою ними, а з іншого боку – вони протистоять дійсності як бажане фактично існуючому, як образ досконалої майбутньої реальності на противагу картині неповноцінного сьогодення. У цій подвійності (амбівалентності) містяться початки колізій, виникаючих в науці і соціумі.

Можна вказати на два крайніх випадки стратегії цільового обґрунтування пріоритетів: безкрилий прагматизм і нестримне прожектерство. Прагматична орієнтація в обґрунтуванні пріоритетів полягає у усвідомленій приниженості цілей, приземленості пріоритетів, їхнього зведення до дрібних та часткових поліпшень. Соціальне прожектерство полягає у прагненні реалізувати цілі, пріоритети, що слабо співвідносяться або взагалі не співвідносяться з існуючою дійсністю. Однак в обох випадках не враховується їх соціально - ціннісний характер, не враховується той факт, що будь-який пріоритет має для соціуму, насамперед, певну соціальну цінність. Тут ціль виступає спонукальним мотивом не тільки у визначенні пріоритетів, але й в їхньому практичному здійсненні. Суб'єктивну, внутрішню, ідеальну цінність пріоритету можна завжди вважати позитивною, внести будь-яку розумну міру цінності задля реалізації пріоритету не завжди можна, тому що передбачити точно, який пріоритет для соціуму є більш важливим, неможливо. Так, наприклад, реалізація принципів морального кодексу будівника комунізму була одним з соціальних пріоритетів побудови цього суспільства, проте не цей пріоритет визна-

чав прогресивне просування соціуму, що, врешті решт, призвело до розпаду СРСР. Однак це не означає, що усі пріоритети соціалізму 60х-70х років були химерою. Військова доктрина, система підготовки кадрів на всіх рівнях, була практично найкращою у світі. Це лише підтверджує той факт, що у діях соціуму, незважаючи на ілюзорну хаотичність, мали місце певні закономірності, що відображали комунікативну природу їхнього існування.

Таким чином, вивчення комунікативних процесів має величезний гносеологічний потенціал в процесі з'ясування природи соціуму в цілому. Виходячи в виведення за рамки дослідження будь-яких трансцендентних сил, що можуть керувати соціумом (оскільки їхній вплив неможливо довести, незважаючи на наше власне відношення до них), необхідно будувати наше знання про людські спільноти, базуючись на діяльності самих людей. Буття людини є інтерсуб'єктивним, воно будується на залученні людини до стосунків з іншими людьми, форматуванні власної поведінки в залежності від поведінки інших людей та нашому впливі на поведінку інших. В комунікативному засвоєнні світу, перетворенні його на зрозумілий та безпечний, формується життєвий світ, в якому ми постаємо водночас суб'єктами та природними об'єктами, по яких орієнтуються інші. Кожен життєвий світ створює власну систему координат, в якій будується система цінностей, ієрархічне розташування яких дає початок формуванню системи соціальних пріоритетів. Ці пріоритети не є заданими «ззовні», не є породженими природою людини чи «духом народу». Вони утворюються в комунікативному процесі засвоєння світу, в процесі вирішення конкретних питань, що постають перед спільнотою та в процесі досягнення консенсусу щодо найбільш придатного варіанту будування світу. Процес комунікації в соціумі є водночас процесом самопізнання та процесом конституювання цілого. Аналізуючи комунікативні процеси, дослідник водночас знаходиться в річищі соціального самопізнання та придбає механізми вивчення цієї спільноти. Саме комунікативна спрямованість надає дослідникові можливість подолати протиріччя ілюзії виключності з досліджуваного середовища.

Спираючись на досить широке теоретичне та методологічне коло,

що, власне, не обмежується виключно комунікативною філософією, з'являється можливість більш об'єктивно розкрити природу комунікації, обґрунтувати її пріоритети як мегатренди суспільного розвитку. Представники комунікативної філософії зробили багатий внесок, застосовуючи комунікативність в інструментальних цілях, як той важіль, який треба використовувати для вдосконалення природи сучасного демократичного суспільства. Так, Ю. Хабермас зацікавлений більше тим, яким саме має бути процес комунікації, а не його конституюючим потенціалом. Висновки К. Апеля та Ю. Хабермаса є плідними насамперед в аналізі соціальних спільнот нового часу, оскільки структуроутворюючим елементом їхніх теорій виявляється поняття раціональності, принципово важливе саме у постдекартівські часи. Ми ж намагалися з'ясувати, чи є комунікативність необхідним елементом створення картини соціального світу як такого. Для з'ясування механізмів формування системи соціальних пріоритетів це виявляється вкрай важливим. Для цього було залучено аналіз феноменологічної традиції, а також системного та постмодерного сучасного бачення соціального світу.

Таким чином, з відзначених характеристик комунікативності, які є притаманними її природі, можна застосовувати лише ті, які означають обов'язкову присутність комунікативної інтенції як присутності зверненості до об'єкту, що досліджується – соціальним пріоритетам. У цьому плані концепції, що аналізуються, збагачують не лише методологію аналізу цих мегатрендів суспільного розвитку, проте, у окремих випадках, на їхню однобічність, вони виступають як соціально-гносеологічні феномени, дослідження яких має проводитись у контексті проблеми раціональності. І та критика комунікативної філософії в аспекті того, що соціальний простір створюється не тільки раціональними засобами, спонукає винайти поле, що враховувало би поза-раціональні мотиви у створенні картини соціального світу. Вивчення системи соціальних пріоритетів як раз і надає можливість побачити той сегмент соціального простору, де враховано як раціональні, так і ірраціональні конструюючі мотиви, об'єднані комунікацією.

3.2 Цілі і функції соціальних пріоритетів, як рушійної сили розвитку суспільства

Функціональний характер соціальних пріоритетів визначається завданнями, пов'язаними із забезпеченням об'єднання зусиль конкретного суспільства по відтворенню власної структури, та представити поле соціальної і культурної діяльності кожному членові у якості системи допустимих правил і заборон.

У соціальній філософії давно сформувалося уявлення про високу роль і значення соціальних пріоритетів у розвитку і регуляції діяльності будь-якого людського співтовариства. На це вказували соціологи і філософи – М.Вебер, Л. Вітгенштейн, М. Гартман, Е. Гуссерль, Н. Лоський, А. Мейнонг, Ф. Ніцше, М. Хайдеггер, М. Шелер, Е. Шпрангер і інші.

Якщо культура, сформована соціумом, задає певні способи діяльності з оволодіння та використання середовища самої людини, тобто певну технологію і техніку соціальної дії, тоді соціальні пріоритети формують простір соціальної взаємодії та орієнтації у ньому у вигляді якихось ментальних, символічних та поведінкових кодексів. Самі соціальні пріоритети в якості нормативних регуляторів базуються на основоустановчих початках людського життя. Зміст соціальних пріоритетів визначається необхідністю збереження та підтримання: а) навколишнього середовища – природи; б) людського середовища – тілесності; в) технічного і технологічного середовища – культури і цивілізації; г) сфери соціальних контактів і взаємодій – соціальності, а також низки інших фактів. Ці основні початки життя утворюють якусь єдність і одухотворений контекст буття людини, суспільства та природи.

Сутність функціональної значущості соціальних пріоритетів полягає в тому, що вони на тому чи іншому етапах соціального розвитку дають змогу проводити як найсприятливіший для суспільства державний курс. Водночас важливо враховувати не тільки головні панівні тенденції, але й численні їх різновиди у межах провідних суспільних пріоритетів. Вони формуються виходячи з тих цілей та завдань, які стоять перед суспільством у певний історичний період, та відображають фундаментальні суспільні потреби.

Слід зазначити, що саме існування суспільства, на думку Т. Парсона, є можливим завдяки тому, що задовольняються його потреби як цілісності, як автономної системи. Пріоритети функціонують як проекти задоволення цих потреб, як конструктивні принципи побудови суспільства, адже саме вони містять у собі коди форм діяльності, які сприяють здійсненню проекту бажаного стану соціального цілого, людини та стосунків між людьми.

Обґрунтування сутті пріоритетів тісно пов'язане з дослідженням цілеспрямування в структурі діяльності соціуму. У філософській літературі поняття мети визначається, головним чином, через ознаку передбачення у розумінні результату, на досягнення якого спрямовані дії. Крім того, у всіх працях підкреслюється об'єктивна обумовленість мети, та пов'язане із цим її властивість – бути результатом творчого відображення суб'єктом дійсності.

Ще один найважливіший аспект, що також не зникає з поля зору дослідників, пов'язаний з тим, що ціль являється для людини та соціуму усвідомленою установкою для оптимального вирішення виділеної задачі.

Слід визнати, що зазначені ознаки є характерними для будь-якого класу цілей, а також пріоритетів.

Цілеспрямування, пов'язане з обґрунтуванням соціальних пріоритетів, спирається на дослідження загальних закономірностей, властивих людській діяльності у цілому. У цілеспрямуванні вирізняються при цьому два моменти: цілеспрямування та цілереалізація. Однак при цьому видно, що цілереалізація у визначенні пріоритетів є не стільки предметно-практичною, скільки духовно-практичною за своєю природою.

Дослідження цілеспрямування показує нам, що воно має складну структуру. З одного боку, у загальному виді структура цілеспрямування описується такими поняттями, як мета, засоби і результат.

У взаємовідношенні між метою дослідження та засобами, що обираються для її досягнення, постулюється необхідність їхньої діалектичної єдності. Ціль по відношенню до засобу є лише абстрактним прагненням, позбавленим практичної спрямованості. Так само виявляється неможливим визначення засобів безвідносно мети. Якщо під засобом маються на увазі речовинні компоненти

пізнання (прилади, вимірювальні обладнання та ін.), сукупний світ наявних знань, методів і саму діяльність людини, що веде до досягнення мети, тоді стає явною неузгодженість між цілями і засобами їхнього досягнення. Ухвалюючи цю неузгодженість як факт, можна вирішити питання про умови, при яких ціль стає засобом, а засіб – метою.

Однак, у діяльності людини і соціуму цілеспрямування зазнає вплив не тільки з боку засобів, але й з боку результатів пізнавальних дій. Ціль у такому випадку визначається як передбачений результат. Отже, досягнення результату ставить проблему уточнення й корекції мети, з одного боку, а з іншого – проблему підвищення ефективності пізнавальних кроків, що ведуть до мети.

Маючи на увазі критерій досягнення або недосягнення мети, можливо виділити також проблему основних і поточних, передбачених і непередбачених результатів. Досягнутий результат ставить проблему визначення нових цілей у діяльності людини і соціуму.

Якщо, з одного боку, нами відзначено, що до структури цілеспрямування входять мета, засіб і результат, то, з іншого боку, тут необхідно виділити явне і неявне цілеспрямування. У діалектиці «явного і неявного», цілеспрямування виступає як єдність двох його сторін: цілеспрямування (потреби – мотив – інтерес) і цілереалізації (ціль – спосіб – результат).

Якщо цілереалізація відображає першу сторону в структурі цілеспрямування, то виділення цілеформування суттєво доповнює його структуру. Потреби, мотиви і інтереси в діяльності людей не завжди повністю ними усвідомлюються, що дозволяє за загальний інтерес видавати інтереси тієї або іншої групи, або навіть окремої особи (в умовах її культу). Справжні ж мотиви при формуванні тих чи інших цілей можуть реально приховуватись. Це сприяє формуванню неявного цілеспрямування, що містить у собі елементи неусвідомленості, алогічності, ірраціоналізму.

Неявне цілеспрямування формується в результаті діяльності великої кількості суб'єктів індивідуального або групового цілеспрямування, та знаходиться в тісному зв'язку з явним цілеспрямуванням, оскільки може виступати в якості умови, способу та результату останнього. Сама модель цілеспрямовуючої діяльності

суб'єкта існує у вигляді неявної умови пізнавального акту. Центром уваги перетворюючої діяльності суб'єкта виступає спектр явних цілей, а спектр неявних цілей виступає у якості способів і форм перетворення і реалізації перших.

Явне цілеспрямовування містить у собі елементи раціональності, логічності, усвідомленості. Воно виступає ядром ціле раціональної діяльності суб'єкта, під якою М. Вебер мав на увазі діяльність, спрямовану на досягнення чітко усвідомленої мети самим діючим індивідом, та застосування ним адекватних способів для її досягнення. На противагу цьому, неусвідомлені, неекспліковані моменти у процесі її формування і реалізації мети, утворюють середовище неявного цілеспрямовування.

Гносеологічний аналіз явного та неявного цілеспрямовування створює підставу для твердження, що вони не існують у чистому вигляді. У кожному акті, моменті явного цілеспрямовування, міститься у вигляді невід'ємного елемента, компонента також момент неявного цілеспрямовування. Останнє сприяє формуванню, викристалізуванню сутті явного цілеспрямовування та у цьому плані неявне цілеспрямовування передуює явному.

У діалектиці взаємозв'язку явного та неявного цілеспрямовування розкривається перехід від чуттєво-раціонального зрізу в цілеспрямованні до раціонально-оптимістичного. Цілеспрямовування, як єдність явного й неявного, має безпосередньо суспільний характер, воно є вплетеним у практичну діяльність людей, виступає у якості умови їх об'єднання і не існує поза суспільною практикою людства. Воно виникає разом зі становленням і розвитком людства, оскільки праця, як один з факторів виникнення людського суспільства, набуває цілеспрямованого усвідомленого характеру. Цілеспрямовування в цей період має соціально-онтологічну природу. Але з розвитком наукового знання цілеспрямовування стає предметом дослідження, спостерігається виділення його гносеологічних характеристик, серед яких важливе місце належить функціям.

У цілеспрямованні, як гносеологічному феномені, можна вирізнити наступні основні функції: спонукальну, корегувальну, та конструктивну.

Спонукальна функція цілеспрямовування виникає з її соціально-

психологічного коріння: конкретно-історична потреба породжує інтерес суб'єкта; інтерес, виступаючи внутрішнім ідеальним мотивом, у свою чергу, обумовлює формування відповідної мети задля його задоволення.

Коригувальна функція цілеспрямування спирається на розуміння мети, як результату творчого відображення дійсності, дозволяє розглядати цілеспрямування з точки зору його адекватності індивідуально-особистісним або суспільно-значимим потребам, з одного боку, і предмету дослідження, з іншого боку.

Конструктивна функція цілеспрямування впливає із трактування мети як уявного образу, відіграє роль модельної вистави. У пізнавальній діяльності ця функція розкривається двома способами. В одному з них цільові поняття і уявлення використовуються у якості попереднього масштабу для оцінювання засобів пізнання, а також способів застосування цих засобів у різного роду пізнавальних процесах.

В іншому, цільові поняття та уявлення виступають у ролі апріорно заданого ідеалу, ізоморфне відбиття якого дослідник збирається відтворити в продукті своєї діяльності. У конструктивній функції, таким чином, як ніде більше, цілеспрямування проявляє риси, що дозволяють відрізнити його від усякої іншої форми відображення.

Таким чином, цілеспрямування має складну архітектоніку, яку необхідно враховувати при визначенні, виділенні і обґрунтуванні соціальних пріоритетів. Цілеспрямування та пріоритет зовні виглядають ідентичними. Однак це тільки видимість, оскільки в змістовно-суттєвому відношенні вони дуже відрізняються.

Ядром цілеспрямування в змісті сучасних глобальних державних соціальних пріоритетів виступає:

- соціальна солідарність (консолідація етносів);
- соціальна ментальність;
- соціальна координація.

Сьогодні надзвичайно актуалізується питання єдності, консолідації, соціальної солідарності українського соціуму. Аналіз соціальної солідарності обумовлюється трансформаційними перетвореннями, які позначаються на змінах у соціокультурній підсистемі суспільства, а саме: на системі групових інтересів, поведінки, соціальної взаємодії, а також на формуванні нових соціальних пріоритетів.

Зазначимо, що феномен соціальної солідарності в науковій традиції є атрибутивним елементом щодо дослідження структури суспільства в цілому, а також вивчення механізмів протікання соціальних процесів системи соціуму.

В історії філософії проблему соціальної солідарності та єдності суспільства розглядали чи не усі класики соціально-філософської думки: О. Конт, Г. Спенсер, Ф. Тьоніс, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, К. Маркс, Т. Парсонс, тощо.

У науковій традиції склалися три підходи до ідентифікації будь-якого поняття: атрибутивний (поняття розглядається як носій особливих властивостей, якостей, ознак), функціональний (поняття визначається через функції, що притаманні структурі, яка ідентифікується), реляційний (поняття оцінюється у співвідношенні з іншими поняттями). Спробуємо застосувати кожен із цих підходів для ідентифікації поняття «соціальна солідарність». У контексті нашого дослідження цікавим буде розглянути соціальну солідарність, як функціональну характеристику соціуму.

Соціальна солідарність має багато функцій, які визначають специфіку цього явища. На наш погляд, основними серед них є наступні:

1. Інтеграційна. Соціальна солідарність описує єдність індивідів або соціальних спільнот на основі ряді характеристик, включаючи самоідентифікацію.

2. Мобілізаційна. Проявляється в узгодженості дій та націленості на досягнення єдиної мети.

3. Структуроутворююча. Соціальна солідарність впорядковує елементи суспільства або соціальної спільноти.

Таким чином, соціальна солідарність, як функціональна характеристика соціуму, виступає в якості показника його єдності, інтегрованості, гармонійності, що базується на усвідомленні членами групи певної сукупності спільних норм, пріоритетів, ідей, вподобань, інтересів, тощо. Розвиваючи це положення, П. Сорокін стверджував, що соціальна солідарність є характеристикою внутрішньої моральної єдності групи, яка підтримується за рахунок механізму покарання (санкції) і винагороди²¹⁰. Підкреслюючи ціннісно-

²¹⁰ Сорокан П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокан. – М. : ИПЛ, 1992. – 543 с.

нормативне підґрунтя соціальної солідарності, американський соціолог наголошує на функціональному призначенні досліджуваного явища, що проявляється в більшій ступені соціальної ефективності солідаризованої групи у процесі суспільної взаємодії²¹¹.

Продовжуючи дослідження функціональної природи соціальної солідарності, американський соціолог Ф. Фукуяма робить де-що інший висновок. Автор підкреслює функціональну взаємозалежність між соціальною чеснотою – солідарністю і економічним збагаченням нації. Економічний прогрес виступає ніби соціальною винагородою суспільству за його соціальні чесноти: чесність, відповідальність, здатність до співпраці, солідарність, довіру, почуття обов'язку за власні дії перед суспільством, тощо²¹². Отже, Ф. Фукуяма визначає соціальну солідарність як функціональну характеристику суспільства.

Соціальна солідарність експлікується також і як феномен свідомості, соціальне почуття, що виникає у людини через усвідомлення, інтеріоризацію деяких інтересів, цілей, пріоритетів, ідей, ідеології певної соціальної групи. Соціальна солідарність у зазначеному сенсі трактується в якості підґрунтя для формування соціальної ідентичності. Витоки зазначених положень знаходимо у визначенні солідарності механічного типу Е. Дюркгеймом²¹³. Даний тип соціальної солідарності формується, на думку французького автора, через усвідомлення індивідом образів соціальних акторів. Так, образ «ми-групи», солідарної групи, буде сформовано за принципом подібності.

Таке розуміння соціальної солідарності набуває завершеного вигляду в працях В. Ядова. Російський соціолог дає наступне визначення соціальної солідарності: «Феномен свідомості, базований на самоідентифікації індивіда з певною спільнотою, що

²¹¹ Сорокин П. А. Система социологии [Текст] : в 2 т. / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1993– Т. 1 : Социальная аналитика : учение о строении простейшего (родового) социального явления. – 1993. – 447 с.

²¹² Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию процветанию [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 730 с.

²¹³ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] : пер. с фр. / Э. О. Дюркгейм. – М. : Канон, 1996. – 432 с.

сприймається їм у якості своєї («ми-спільнота»), представники якої переслідують спільні інтереси, спроможні на організовані колективні дії для реалізації цих інтересів, заради чого індивід делегує власній спільноті частину відповідальності за себе і готовий прийняти певну частину відповідальності за інших»²¹⁴.

Одним зі специфічних показників соціальної солідарності виступає наявність чи відсутність суспільного конфлікту. Виходячи з цього, стан суспільства можна характеризувати або як гармонійно-злагоджений, солідарний, або ж як конфліктний. При цьому до конфліктного стану суспільства, а, отже, до дефіциту соціальної солідарності, можуть привести, за М. Паращевіним, такі конфлікти, як міжнаціональні, релігійні, міжособистісні, а також певний рівень соціальної напруги, соціального розшарування, дискримінації за національною ознакою, ставлення до багатих людей, тощо²¹⁵.

Проте, потрібно зазначити, що наявність конфліктів у суспільстві не завжди є показником відсутності його гармонійно-злагодженого, солідарного стану. Так, наприклад, війна чи сторонній агресивний вплив на національну політику держави, тощо, в деяких випадках виступає каталізатором згуртованості, мобілізації соціальних сил, солідаризації суспільства. Українська дослідниця В.В. Нікітіна визначає таку мобілізацію суспільного капіталу ситуативною згуртованістю²¹⁶.

Серед зарубіжних соціальних філософів спостерігається велика різноманітність у способах виявлення та виміру солідарності, оскільки ними традиційно приділяється більша увага вивченню соціальної солідарності для вирішення практичних завдань. У цей

²¹⁴ Ядов В. А. Солидаризация рабочих в российской действительности : замысел исследования и теоретические предпосылки [Текст] / В. А. Ядов // Солидаризация в рабочей бресе : социальное и индивидуальное / В. А. Ядов. – М., 1998. – С.11-12.

²¹⁵ Паращевін М. А. Соціальна солідарність в українському суспільстві : тенденції змін [Текст] / М. А. Паращевін // Українське суспільство 1994-2004 : моніторинг соціальних змін. – К., 2004. – С. 452.

²¹⁶ Никитина В. В. Социальная солидарность и свобода личности : проблема конструктивного взаимодействия [Електронний ресурс] / В. В. Никитина // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : в 2 т. : т. 1 : Теорія та методологія соціології. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://www.sociology.kharkov.ua/rus/chten_06_vol_1.php. – Назва з екрана.

час поняття солідарності активно застосовується в дослідженнях соціальних рухів, колективної дії, трудових відносин, здоров'я суспільства та ін. Крім того, солідарність і соціальна згуртованість продовжують займати важливе місце в політичних програмах і нормативно-правових актах країн Західної Європи. Так, наприклад, в одному з тематичних звітів Комітету з питань соціальної згуртованості Ради Європи йдеться про те, що «солідарність є категорією, що вказує на відмову від ексклюзії. Соціальні відносини, ґрунтовані на солідарності, виражаються у сильних зв'язках лояльності та взаємної відповідальності» («Solidarity is the category which justifies the rejection of exclusion. Social relationships based on solidarity account for stronger bonds of loyalty and mutual responsibility»)²¹⁷. Документи Європейського центру за глобальну взаємозалежність і солідарність, який був заснований у 1990 році в Лісабоні, визначають солідарність як «здатність співчувати та підтримувати один одного»²¹⁸.

На нашу думку, існує також група показників соціальної солідарності, яку можна назвати «соціальна участь». До даного типу показників доцільно віднести критерії вимірювання соціальної солідарності, які запропонував американський соціолог Аафке Комтер (Aafke Komter) у дослідженні «Соціальна солідарність і винагорода». Вивчаючи проблематику соціальної солідарності на перетині соціологічної і антропологічної теорій, американський соціолог виокремлює такі її показники, як благодійницька діяльність, участь у волонтерській роботі, інформаційна підтримка, адресована іншим людям, тощо²¹⁹.

²¹⁷ Włodarczyk W. C. Report on health : (the Human Dignity and Social Exclusion Project) [Electronic resource] / W. C. Włodarczyk.. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/hdse/2_hdse_reports/2_thematic_reports/Report_on_Health.asp. – Title from the screen.

²¹⁸ Strategies for Increasing and Improving Global Education. Global Education Week 2003 “Conflict and Human Security : the World we live in, the World we want” [Electronic resource]. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.coe.int/t/e/northsouth_centre/programmes/3_global_education/e_global_education_week/2003/0GEW2003.asp. – Title from the screen.

²¹⁹ Komter A. Social Solidarity and the Gift [Text] / A. Komter // Cambridge University Press, 2005. – P. 125 – 133.

У такий спосіб у більшості досліджень основним показником солідарності є погодженість пріоритетів індивідів, на основі яких утворюється деяка соціальна спільність. Відповідним чином оцінюється й рівень розвитку солідарності – як ступінь збігу значимості пріоритетів.

Такий підхід характерний для праць дослідників В. Горяїнова, М. Паращевіна і В. Тихоновича²²⁰. У своїх дослідженнях М. Паращевін і В.В. Тихонович виділяють думки й ціннісні пріоритети, які, як вони вважають, можуть виступити основою солідарності українського суспільства. Такі висновки автори роблять, виходячи з аналізу розподілів частоти виборів респондентами значимих для них пріоритетів та збігів, що виявляються при цьому. Тим часом, як відзначають самі дослідники, фактично в їхніх роботах розглядаються фактори²²¹, або елементи²²² солідарності – ступінь подібності систем пріоритетів або домінуючі уявлення про те, що поєднує українців у цей час. Тому автори роблять застереження про те, що розглянуті ними показники не дають можливості оцінити стан солідарності у цілому, а лише дозволяють висунути припущення про ті передумови, які можуть сприяти її формуванню.

Отже, соціальна солідарність, як соціальне явище, що проявляється у системі специфічних соціальних відносин, детермінується низкою соціальних чинників. Підкреслимо, що склад цих чинників залежить від поглиблення процесу соціальної диференціації, наявності трансформаційних процесів, динаміки змін у сучасному

²²⁰ Горяинов В. П. Групповая солидарность и ценностные ориентации [Текст] / В. П. Горяинов // Социс. – 1997. – № 3. – С. 60 – 67.

Паращевін М. А. Соціальна солідарність в українському суспільстві : тенденції змін [Текст] / М. А. Паращевін // Українське суспільство 1994-2004 : моніторинг соціальних змін. – К., 2004. – С. 448 – 457.

Тихонович В. Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві [Текст] / В. Тихонович // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 54 – 69.

²²¹ Тихонович В. Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві [Текст] / В. Тихонович // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 54 – 69.

²²² Паращевін М. А. Соціальна солідарність в українському суспільстві : тенденції змін [Текст] / М. А. Паращевін // Українське суспільство 1994-2004 : моніторинг соціальних змін. – К., 2004. – С. 448.

соціумі. Щодо показників соціальної солідарності, то визначальними з них виступають соціальні пріоритети, що поділяються суспільством у цілому. Соціальна солідарність, як соціальне почуття, є результатом сприйняття, усвідомлення та інтеріоризації індивідом певної системи пріоритетів, які виступають регуляторами життєдіяльності людини в соціумі.

Ми погоджуємось з дослідниками, які вважають, що пріоритетна основа суспільства являє собою каркас соціального організму, є основою його сталого існування і розвитку, захищає існуючий соціальний порядок, єднає, солідаризує, інтегрує диференційований конструкт суспільства²²³.

Досліджуючи такий феномен як соціальна ментальність, необхідно відзначити, що кожна ціннісна соціальна спільність створює відповідний загальний ментальний простір, від розгортання якого в глобальному масштабі залежатиме досягнення відповідних цілей. Тим самим можна констатувати, що організаційному типу соціальної спільності відповідає свій тип ментальної організації, у процесі зміни якої формується також відповідний тип ментальної процесорності.

Соціальна ментальність має соціокультурну специфіку, а тому термін «ментальність» відображає конкретну логіко-психологічну особливість суспільства. Специфіка менталітету в цілому визначається всім ходом соціокультурних характеристик. Залежно від домінування яких-небудь окремих факторів, менталітет змінюється, набуваючи нові неповторні форми.

Рівні вивчення ментальностей залежать від постановки дослідницьких завдань і аналізованого поля взаємодії соціальних об'єктів. Культурологи, які мислять глибоко цивілізаційно, схильні ставити завдання вивчення загального ментального «фону» кожної епохи (Й. Хейзінга, Ф.Арьєс, Ж. ле Гофф, у Росії – М.М. Бахтін, А.Я. Гуревич). З іншого боку, послідовники Ф. Броделя у Франції та Г. Телленбаха в Німеччині показали можливості аналізу ментальностей і окремих соціальних страт (наприклад, Ж. Дюбі, що

²²³ Гавриленко І. М. Соціальний розвиток [Текст] : навч. посіб. / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. – С. 128.

описував характерні риси поведінки французької еліти, починаючи від лицарів до священиків, Е. Леруа Лядюрі, який зосередив свою увагу на умонастроях селян у селі XIII ст. або Ю. Мітке, який вивчав менталітет середньовічних жебручих орденів). Свої підходи та рівні у вивченні ментальностей пропонують також сучасні етнологи і етнопсихологи, які реконструюють історію утворення національних характерів і національних культур (Е. Стефаненко).²²⁴

Особливе місце у вивченні ментальності займає розуміння її як колективно-особистісного утвору, який являє собою стійкі духовні цінності, глибинні аксіологічні установки, навички, латентні звички, довготривалі стереотипи, розглянуті в певних просторово-тимчасових межах, що виступають основою поведінки та способу життя. Це особливе «психологічне оснащення» (М. Блок), «символічні парадигми» (М. Еліаде), «пануючі метафори» (П. Рікер), «архаїчні залишки» (З. Фрейд), «архетипи (К. Юнг), присутність яких виникає з первісних уроджених і успадкованих джерел людського розуму».²²⁵

Соціальна ментальність може бути розглянута в часовому аспекті через типологію історичного часу. Так, наприклад, Ф. Бродель вирізняє три типи історичного часу — час великої довжини, час середньої довжини і короткий термін. Розвитку політики відповідає «короткий строк», «економіки» - «час середньої довжини». Ментальність же існує у «часі великої довжини» як найбільш стійка та малорухома структура свідомості. Ментальність, як інтелектуальний феномен, входить до історії «великої тривалості» і «великого простору». Отже, вивчення ментальності набуває особливу актуальність у сучасній соціокультурній ситуації, тому що формування пріоритетів має враховувати два аспекти.

Перший - на які ментальні конструкти можна спертися, модернізуючи соціальне життя.

Другий - які новації та інновації в системі соціальних пріорите-

²²⁴ Пивненко П. П. Ценностно-смысловая сущность понятия «ментальность» [Электронный ресурс] / П. П. Пивненко // Сб. тр. Второй Междунар. науч.-практ. конф. «Международная педагогическая лексикография в теории и практике обучения в высшей школе». – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://rspu.edu.ru/science/conferences/01_08_25/pivnenko.html. – Название с экрана.

²²⁵ Там само.

тів будуть успішними чи ні в силу присутності стійкості певних ментальних структур²²⁶.

Переживана нами епоха – час кризи традиційних зв'язків, втрати соціокультурної ідентичності індивідами та спільнотами, коли людина змушена заново визначати своє місце у світі, знаходити або самостійно формувати адекватні комунікаційні структури. Це відбувається в умовах інтенсивного розвитку різного роду віртуальних технологій – починаючи від доступного практично всім телебачення, та закінчуючи системою Інтернет, що перетворюється із мрії в повсякденність. Основою свідомості завжди була (незалежно від того, усвідомлювалося це чи ні) входження людини до більш-менш стійких систем відносин, що визначають локалізацію його ментального буття. Зміни в даній основі, пов'язані з розвитком нових інформаційних технологій, породжують низку важливих питань, що стосуються спрямованості формування сучасної свідомості.

Ключовим питанням для сучасного суспільства є наступне: у чому джерела його стійкості, що виступає рушійною силою соціальних змін? Сучасне суспільство, що розвивається, стає інформаційним, залишаючи в історії індустріальні та постіндустріальні епохи. Цей процес супроводжується твердженням нового середовища проживання, нових соціальних пріоритетів, нового способу життя і нових принципів управління.

Змінюється сама рушійна сила соціальних змін. Нею стають інформаційне середовище проживання, інформаційні технології, що дозволяють ефективно реагувати на виклики цивілізації – високотехнологічної та ринкової. Визначився новий характер джерел розвитку суспільства: на перший план замість джерел економічних усе більше стали виходити культурні і комунікаційні. Якщо подивитися на розвиток європейської цивілізації через призму

²²⁶ Пивненко П. П. Ценностно-смысловая сущность понятия «ментальность» [Электронный ресурс] / П. П. Пивненко // Сб. тр. Второй Междунар. науч.-практ. конф. «Международная педагогическая лексикография в теории и практике обучения в высшей школе». – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://rspu.edu.ru/science/conferences/01_08_25/pivnenko.html. – Название с экрана.

базових пріоритетів, то стає зрозумілим те, що сьогодні якісний стрибок у ній відбувається не в економічній, суспільно-політичній сферах, а в сфері впливу на народні маси, на людей, у сфері «обробки людей людьми» (за Марксом), яка стає тотальною. Обробка людей людьми – найважливіша сфера життєдіяльності суспільства, і класики марксизму мали на увазі під цим виховання також освіти членів суспільства, тобто соціалізацію людини²²⁷.

Формування ментальності та управління людьми за допомогою комунікації, джерела якого слід шукати ще в античному світі, дозволяє в процесі управління державою різко зменшувати необхідність застосування фізичного насильства. Набагато вигідніше, використовуючи можливості інформаційно-психологічного впливу, наставити маси на вірний шлях. Ефективність спільної дії новітніх інформаційних технологій забезпечується за рахунок того, що національні інтереси виникають не в результаті узгодження різних інтересів корпорацій і держави, а споконвічно розробляються аналітичним співтовариством з урахуванням зазначених інтересів як щось ціле.

Сьогодні існує якийсь дефіцит наукових уявлень про вплив на свідомість людини в сучасному суспільстві із соціально-філософських позицій. Тому розглянемо процес формування сучасної свідомості через призму суспільних пріоритетів.

З розвитком форм суспільних зв'язків, технологій, комунікацій (книговидавання, засоби масової інформації, комп'ютерні, інформаційні мережі, глобальні системи зв'язку), орієнтованих на людину, можна говорити про обробку людей людьми, зайнятими в індустрії пропаганди, реклами, масової культури – індустрії виробництва певних пріоритетів, що мають метою впливати на людину, формувати його світогляд, установки, настрої. Можна охарактеризувати

²²⁷ Интеллект, ментальность и духовность в глобальном мире [Електронный ресурс] : монография / [кол. авт. : В. Ю. Колмаков, А. П. Павлов, Е. В. Володина и др.] ; [отв. ред. В. Ю. Колмаков]. – Красноярск : Литера-принт, 2008. – 228 с. – (Серия : Библиотека актуальной философии ; вып.2). – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://www.globalistika.ru/biblio/actual_phil_2_.htm#LinkTarget_8054. – Название с экрана.

професійний середній клас, до якого входять учителя, журналісти, професори, інженери, лікарі, державні чиновники, як якусь «фабрику ідеології і пріоритетів», що забезпечує «обробку людей людьми»²²⁸.

В остаточному підсумку, це і є культура впливу на людину, що поєднує культуру матеріальну, що створює технічні засоби, і духовну, що створює духовні пріоритети, для якої технічні засоби дають можливість донести ці пріоритети до широких мас. Причому, технічні можливості визначають багато в чому й суть створюваних духовних пріоритетів. Ці процеси нерозривно пов'язані з духовним виробництвом і духовним споживанням, поширенням духовних цінностей, а, по суті, з передачею інформації.

Поширення духовних пріоритетів як інформації, їх сприйняття людиною, підкоряються відомим психологічним закономірностям комунікації. Ці закономірності пов'язані із проблемами уваги, мислення особистості, стереотипами сприйняття інформації, проблемами зворотного зв'язку, психологічної структури установок особистості та динамікою їх змін завдяки розповсюдженню духовної інформації, проблемами застосування принципів впливу та переконання в процесі дії на людину.

З іншого боку, процес духовного споживання, який теж є частиною більш загального процесу обробки людей людьми, нині став предметом аналізу в науковій літературі. Духовне споживання, як задоволення духовних потреб людини у вигляді ідей, поглядів, художніх образів, сприяє формуванню світогляду особистості, розкриттю її творчих сил. Духовне споживання слід, звичайно, розглядати не тільки як задоволення потреб людей. Поряд із цим споживанню надається в суспільстві певна заданість, спрямованість. Саме це дозволяє управляти процесом формування пріоритетів.

Духовне споживання безпосереднє пов'язане із процесом

²²⁸ Интеллект, ментальность и духовность в глобальном мире [Электронный ресурс] : монография / [кол. авт. : В. Ю. Колмаков, А. П. Павлов, Е. В. Володина и др.] ; [отв. ред. В. Ю. Колмаков]. – Красноярск : Литера-принт, 2008. – 228 с. – (Серия : Библиотека актуальной философии ; вып.2). – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://www.globalistika.ru/biblio/actual_phil_2_.htm#LinkTarget_8054. – Название с экрана.

поширення духовних пріоритетів, що припускає певні інститути, матеріальну базу, засоби. Сюди входять усі форми навчання людини, діяльність засобів масової інформації, установ культури, самодіяльних організацій. А духовне споживання, у свою чергу, залежить від духовного виробництва. Наскільки буде розвиненим це виробництво, настільки буде насиченим духовне споживання. У сучаснім суспільстві духовне виробництво є вагомим частиною суспільного виробництва, що усе більш поширюється.

Уся система духовного виробництва, поширення та споживання духовних пріоритетів відноситься до тієї сфери життєдіяльності суспільства, що іменується, як уже було сказано, «обробкою людей людьми». Ця сфера якісно мінялася впродовж усієї історії цивілізації, а також мінялася й у різних типах суспільства. Але ця сфера – сфера «обробки людей людьми» – служить показником соціально-ідеологічного контролю мас, культурного прогресу суспільства.

Два останні століття характеризуються двома різними епохами. Особливість цієї класифікації епох полягає у тому, що вона заснована на співвіднесенні пріоритетів, на змінах пріоритетності тих або інших цінностей у різний історичний час.

1. Епоха зльоту матеріальних і духовних пріоритетів, боротьби волі і абсолютизму відрізняється паралельним зльотом «проривних» матеріальних і духовних пріоритетів. Від винаходу паровоза до винаходу майже через 100 років радіо – такою є наднасиченість «проривних» матеріальних пріоритетів цієї епохи. А духовні пріоритети в сфері науки, літератури, мистецтва представлені іменами Канта, Фейєрбаха, Шеллінга, Гегеля, Фіхте, Шопенгауера, Ніцше, Маркса, Енгельса, Герцена, Белінського, Чернишевського, Плеханова, Леніна, Гете, Шиллера, Гейне, Л. Толстого, Достоевського, Чехова, Гойї, Бетховена, Чайковського та інших великих людей. Тут, що ні ім'я - то духовний прорив, що залишає слід у прийдешніх десятиліттях.

Ця епоха стала також наднасиченою й у суспільно-політичній виробництві, пріоритети якого зійшлися в суперечливій єдності: буржуазна авторитарна диктатура Наполеона Бонапарта і Паризька комуна, напів-абсолютистська Германська імперія, об'єднана

залізною рукою Бісмарка, і створення соціал-демократичних і робочих партій у Європі. Це була епоха особистостей, ідей, творчості мас – епоха розкріпачення підприємницької і революційної енергії, каталізатором якої, безсумнівно, виступав культурний простір, наднасичений матеріальними і духовними пріоритетами.

Досягнення матеріального виробництва, бурхливі суспільні процеси, зростання суспільно-політичних ідей, ріст політичних партій, інститутів влади супроводжувалися ростом форм, методів і матеріальних можливостей впливу на людей, «обробкою людей людьми» – газети, книги, школи, кружки, агітатори, збори, мітинги, демонстрації і т.д. Ця культура впливу на маси, з усіма її суспільними зв'язками, усе більше перетворювалася в самостійну сферу, від якої усе більш залежав суспільний прогрес.

2. Епоха пріоритетів тоталітаризму і лібералізму, тотального впливу на людей – це сучасна епоха. У ній простежуються як провідна лінія народження та занепад тоталітарних суспільств соціалістичного і буржуазного типу (націонал-соціалізм), їхнє протиборство і наступне протиборство соціалістичних суспільств із усе більш міцніючими провідними ліберально-демократичними суспільствами Заходу, що зупинили розвиток тоталітарних і авторитарних соціалістичних суспільно-політичних і духовних пріоритетів. Ці протиборства освячені духовними марксизму, кейнсіанства, центризму і ревізіонізму, теоріями Хайєка і Фрідмана, ідеями націонал-соціалізму і класової боротьби.

Паралельно із цими процесами в цю епоху відбувався і відбувається також у цей час процес усе більш міцніючого впливу на людей у сфері суспільної свідомості та настрою. Цей процес базується на матеріальних інформаційних пріоритетах останніх сторіч і їх розвитку. Ці матеріальні пріоритети були взяті на озброєння як тоталітарними, так і ліберально-демократичними системами, набули загального, тотального характеру для цивілізації, стали розвиватися за своїми законами, в основі яких процеси циркуляції інформації – політичної, економічної, культурної, ідеологічної, а також процеси функціонування самих інформаційних систем, які створюють свій світ, свій ціннісний простір, що самостійно впли-

ває на свідомість, настрої і поведінку людей.²²⁹

Інтенсивний випереджальний розвиток інформаційних пріоритетів загальмував, а часом і звів нанівець розвиток тоталітарних і авторитарних суспільств, які не могли знайти адекватну відповідь на інформаційні виклики цієї епохи. У двадцятому сторіччі суспільні зв'язки, що знайшли своє відображення у формі пропаганди, освіти, релігії, масової культури, реклами, виступали, з одного боку, як інструмент влади політичних партій, а з іншого боку – як самостійна сила, що визначає прогрес суспільства.

Як відомо, у світовій літературі відзначені різні періоди розвитку цивілізації. О. Тоффлер у книзі «Третя хвиля» вирізняє три хвилі-епохи у розвитку цивілізації: доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну («інформаційну»). Остання епоха – епоха «інформаційного суспільства» – характеризується тим, що в процесі «демасофікації» суспільної свідомості людей, споживач на власний смак вибирає своє «культурно-інформаційне поле»²³⁰. При цьому, чим більше соціальна диференціація, тим більше інформації циркулює між різними прошарками суспільства і групами. За О. Тоффлером, основні особливості інформаційної епохи проявляються у наступному: «Промислове суспільство тоді перетворюється у інформаційне, коли значення комунікації між людьми перевищує роль промислового виробництва»²³¹, що й відбулося сьогодні, на його думку, у розвинених країнах Заходу.

Те, що зазначена вище класифікація епох людської цивілізації теж «вийшла» на інформаційне суспільство, у якому суспільні зв'язки займають домінуюче положення, підтверджує певні закономірності цивілізаційного розвитку. Рухаючись від критерію виробництва різного роду пріоритетів, у той час, як інші йшли від

²²⁹ Интеллект, ментальность и духовность в глобальном мире [Электронный ресурс] : монография / [кол. авт. : В. Ю. Колмаков, А. П. Павлов, Е. В. Володина и др.] ; [отв. ред. В. Ю. Колмаков]. – Красноярск : Литера-принт, 2008. – 228 с. – (Серия : Библиотека актуальной философии ; вып.2). – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://www.globalistika.ru/biblio/actual_phil_2_.htm#LinkTarget_8054. – Название с экрана.

²³⁰ Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – С. 98 – 99.

²³¹ Там само. – С. 93.

розвитку продуктивних сил, ми прийшли теж до верховенства інформаційних пріоритетів. Але слід зазначити, що верховенство припускає поширення і використання інформації не тільки з метою забезпечення управління суспільними процесами, продуктивними силами, але й з метою «обробки людей людьми», обробки суспільної свідомості та настрою.

Таким чином, будь-якому організму суспільства на конкретному етапі його розвитку властивий певний тип мислення, який можна охарактеризувати як світоглядну парадигму. У стилі мислення відображається характер і зміст досягнутих суспільством знань, особливостей їх використання. Стиль мислення формує психічно-емоційний фон, чуттєве сприйняття простору, часу, світу у цілому, що знаходить відображення в різних сферах діяльності людини, а також загальнозначущі установки свідомості, що визначають стильову специфіку духовного обліку тієї або іншої епохи, соціокультурного розвитку у цілому.

Необхідно також відзначити, що зміст поняття «менталітет» розкриває особливості та значимість України, відповідаючи на запитання як зберегти цілісність, унікальність, особливість української держави в умовах сучасної глобалізації, створюваного простору комунікативної цивілізації.

Наступним цільовою складовою соціальних пріоритетів, на наш погляд, є соціальна координація (координація соціальних дій). Координація соціальних дій досягається за рахунок єдності та певної ієрархії пріоритетів, на основі яких виникають стійкі форми соціальних зв'язків. Термін координація означає узгодження. Спосіб координації, тобто спосіб узгодження, може бути різним, він виражає те, як, яким чином, за допомогою чого відбувається узгодження. Суспільство являє собою цілісну систему, і має свій, властивий йому, спосіб координації. Координаційні процеси суспільства проявляються у вигляді кореляції, саморегуляції, управління і самоврядування.

Кореляція (від давньолат. означає - співвідношення) - являє собою взаємозалежність, взаємну відповідність явищ, ця залежність, як статистична або імовірнісна, не має строгого функціонального характеру.

Регуляція (від лат. - означає влаштування) - представляє такий

характер узгодження частин, коли приводиться що-небудь у відповідність із установленими нормами, правилами, це - підтримка необхідного режиму роботи будь-якого параметру у заданому значенні. Саморегуляція – це коли такий процес узгодження здійснюється самою системою.

Координаційні процеси пронизують усі структурні рівні організації суспільства, вони діють на всіх рівнях. Тому можна виділити координаційні процеси на рівні особистості, соціальної групи, колективу, класу, народності, нації, суспільства у цілому.

Механізм соціальної координації не має жорстких просторових і часових меж, а існує в руслі соціальної політики держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального та духовного добробуту суспільства.

Соціальні проблеми пронизують усі сфери життя суспільства, і, одночасно, обов'язковою умовою розвитку соціальної політики є функціонування всіх інших сфер, оскільки в них продукуються матеріальні, духовні блага і пріоритети, реалізуються функції політичної системи суспільства, тощо. У державній політиці у цілому, та в соціальній політиці як її частині, соціальна координація виступає як фактор зміцнення і підтримки стабільності суспільних взаємин і процесів, їхньої відповідної рівноваги. Проведення цілеспрямованої та послідовної соціальної політики, застосування дієвих важелів соціального регулювання — необхідна умова збереження держави як суспільної системи²³².

Соціальна координація постає вирішальним фактором щодо забезпечення добробуту, визначення структури збалансування неминучої соціальної нерівності пошуками справедливості з урівноваженням індивідуалізму процесами солідарності, формування в суспільстві демократичних засад розвитку, рівних умов громадян для участі в економічній діяльності, а також досягнення соціальної стабільності та соціального миру (згоди) у суспільстві. Визначальна роль у процесі соціальної координації належить державі, тому правомірним буде визначення, що механізм соціальної коор-

²³² Соціальна економіка [Текст] : навч. посіб. / [кол. авт. : О. О. Беляєв, М. І. Дибя, В. І. Кириленко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

динації, як складовий елемент загального соціального регулювання, залучає систему соціально-економічних заходів держави, за допомогою яких вона впливає у визначеному напрямі на динаміку рівня та якості життя населення, на суспільну свідомість.

Специфічна складність процесу соціальної координації полягає в неосяжності його впливу та практичній складності передбачити всі можливі наслідки в довгостроковому періоді. По-суті, усі більш або менш значущі питання можуть бути — прямо чи опосередковано — віднесені до соціальної сфери, а тому й до проблеми соціального регулювання. Обсяг, напрями і методи державної координації соціальних процесів істотно залежать від вибору соціальних пріоритетів. Відсутність чіткої мети неминуче прирікає соціальну координацію, як частину загального процесу соціального регулювання, на непослідовність, робить її малозрозумілою та неефективною.

Механізм соціальної координації має органічно поєднувати розв'язання завдань як специфічного для перехідного суспільства короткотривалого (тактовного), так і довготривалого (стратегічного) характеру: 1) збереження потенціалу ключових галузей соціальної сфери (освіти, науки, медичного обслуговування), як основи проведення в майбутньому активної соціальної політики; 2) значно рівномірніший розподіл тягаря трансформаційної кризи між різними групами населення, що неминуче потребує посилення з боку держави, специфічного врівноваження прибутків²³³.

Стратегічний характер соціальної координації має сприяти досягненню цілком визначених цілей. Важливою вимогою, що висувається перед соціальною координацією перехідного періоду, є додержання принципу збереження в процесі руху суспільства до якісно нового стану соціальної рівноваги, що в сучасному цивілізованому суспільстві досягається проведенням політики щодо узгодження інтересів усіх верств населення. На сьогодні соціальна рівновага підтримується такими методами: у соціальній сфері — забезпеченням рівних соціальних прав, соціальної стабільності та

²³³ Соціальна економіка [Текст] : навч. посіб. / [кол. авт. : О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

рівня життя і прибутків різних соціальних верств. В економічній сфері це — державне регулювання економіки, цін, прибутків, сфери зайнятості, фінансування соціальної структури як загальнодержавної системи соціального відтворення і соціальних гарантій. Щодо політичної сфери, то тут є важливим запровадження системи інституціональних механізмів забезпечення демократичних і соціальних прав громадян, у тому числі механізмів їхнього реального впливу на політику.

Виникнення та існування всіх складових соціальної координації та їхня специфіка зумовлені головною функцією соціальної сфери — соціальним відтворенням людей як суб'єктів життєдіяльності, оновленням ресурсів для життєзабезпечення, а також побудовою соціальних інститутів. Соціальна координація має виходити з того, що первинним елементом аналізу соціальної сфери є поняття «потреба індивідууму (групи)», якому властива характерна для соціальної сфери в цілому основна суперечність — між зростанням потреб суб'єктів і можливостями їх задоволення. Її характер і спрямованість багато у чому детермінують процеси розвитку соціального регулювання і координації.

У соціальній сфері діють два типи механізмів регулятивних впливів — спонтанний і свідомий. Суспільство на будь-якій стадії свого розвитку не може абсолютно звільнитися від стихійної регуляції, але співвідношення свідомого і стихійного буває різним.

Спонтанний механізм функціонування соціальної сфери проявляється в неврегульованому впливі складної і суперечливої сукупності факторів, умов на процеси відтворення населення, їх переплетіння, зіткнення. Ці впливи знаходять свій шлях як загальна тенденція, що має вірогідний характер (наприклад, демографічні процеси народжуваності, смертності, шлюбності, тощо). Свідомі фактори пов'язані з цілеспрямованою соціальною діяльністю людей, яка здійснюється через специфічні суспільні інститути — систему органів та організацій, що забезпечують свідомий вплив на соціальну сферу з метою досягнення певних результатів. На соціальні процеси всіх рівнів суспільства певним чином також впливають політичні, громадські і релігійні організації.

Відтворення соціальних суб'єктів — процес еволюції всієї системи соціальних взаємин, що охоплює розмаїття проявів життя соціальної спільноти та виражається в безперервному функціонуванні соціальної структури, соціальних інститутів, соціальних норм і пріоритетів у межах конкретних економічних систем або певного історичного періоду.

Усі висновки, що виражають основний зміст виробленого та придбаного знання мають формуватися відповідно до цілей і завдань дослідження. Відповідь має бути викладеною шляхом застосування тих понять та висловлювань, за допомогою яких робилися запитання, а також застосовуючи ті поняття та висловлювання, чий зв'язок з відправними дослідницькими процесами, явищами може бути встановлений у процесі аргументації висновків. Через аргументацію розділяється зміст функцій. І сама аргументація частини виглядає або як обґрунтування, або ж як доказ. Однак усі ці категорії є тісно взаємопов'язаними із розумінням. Розуміння, завдяки тому, що воно являє собою належність до суб'єкта пізнання, є буквально пов'язаним з усіма вищезазначеними процедурами і компонентами їхньої архітектоніки. Пізнавальні дії суб'єкту супроводжуються розумінням того, на що вони є спрямованими. Розуміння завжди носить проблемний характер. Наукова практика показує, що в формулюванні проблеми або питання відображується первісна незрозумілість якихось фактів. Проблемна констатація суб'єктом незрозумілості суті фактів для роз'яснення соціальних пріоритетів служить відправною точкою пошукових дій. Просування суб'єкта від постановки до вирішення проблеми освітлює етапи розуміння сутті проблеми. Однак це просування відображає лише процес обґрунтування або доказу, або ж аргументації.

В аналізі соціальних пріоритетів розуміння тісно пов'язане з обґрунтуванням, оскільки, на відміну від пояснення, вони є із суб'єктивною стороною пізнання. «Обґрунтування -, пише Є.П. Нікітін, - є такою процедурою свідомості, у ході якої шляхом встановлення того чи іншого зв'язку між двома ідеальними об'єктами – підставою і обґрунтуванням – повідомляються іншою

будь-які характеристики першого»²³⁴. При формуванні соціальних пріоритетів, обґрунтування обов'язково реалізується, оскільки існує об'єктивна оцінка стану пріоритету, а незадовільність суб'єкту цим станом виступає у якості обґрунтування необхідності його модернізації. «Доказ – це тип аргументації, що являє собою, - відзначає В.К. Лукашевич, - логічний процес, спрямований на обґрунтування істинності певного положення (пріоритету) за допомогою інших положень, істинність яких встановлено раніше»²³⁵.

У тріаді: обґрунтування – аргументація – доказ, особливе місце належить аргументації. Вона виступає як процес обґрунтування, однак у той самий час – як логічна форма і тип доказу. Обґрунтування та доказ – це способи реалізації аргументації.

Аргументація – це, насамперед, процес обґрунтування певної точки зору (положення або сукупності положень) з метою їхньої смислової орієнтації з досліджуваною реальністю. В процесі аргументації слід показати, що досліджувані об'єкти дійсно існують такими, що мають певні властивості, інтенсивність та динаміка яких залежить від структури об'єкта, певної сукупності факторів, що впливають на неї, тобто показати, що знання, що міститься у висновках, відображає реальний стан речей. По-друге, належить вплинути на інших людей у такій мірі, щоб вони сприйняли запропоновану точку зору як свою власну впевненість, у певній мірі змінивши свої попередні погляди. Перший процес складає логіко-гносеологічний аспект аргументації, а другий – її логіко-комунікативний аспект.

До структури процесу аргументації входять три елемента: тезис – положення або сукупність положень, що мають бути обґрунтованими. Аргументи (підстави) – сукупність обґрунтувань, що наводяться для підтвердження тезису; демонстрацію (доказ – спосіб пов'язання аргументів між собою і тезисом»²³⁶.

²³⁴ Никитин Е. П. Природа обоснования [Текст] / Е. П. Никитин. – М. : Наука, 1981. – С. 27.

²³⁵ Лукашевич В. К. Философия и методология науки [Текст] / В. К. Лукашевич. – Минск : Современная школа, 2006. – С. 184.

²³⁶ Лукашевич В. К. Философия и методология науки [Текст] / В. К. Лукашевич. – Минск : Современная школа, 2006. – С. 183.

Специфіка кожного з елементів аргументації суттєво впливає на загальний характер процесу аргументації, у зв'язку з чим вирізняють її види та типи. Особливе значення у цьому аспекті має специфіка аргументів. Ними можуть виступати реальні події, процеси, явища, тобто реальні положення речей, з одного боку, а з другого боку – знання про реальну положення речей, що фіксуються у вигляді законів, понять, принципів, теорій, і т.д. Відповідно, в науці вирізняють пряме і опосередковане підтвердження, доказ та спростування як особливі типи аргументації, що застосовуються не лише в науці, а також емпіричну та теоретичну аргументацію та пояснення як види аргументації. Усі ці процесуальні елементи наукового дослідження більш глибоко виражають функціональний зміст соціальних пріоритетів.

В призмі виділення та обґрунтування детермінуючих соціальних пріоритетів, а також переконання спільноти в їх об'єктивності та прогресивній спрямованості, виділемо їхні основні функції, зміст яких просліджується через усе наше дослідження соціальних пріоритетів.

На нашу думку, специфіку соціального відтворення можна висвітлити такими функціями: соціорегулятивною, соціоадаптивною, соціопродуктивною, соціокультурною, соціодинамічною і соціозахисною функціями.

Соціорегулятивна функція регламентує основні показники соціальної діяльності і взаємини суб'єктів, спрямовані на підвищення ефективності використання потенціалу соціальної сфери. Її подальший розвиток може бути представлений системою норм, етичних цінностей, що виступають реальною основою макросоціального процесу зміни моделі поведінки окремої людини і цілих груп, а також регулювальником їхньої соціальної діяльності.

Соціоадаптивна функція регулює і сприяє досягненню узгодженості дії людей у суспільстві, стимулює діяльність індивідуумів і соціальних груп, спрямовану на ефективнішу реалізацію потенціалу шкірного, і вимірюється показниками, що характеризують стимули до ефективної соціальної діяльності людини.

Соціопродуктивна функція регулює і надає можливість задовольнити усі потреби людей, необхідні для відтворення соціального

організму в його цілісності, якості на всіх структурних рівнях суспільства. Ця функція описується системою об'єктивних і суб'єктивних, а також нормативних і реальних показників, що характеризують забезпеченість населення продуктами споживання і послугами.

Соціокультурна функція регулює процеси залучення людини й різних соціальних груп до духовних складових відтворення, засвоєння соціально-етичного потенціалу суспільства, забезпечує узгодження пріоритетів та інтересів різних суб'єктів, соціальну активність людей і може характеризуватися показниками успішності соціалізації індивідуума, необхідністю конкретних соціальних структур, ступенем узгодженості інтересів соціуму та ефективності соціальної політики, ступенем залучення їх до суспільних перетворень.

Соціодинамічна функція пов'язана з підвищенням якості життя населення, регулюванням та забезпеченням творчого, динамічного характеру практики на основі вдосконалення самих суб'єктів життєдіяльності, розширення потенціалу соціальної сфери й характеризується системою показників соціальної мобільності в суспільстві.

Соціозахисна функція регулює та забезпечує соціальні гарантії і права, соціальну допомогу і підтримку непрацездатним і малозабезпеченим членам суспільства, та відтворюється системою показників, які визначають ступінь соціальної захищеності населення (прожитковий мінімум, кількість населення, що перебуває за межею бідності, кількість та якість безкоштовних послуг, які забезпечують задоволення життєво важливих потреб суб'єктів соціальної сфери).

Виділені вище функції розкривають свій зміст у ході всього нашого дослідження соціальних пріоритетів, тому ми тут їх лише позначили, виділили, але це не означає, що їх багатий зміст обмежений тільки відзначеними моментами.

Наведена класифікація не виключає вирізнення й інших функцій, що свідчить про багатогранність і складність соціальної координації. Основою можуть слугувати конкретні споживи суб'єктів соціального життя, або конкретні функції кожного її компонента, що мають доцільний характер. Окрім того, слід зауважити, що розрізняють координацію та субординацію функцій. Так, функції таких компонентів соціальної сфери, як охорона здоров'я, освіта, узгоджуються по горизонталі, тобто координуються. Субординація

функцій вказує на особливе місце і неоднакове значення кожного з компонентів у здійсненні функцій системи, на те, що конкретна система інтегрує функції своїх компонентів і сама виконує певну роль в іншій, більшій за обсягом системі, компонентом якої вона являється. З точки зору функціональної субординації, соціальна сфера виконує по відношенню до суспільства функцію відтворення людини, а такі компоненти, як навчання, виховання, медичне обслуговування, тощо, нібито підпорядковані цій головній функції системи.

Зневага до регулювання та координації соціальних проблем перехідного періоду може призвести до значних втрат у перспективі, низки соціальних конфліктів. Необхідність якомога оперативніших реформ соціальної сфери зумовлюється також зміною базового принципу організації суспільства. Потрібна адаптація соціального комплексу нашої країни до нових економічних умов з урахуванням історичних традицій, особливостей культури, свідомості суспільства, психології та життєвого устрою.

Відзначимо також, що для формування координаційних механізмів глобального характеру, необхідно подальший розвиток комп'ютерної комунікації і створення міжнародних банків координаційних даних по всіх сферах життєдіяльності.

Аналіз цільових складових соціальних пріоритетів дозволяє стверджувати про їхню загальну значимість як соціокультурної цінності.

Підводячи підсумок, відзначимо, що консолідація суспільства не можлива без проведення відповідної державної політики та формування схвалюваних суспільством соціальних пріоритетів. Соціальні пріоритети виступають як узагальнені цілі і засоби їхнього досягнення, що виконують роль фундаментальних норм. Вони забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки у життєво важливих ситуаціях. Система пріоритетів утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб і інтересів індивідів і соціальних спільнот.

Регулюючи індивідуальну поведінку, пріоритети інтегрують розрізнені людські дії в цілісну систему, здійснюють процеси ідентифікації та саму ідентифікацію, які стають примусом для пев-

них ідентифікаційних практик, відіграють роль стандартів для вибору з наявних альтернатив типів поведінки, тобто пріоритети стають передумовою операції оцінки будь-якої людської діяльності.

Система пріоритетів також являє собою результат виховної функції суспільства. Вона не дається ззовні, а виробляється існуючими в цьому суспільстві соціальними інститутами в процесі історичної практики. Інакше кажучи, наявність єдиної системи, що розділяється широкими масами, є показником ефективності виконання суспільною системою своїх виховних функцій.

Таким чином, глобальною метою будь-якого соціуму має бути прагнення сформувати систему соціальних пріоритетів, на які орієнтуються якщо не вся, то більша частина цього суспільства. Поєднанні у єдине ціле, соціальні пріоритети, визначають, яким чином суспільство в особі своїх представників вибудовує структуру міжлюдських відносин для підтримки основ свого існування, відтворення і зміцнення життєздатності. Ми погоджуємось з В.Г. Федотовою, яка вважає, що процес модернізації суспільства ґрунтується, передусім, на трансформації існуючих соціальних пріоритетів²³⁷. Мінливого суспільству притаманна динаміка пріоритетних уявлень, вихід з кризової ситуації завжди пов'язується з пошуками нових пріоритетів та розробками соціальних та моральних «технологій» поведінки людини. На підставі того, що зміна пріоритетів сприяє соціальним змінам у суспільстві у цілому, пріоритетні виміри можна вважати соціокультурними передумовами соціальних інновацій.

3.3 Рациональне осмислення нових пріоритетних напрямів суспільного розвитку

Поняття пріоритетів набуває в останні роки все більшого значення в найрізноманітніших сферах сучасного суспільства. Ця проблема важлива для всього світу – в умовах розвитку глобалізаційних тенденцій, виникнення нових можливостей, але й нових загроз, звідси людство опиняється сконцентрованим на проблемі самовизначення. Які нові явища ми можемо сприйняти як позитив-

²³⁷ Федотова В. Г. Модернизация «другой» Европы [Текст] / В. Г. Федотова. – М. : ИФРАН, 1997. – С. 63

ні, варті підтримки та розвитку, а що постає загрозою самому існуванню людства. При цьому дискусії точаться навкруг конкретних питань (як то – проблема абортів, клонування людини, нові форми родинного життя тощо), але вирішується насправді проблема сутності людини – як ми бачимо себе, які зміни в сутності людини готові прийняти, а які здаються нам загрозою для самого існування такого феномену як людина. Одною з причин концентрації на проблемі ціннісних пріоритетів постає розвиток технологій. Інша причина – переосмислення цивілізаційних меж та нові загрози, що виникають внаслідок цього. Терористична загроза, що постає повсякденним клопотом сучасної людини (де б вона не жила), змушує відмовитись від залишку просвітницької надії на перемогу прогресу. Достатньо згадати, яку бурю дискусій щодо принципово важливих цінностей сучасного людства породили трагічні події одинадцятого вересня 2001 р. Цінності західного суспільства в цілому було піддано перевірці, а згодом стало зрозуміло, як віднині вибудовується система пріоритетів Західного світу – які цінності можуть бути до пори відсунуті «на маргінеси», а які повинні бути відстояні за будь-яку ціну. Саме так вибудовується система пріоритетів.

Європейська філософія наших днів дуже гостро реагує саме на з'ясування сутності цінностей, принципово важливих для виживання світу, якій ми вважаємо нашим. Можна згадати спільну ініціативу декількох відомих європейських філософів (Ж. Бодрийар, Ж. Дерріда, Ю. Хабермас, У. Еко та інші), що домовилися водночас виступити в європейських ЗМІ з деклараціями власного розуміння сенсу існування сучасного європейця. Без чого європейець не може існувати? З чим він має погодитись, а проти чого треба рішуче відмежуватись? Треба зазначити, що ці виступи виявилися зовсім не описовими – лідери європейської інтелектуальної традиції свідомо обрали такий активний варіант декларації – одночасно в різних європейських країнах проголосити те, що для нас є важливим, щоб створити нове комунікативне поле, в якому ми спробуємо скерувати процес відбудовування європейського саморозуміння.

Можна перелічити багато подібних філософських акцій, що спрямовані на розмежування американських та європейських цін-

ностей (дискусії А. Фінкелькраута та А. Глюксмана, зокрема). Можна згадати декілька нобелівських промов, головною темою яких було звинувачення США в трагічних подіях сучасності, декілька гучних відмов європейських інтелектуалів від пропозицій прочитати курс лекцій в американських університетах. У всіх ще на пам'яті бійки європейських мислителів та працівників ЗМІ щодо права носіння хіджабу у французьких школах чи щодо так званого «карикатурного скандалу» – учасники згаданих дискусій сперечалися у першу чергу не з приводу самого хіджабу чи карикатур, а з приводу сутності демократичних та європейських цінностей. Як їх розуміти, де межі їхнього розширення? Всі ці події красномовно вказують на «перезавантаження» розуміння ціннісних пріоритетів в сучасному європейському просторі.

В Україні ця ситуація (спільна з іншими європейськими країнами) загострюється вибудовуванням нової держави. Неповні двадцять років існування незалежної держави – надто короткий строк, щоб система цінностей змогла встоятися та постати ясною та чіткою. Спадок різних політичних та ідеологічних традицій, до яких вільно чи невольно прилучалася Україна за часи своєї історії, створює досить різнобарвну палітру цінностей, які в комунікативному процесі створення сучасного життєвого світу стикаються між собою. Так саме ціннісні орієнтири, що розділяються різними представниками українського суспільства, знаходяться в напруженому процесі комунікативного засвоєння, окреслюючи живий процес вибудовування системи пріоритетів. Поняття пріоритетів виявляється значущим для виживання суспільства в цілому та набуває не тільки теоретичних, але й практичних обріїв. Ми постійно чуємо слово «пріоритет» у сучасних вітчизняних політичних дискусіях, у правовому дискурсі. Саме тому ми вважаємо необхідність серйозного теоретичного осмислення поняття пріоритету нагальним завданням сучасної філософської науки.

Пріоритети у структурі цінностей соціуму вивчаються насамперед в контексті соціального пізнання. Активність пошуків в цьому напрямку свідчить про важливість питання пріоритетів для саморозуміння сучасного суспільства. Можливо, саме зараз настає момент філософського осмислення поняття соціального пріорите-

ту. Саме поняття пріоритету здатне організувати знання про цінності, яке, нажаль, зазвичай концентрується на якійсь конкретній цінності. Поняття ж пріоритету дозволяє побачити, як цінності співвідносяться між собою, в яку ієрархічну систему вони організовані. Емпіричні дослідження створюють необхідну джерельну базу для просування в вивченні цінностей, але не можуть створити узагальнюючої теорії. Зараз відчувається необхідність створення ґрунтовної теоретико-філософської бази дослідження пріоритетів, яка могла б спрямувати подальші розробки в цьому напрямку. Така філософська база позбавила б подальші розвідки проблеми цінностей стихійності та спонтанності.

Ми спробуємо у цьому параграфі окреслити евристичну значущість вивчення пріоритетів як ієрархічно організованої системи цінностей. Для цього ми пропонуємо розглянути на принципи будування системи пріоритетів на матеріалах різних моментів європейської історії, продемонструвати, чим саме поняття пріоритету відрізняється від більш вузького поняття «цінність», показати конкретні шляхи виявлення пріоритетів. Ми пропонуємо йти у вивченні пріоритетів двома шляхами – від аналізу позитивних ціннісних декларацій того чи іншого суспільства та «від зворотнього» – від аналізу негативних цінностей, того, що суспільство намагається за будь-яку ціну не впустити в свій обрій. Такий підхід дає можливість не втратити жодної барви в описанні принципів організації системи цінностей, тобто, системи пріоритетів. Евристична значущість такого підходу полягає в тому, що аналіз специфіки організації системи пріоритетів надає дослідникові саме той кут зору, що виявляється недосяжним при будь-якому іншому підході. Саме аналіз системи пріоритетів надає можливість виявити сутність того чи іншого суспільства якнайкраще. Аналізуючи найболючіші точки, що актуалізують найважливіші цінності, ми з'ясовуємо особливості ціннісного каркасу сучасності.

Ми почали наше звернення до проблеми пріоритету з фіксування кризовості сучасного моменту. Напевно, саме в такі моменти проблема пріоритетів постає в найбільш чистому вигляді. «Перезавантаження» картини життєвого світу змушує сучасну людину чітко визначитись, які зміни вона згодна прийняти, а які оці-

нює як безперечну загрозу власній самості. В ситуації спокійного безтурботного життя людина не замислюється, що є найважливішим для того, щоб продовжувати відчувати себе самим собою. Кризова ж ситуація (погранична, використовуючи термінологію екзистенціалістів) спонукає чітко визначитись, що для мене найважливіше, чим я не можу поступитись в будь-якому разі. В такій ситуації ми можемо продовжувати декларувати певні цінності, але визначаємо для себе, які саме цінності зараз ми можемо відкласти до кращих часів, а які – захищатимемо до останньої краплі крові.

Дозволимо собі проілюструвати це положення прикладом теоретичного спадку видатного флорентійського мислителя доби Ренесансу – Нікколо Макіавеллі. До сьогодні продовжують точитися дискусій щодо щирості Макіавеллі – справа у тому, що два найвідоміших його твори («Государ» та «Міркування на першу декаду Тіта Лівія») декларують нібито принципово різні політичні ідеали. «Міркування» прославляють республіканській ідеал, звертають увагу сучасника на колишню славу республіканського Риму, якій саме в період республіки здобув найбільшу міць, яку втратив, перетворившись на імперію. «Государ» же є апологією самовладного правління, безмежної влади монарха, що може заради блага держави йти навіть на злочин та обман, навіть на смертні гріхи. Де ж автор проголошує справжні свої переконання? Варто нагадати, що Макіавеллі багато років пропрацював на високій посаді Флорентійської республіки, а потім, після встановлення тут тиранії Медичі, намагався знайти своє місце й в системі їхньої влади. Трактат «Государ» присвячений саме Медичі. Може, Макіавеллі був просто продажною потворою, що згодна за гроші працювати на будь-кого? Саме це стверджують його численні ненависники. Але ми дозволимо собі погодитись з російським дослідником Леонідом Баткіним, який нагадує, що Макіавеллі, по-перше, не погодився на аналогічну посаду в іншій державі (його запрошували неодноразово), а, по-друге, дуже чітко висловлює свої пріоритети в текстах обох творів. Треба просто уважно вчитатись. Найважливішої цінністю для мислителя є його рідна Флоренція, задля блага якої він здатний працювати під будь-яким началом, навіть тирана. Сторінки «Государя», присвячені Італії, здаються написаними

іншою людиною – де подівся славетний макіавеллівський цинізм? – це несамовитий гімн красоті та славі вітчизни. Республіканське правління Макіавеллі й в «Государі» називає найкращим, це для нього абсолютна цінність, але в момент написання трактату єдиним порятунком для Італії в цілому (не тільки для Флоренції!) Макіавеллі вважає сильного єдиновладного правителя, що будь-яким шляхом позбавить вітчизну небезпек та ворогів. А потім, коли країна створить умови для нормального життя, можна буде повернутись до ідеалів республіки. Республіка залишається для Макіавеллі цінністю. Але цією цінністю він може пожертвувати заради більшої – свободи та незалежності вітчизни. Цей приклад якнайкраще демонструє співвідношення понять цінності та пріоритету. Для Макіавеллі цінностями є свобода та незалежність вітчизни, республіканізм, добре ім'я, честь, ренесансна поезія, дружба, особистість (універсальна людина, що керується поняттям *virtu*) багатство тощо. Це все – насправді цінності для флорентійського мислителя. Але деякими з них він здатен навіть пожертвувати чи відкласти на певний час заради збереження більш важливих. І розуміння цієї шкали цінностей приходить в першу чергу в кризовій ситуації, коли виявляється потрібним обирати, що найголовніше, а що можна трошки відкласти на потім. Пріоритет постає структуроутворюючим принципом системи цінностей того чи іншого суспільства. Без вивчення цього принципу аналіз окремих цінностей може дати тільки обмежені результати.

Приклад з Макіавеллі надає нам можливість окреслити варіант «препарування» пріоритету за аналізом позитивних декларацій цінностей. Звісно, сказане є тільки схемою, презентацією підходу, але цей підхід при всій своїй прозірній прозорій є достатньо плідним.

В якості прикладу подібного аналізу сучасної ціннісної ситуації можна навести есе Умберто Еко «Торг в поліетнічному суспільстві» зі збірки «Повний назад»²³⁸. У. Еко розмірковує про конфліктну ситуацію, що виникла в одній зі шкіл та викликала бурхливу полеміку в Італії. Школа задовольнила вимогу мусульманської

²³⁸ Еко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм СМИ [Текст] / У. Еко. – М. : Эксмо, 2007. – С. 396–404.

громади виділити мусульманських дітей в окремі класи, що викликало у суспільстві повний спектр реакцій від повної підтримки до повного відторгнення. Прибічники подібної шкільної політики посилалися на вимоги мультикультуралізму – кожен має право вільно обирати собі спосіб реалізації власної ідентичності (нагадаємо, що традиційно в Італії в шкільних класах знаходиться розп'яття, що й обурює представників інших релігій). Незгодні з політикою школи посилалися на можливість поглиблення сегрегації та знищення єдності італійського суспільства. У. Еко чітко та тверезо аналізує дії шкільної адміністрації саме в контексті поняття пріоритетів. Це – торг, каже мислитель, це – нормально для соціуму. Якщо зважити негативні наслідки того чи іншого рішення адміністрації школи, ми дійдемо думки про виявлення найвищої цінності суспільства на даному етапі, тобто – пріоритет. Якщо ми відмовимо мусульманам створити окремий клас, що ми отримаємо? Батьки а) відсилають дітей вчитися до іншої держави; б) не пускають в школу взагалі; в) створюють окрему мусульманську школу. В такому випадку діти мігрантів чи залишаться без освіти (що погано для суспільства в цілому, а не тільки для них), чи взагалі будуть позбавлені можливості інтегруватись в країну, де живуть (це ізоляція та можлива фундаменталізація, що теж небезпечно для суспільства в цілому). Тому краще поступитись власною переконаністю у корисності необмежених міжкультурних зв'язків та створити мусульманській клас в державній школі – так, зокрема, діти-мусульмани зможуть отримувати освіту за італійським стандартом та спілкуватись з італійськими ровесниками, що створює шанс інтеграції. «Якщо б кожен притримувався виключно власної інтерпретації фактів, диспут ніколи б не скінчився. Необхідна торгівля, щоб звести дивергентні інтерпретації до точки конвергенції, хочаб часткової, а звідти виходити назустріч фактові»²³⁹.

Ось яскравий приклад виокремлення пріоритету в комунікативному просторі – те, що У. Еко називає торгівлею, і є соціальною комунікацією. Вищою цінністю в даному випадку визнається цілі-

²³⁹ Эко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм СМИ [Текст] / У. Эко. – М. : Эксмо, 2007. – С. 398–399.

сність суспільства, яка може бути досягнута, як це не дивно, за рахунок певного відступу від однієї з найбільших цінностей – відсунення власних переконань у сферу приватного заради презентації себе як громадянина. Саме поступка «сегрегації» виявляється єдиним засобом інтеграції певної категорії громадян до суспільства. Цінність культурної відкритості відступає перед цілісністю суспільства та створенням можливості для добровільного засвоєння культури Італії.

Тобто ми бачимо міцні пріоритети, на яких будується демократична система цінностей сучасної Італії (взагалі таку позицію можна екстраполювати на всі країни європейського вибору) – цілісність суспільства, освіта та повага до переконання кожного. Отже, цілісності суспільства можна досягти й насильством – в даному випадку єдино можливим шляхом будування цілісності визнається комунікація.

Пріоритети організують уявлення про суспільні цінності в процесі комунікативного засвоєння світу, створюють своєрідну систему координат суспільства, будучи одним з варіантів економії. Дозволимо собі пояснити сенс поняття економії щодо комунікативного засвоєння світу словами Н. Лумана та Ж. Дерріда.

«Сенс, – пише Луман, – це продукт операцій, що використовують сенс, а не якийсь атрибут світу, що завдячує своїм існуванням певному творінню, установі чи джерелу. Тому не існує ніякої ідеальності, відокремленої від реальності фактичного переживання і процесу комунікації»²⁴⁰. Підкреслюючи радикальну відмінність даного варіанту комунікативної теорії від традиційної онтологічної метафізики, Н.Луман зазначає, що в системах, що існували раніше, поняття сенсу відсилало до певного «першоджерела», яке в будь-якому варіанті не могло не виявитись Богом. «Більш радикальне розуміння сенсу як медіуму спостереження, залежного від розрізнення, робить можливим розмивання цих передумов. У всіх смислових вимірах світ тепер може розумітись як рамки (чи, якщо йти за Е.Гуссерлем, як горизонт), які забезпечують зміну розрізень, що

²⁴⁰ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – С. 45.

забезпечують спостереження ідентичного. Але це передбачає також, що світ вже не можна розуміти як сукупність речей чи їх відношень, а належить тлумачити як таке, що не спостерігається у чистому вигляді та відтворюється підчас будь-якої зміни розрізень»²⁴¹.

Більш «драматичний» варіант інтерпретації єдності обжитого світу як безперервного процесу розрізнення створює постструктуралістський проект. Так, Ж. Дерріда фіксує увагу на тому, що тотожність в комунікації виникає в процесі розрізнення на «це» і «не те ж саме»²⁴². Поняття тотожності як не «того ж самого» лежить в основі сконструйованого Ж.Дерріда поняття *différance* (*différance* з а), руху розрізнення, що створює тотожність. «Розрізнення є рухом, згідно якому мова чи будь-який код, будь-яка система посилянь взагалі конструюється «історично» як тканина розрізень»²⁴³. Будь-яка дискурсивна активність є варіантом розрізнення, тому її продукти можуть бути препаровані з однаковим результатом – всяка тотожність має в своїй основі саме цей рух. «Те ж саме є розрізненням (*différance* з а) як кружний та двозначний перехід від одного відрізненого до іншого, одного члену опозиції в інший. Можна було б, таким чином, перебрати всі опозиційні пари, на яких будується філософія та якими живиться наш дискурс, та побачити тут не зникаючу опозицію, але декларуючу своє існування необхідністю того, щоб один з членів розкривав себе як відрізненого іншого, як розрізненого в економії того ж самого інше...»²⁴⁴.

Економія дозволяє не засвоювати світ кожного разу наново, а використовувати готові «рецепти» (А. Шюц) інтерпретації та поведінки. Згідно теорії Н.Лумана пізнання не є копіюванням даностей зовнішнього світу чи їх репрезентацією в системі; навпаки, його результат полягає в створенні надлишковостей, що позбав-

²⁴¹ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – С. 56 – 57.

²⁴² Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля [Текст] / Ж. Деррида // пер. с фр. С. Г. Калининой, Н. В. Суслова. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 110 – (Серия : Gallicinium).

²⁴³ Там само. – С. 182 – (Серия : Gallicinium).

²⁴⁴ Там само. – С. 190–191.

ляють систему необхідності повторної переробки інформації²⁴⁵. Встановлене в комунікативній угоді обрання певного набору засобів орієнтації та трансляції інформації позбавляє систему необхідності пізнавати той чи інший феномен кожного разу наново, а надає можливість використовувати вже готову розмітку орієнтирів між відомим та невідомим. Таким чином, на рівні комунікації жест рішення стає колективним – інакше й бути не може, оскільки саме рішення залежить від необхідності передання інформації. Якщо б її не треба було передавати, можна було б обійтись без назви та розрізнення. Саме потреба передавати інформацію, а не об'єм останньої, змушує впорядковувати дані зовнішнього світу, – інакше передання було б неможливе. Користуючись словами Умберто Еко, завважимо, що процес розрізнення, який породжує інформацію, знижує ентропійність, тобто непередбачуваність системи²⁴⁶. З нескінченості варіантів інтерпретації обирається певний обмежений набір, наявність якого постійно підтверджується в процесі комунікації. При цьому сконструйований в процесі розрізнення набір можливостей не залишається незмінним. Характеризуючи інформацію як неочікуваний відбір з багатьох можливостей, Н. Луман завважує, що вона не може бути чимось стабільним – вона породжується всередині системи, оскільки передбачає порівняння з очікуванням. Інформація завжди містить певну довільну компоненту передбачання того, що з нею можна робити далі²⁴⁷. Таким чином, очікування, що породжене ситуаціями засвоєння невідомого, стимулює процес подальшого розрізнення, подальшого відбору з багатьох можливостей. Цей відбір в момент здійснення закріплюється в комунікативних схемах та продовжує відтворюватись в подальших операціях розрізнення.

В інтерпретації Н.Лумана закріплення та відтворення інформації

²⁴⁵ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – 132 с.

²⁴⁶ Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко [Текст] ; пер. с итал. : А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – СПб. : Петрополис, 1998. – С. 56.

²⁴⁷ Там само. – С. 74.

в комунікативному просторі названо функцією пам'яті системи. Функція пам'яті надає в розпорядження системи інформацію про минулі стани, проте не цілком, а в вигляді окремих селекцій, оскільки при цьому відборі значущими є ефекти забування та згадування. Актуалізуючи ці селекції, система «вводить саму себе в стан коливань між позитивно та негативно оціненими операціями, а також між само-референцією та іншо-референцією. Вона сама створює ситуацію зіткнення самої себе з – для неї самої невизначеним – майбутнім, заради якого вона так би мовити накопичує резерви пристосування до непередбачуваних станів»²⁴⁸.

В процесі розрізнення виникають особливі форми єдності, що характеризують систему того чи іншого суспільства. За думкою Н. Лумана, система суспільства характеризується не конкретною «сутністю», не кажучи вже про конкретну мораль, – її характеризує та операція, в ході якої вона себе створює та відтворює. Ця операція – комунікація. Під комунікацією розуміється певна конкретно-історична (тобто залежна від контексту) подія, а не просто застосування регулятивів правильного мовлення²⁴⁹. Таким чином, процес розрізнення, що лежить у основі комунікативного засвоєння невідомого, виявляється сенсостворюючим в конструюванні впорядкованого простору, придатного для життя.

Цей момент підводить нас до дуже важливого моменту в оформленні специфіки системи цінностей, моменту, що задає пріоритети. Такий процес економії як постійного повторення та відтворення певних сенсів не може здійснюватись цілком раціонально. Саме Н. Луман наполягає на наявності поза-раціональних орієнтирів, що керують поведінкою людей, що належать до тої чи іншої соціальної спільноти. Для аналізу пріоритетів це є принципово важливим.

Торкаючись поза-раціональних мотивів у тій чи іншій картині життєвого світу, ми вважаємо плідним звернутися до поняття габітусу (від лат. *habitus* – стан, властивість). Поняття використову-

²⁴⁸ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – С. 46–47.

²⁴⁹ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – С. 72–73.

валось ще Марселем Моссом та Норбертом Еліасом, але в тому сенсі, в якому воно зараз використовується в філософсько-соціологічному знанні, було розроблено П. Бурд'є. Поняття габітусу відсилає до єдності стилю, що об'єднує практики та блага якого-небудь одиничного агента чи класу агентів. Габітус – це начало, що породжує та уніфікує, що зводить власні внутрішні та реляційні характеристики якої-небудь позиції в єдиний стиль життя, в єдиний ансамбль вибору людей, благ та практик²⁵⁰.

Саме габітуси є операторами розрізнення, про яке йшлося вище. Розглянемо як Н. Еліас, так і П. Бурд'є підкреслюють цей момент. Наприклад, те, що їсть робочий та його манера їсти, спорт, яким він займається та його манера ним займатися, політичні опінії та його манера їх висловлювати – все це систематичним образом відрізняється від відповідних практик власника промислового підприємства. Одна й та сама поведінка може здаватись витонченою для одних, претензійною для інших, вульгарною для третіх... В функціонуючому соціумі габітус стає перцептивною категорією, тобто категорією бачення та розрізнення: особливості, що асоціюються з різними позиціями, стають свого роду мовою, конститутивними елементами для даної міфічної системи, функціонують як знаки розрізнення²⁵¹.

П. Бурд'є розробляє концепцію так званого «подвійного структурування»: соціальна дійсність структурується як збоку соціальних відношень, що об'єктивовані в розподілі ресурсів, так і збоку уявлень членів даної спільноти про ці соціальні відносини, які (уявлення) мають зворотну дію. Для дослідника пріоритетів важливо, що П. Бурд'є наголошує на активності соціальних агентів, вони – джерело постійного впливу на соціальну систему. Отже, соціальні структури обумовлюють практики та уявлення агентів, але агенти створюють практики і через те відтворюють та пере-

²⁵⁰ Бурдьє П. Кодификация [Текст] / П. Бурдьє // Начала / П. Бурдьє ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 121.

²⁵¹ Шматко Н. А. Габитус в структуре социологической теории [Текст] / Н. А. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – № 2. – С. 64.

творюють структури.

Для дослідника пріоритетів важливим є ще один момент концепції «подвійного структурування». П. Бурд'є завважує, що ще одним аспектом «подвійного структурування» є нерівномірність розподілу соціальних відносин в просторі та часі²⁵². Агенти нерівномірно розподілені всередині соціальних відносин – не всі агенти (чи то індивідуальні, чи то колективні) приймають участь у одних і тих самих соціальних відносинах. Крім того, нерівномірно розподілені між агентами й об'єктивації соціальних відносин (капітали, за Бурд'є). Різні агенти мають різні можливості для структурування соціальної дійсності. Така строкатість та нерівномірність розподілу впливу та включеності в соціальні відносини має бути зауважена дослідником пріоритетів – бо надає можливість зрозуміти, що пріоритети не можуть бути проаналізовані в одній якійсь площині. Система цінностей, структурована пріоритетом, постає такою собі тривимірною моделлю, що включає не тільки рівень значущості тої чи іншої цінності, але й розподіл цінностей між різними верствами населення, різний рівень включеності агентів в соціальну систему.

Отже, об'єктивні структури є умовами здійснення суб'єктивних практик (сприйняття, уявлення, мислення, комунікації, дії) та «системно детермінують» безпосередні соціальні взаємодії. Однак для того, щоб ці практики реалізовувалися, соціальні структури мають бути інтеріоризовані, ефективно засвоєні агентами, що активно конструюють своє сприйняття, комунікації тощо. Відносини інтеріоризуються в формі соціально структурованих ансамблів практичних схем (схем відтворення практик агентом) – габітусів. Габітус є схильність агента до певної дії чи оцінки подій. Як завважує Н.А. Шматко, в понятті габітусу важливим є те, що він виконує роль «посередника» між «соціальними відносинами» та «агентом»²⁵³.

Оскільки габітус розглядається як механізм породження практик, його емпіричне дослідження не потребує виділення в ньому

²⁵² Шматко Н. А. Габитус в структуре социологической теории [Текст] / Н. А. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – № 2. – С 69.

²⁵³ Там само. – С 69.

самостійних смислових елементів. В цьому його головна відмінність від таких понять як «менталітет» та «диспозиція». Те, що габітус є механізмом породження практик, стає причиною дивного ефекту – гистерезису (відставання). Якийсь час після зміни соціальних відносин агент відтворює старі соціальні відносини, продуктом яких є його габітус. Інакше кажучи, габітус зберігає постійність в змінах, тим самим передаючи практикам властивості безперервності та впорядкованості.

Таким чином, саме поняття габітусу дозволяє побачити архітектуру пріоритетів. Пріоритети створюють цей архітектурний тривимірний каркас, що направляє комунікативний процес будування соціуму. Розкриваючи зв'язок феноменів пріоритету та габітусу, ми накреслюємо додаткові можливості дослідження ціннісного каркасу соціуму.

Охарактеризувавши роль габітуса в формуванні пріоритетів, ми вважаємо важливим акцентувати увагу також на понятті стереотипу. Він, звісно, є складовою частиною габітуса, але для ціннісного аналізу має особливе значення. Як слушно зауважує Е.А. Азарова, в наш час, як не дивно, саме стереотипи відіграють особливу роль у відтворенні контурів життєвого світу. Темп життя сучасної людини помітно збільшується, потік інформації зростає, тому для нормального функціонування соціуму та людини в ньому стереотипи виявляються найкращим інструментом «економії мислення», сприяють процесу «скорочення» пізнання та розуміння того, що відбувається в світі. Стереотипи закріплюють інформацію про однорідні явища, факти, предмети, процеси, людей тощо, дозволяють людям обмінюватись інформацією, розуміти один одного, випрацьовувати спільні погляди, однакову ціннісну орієнтацію; прискорює виникнення поведінкової реакції на базі емоційного сприйняття чи неприйняття інформації, її попадання чи непопадання у жорсткі рамки стереотипу²⁵⁴. Як це не дивно, але

²⁵⁴ Азарова Е. А. Функционирование моральных гендерных стереотипов в современном коммуникационном пространстве [Текст] / Е. А. Азарова // Этическое и эстетическое : 40 лет спустя : тезисы докладов и выступлений : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 26 – 27 сент. 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 9 – 10.

насправді саме в наш час, що декларує відмову від стереотипів, визволення розуму з пут різного роду забобонів, роль стереотипів виявляється дуже серйозною.

Значущість стереотипів важко переоцінити. Їх можна коректувати раціонально та свідомо, але не варто переоцінювати роль розуму в такій справі як трансформація стереотипів. Е.А. Азарова переконливо демонструє це на прикладі живучості гендерних стереотипів²⁵⁵. Нажаль, ігнорування стереотипу як забобону, на якій не треба зважати, може призвести до трагічних наслідків. Так, наприклад, введення до сфери рівноправ'я нових об'єктів неминуче супроводжується вибухом агресивності – так, свого часу, відміна рабства в США викликала до життя Ку-клукс-клан. Це не просто «пережитки» – це реакція на зміну контурів обжитого простору, жахлива реакція, але цілком передбачувана. Автоматична орієнтація в засвоєному просторі необхідна для підтримки відчуття «обжитості» простору, в якому ми знаходимось. Подекуди наймізерніша дрібниця, що мозолить очі своєю новизною, справна вибити ґрунт з-під ніг обивателя. Ку-клукс-клан – це верхівка айсбергу, більша частина якого реалізувалася в більш чи менш вираженому побутовому расизмі чи просто в «кухонних розмовах»²⁵⁶.

Запобігання подібних трагічних наслідків зміни системи цінностей стає можливим завдяки ретельному вивченню механізмів функціонування пріоритетів. Комплексний аналіз системи цінностей через поняття пріоритету (яке фокусує як раціональні, так і поза-раціональні цілі) дозволяє не відкинути соціальні орієнтації, що не потрапляють у поле зору дослідника традиційних цінностей, який свідомо чи несвідомо мислить у категоріях прогресу. Тому дослідження пріоритету як структуроутворюючого елементу

²⁵⁵ Азарова Е. А. Функционирование моральных гендерных стереотипов в современном коммуникационном пространстве [Текст] / Е. А. Азарова // Этическое и эстетическое : 40 лет спустя : тезисы докладов и выступлений : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 26 – 27 сент. 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 9 – 12.

²⁵⁶ Долгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства [Текст] : монография / О. А. Долгополова. – Одесса : Фридман, 2007. – 215 с.

системи цінностей має не тільки теоретичний, але й практичний характер.

Пріоритети можна вивчати як вже окресленими шляхами – аналізуючи декларації того чи іншого соціального колективу щодо власних цінностей. З'ясування співвідношення цінностей, їхнього ієрархічного розташування в архітектурі життєвого світу – важливий та продуктивний спосіб пізнання соціальної реальності. Але хотілося б звернути увагу на ще один шлях вивчення структури цінностей, який чудово висвітлює відтінки архітектури пріоритетів.

Додаткові «кути зору» створюються в ситуації розглядання певної цілісної картини світу через призму того, що творці цієї картини намагаються вивести за її межі. Неприйнятне вказує на вищі цінності епохи краще за позитивні декларації. Тільки знання про неприйнятне змушує людину цінувати та берегти те, що в зворотному випадку сприймалося б як нормальне. Постійна гальванізація відчуття присутності неприйнятного (чи можливості його присутності) необхідна системі в якості того механізму, що змусить людей, які до цієї системи належать, піклуватись про збереження та відтворення її основ. Одним з перших на шлях подібного аналізу вступив, зокрема, М. Фуко. Наробок М. Фуко створив особливий кут зору, що дозволив побачити виведене за межі такого, що сприймається як нормальне. На цьому тлі пріоритети суспільства стають більш помітними, більш опуклими. М. Фуко завважає у передмові до «Історії безумства», що безумство, нездатне пристосуватися саме до цього соціального простору яке є найкращою характеристикою цього простору. «Якщо ми зрозуміємо, від чого вони тікають, ми зможемо краще зрозуміти структуру соціуму»²⁵⁷. Додамо від себе – якщо ми зрозуміємо, що суспільство не може погодитись бачити всередині себе, ми теж якнайкраще зрозуміємо структуру цього суспільства.

М. Фуко аналізує дисциплінарні практики суспільства, склад феноменів, що підлягають ізоляції чи знищенню, виявляє, яка саме структура постає системоутворюючою в тому чи іншому варі-

²⁵⁷ Фуко М. История безумия в классическую эпоху [Текст] / М. Фуко. – СПб : Университетская книга, 1997. – С.8–10.

анті соціальної організації. Він базується в своєму аналізі на європейському, переважно французькому суспільстві так званої «класичної» епохи – доби встановлення ранньомодерних та модерних цінностей. Для дослідника саме ця епоха є найбільш показовою, бо тут наочно виступають зміни пріоритетів підчас переходу від середньовіччя до нового часу. Але висновки М. Фуко носять універсальний характер, вони скоріш задають напрямок досліджень в галузі структури пріоритетів, ніж є просто фрагментарним дослідженням даної конкретної епохи. Розвідка М. Фуко створила цілий напрямок досліджень маргінального та відторгненого, який окреслює особливе поле аналізу системи пріоритетів.

У вітчизняній науці такий напрямок вивчення пріоритетів розвиває О.А. Довгополова, яка розробляє методологію дослідження ціннісного каркасу суспільства за аналізом комплексу відторгнення. Додаткові «кути зору» створюються в ситуації розглядання певної цілісної картини світу через призму того, що творці цієї картини намагаються вивести за її межі. Особливо важливим, як завжди дослідниця, це виявляється підчас аналізу історичних варіантів конфігурації соціального простору. Ми надто часто довіряємо словам представників минулих часів щодо сутності їхньої епохи. Орієнтуючись по таких позитивних деклараціях про самих себе, ми ризикуємо втратити сутнісні характеристики того чи іншого варіанту історичної картини світу, – справа у тому, що саме те, що досліджувана епоха відторгає, те, що для неї було неприйнятним (чи неприємним, але терпимим), указує на ті проблемні вузли, що залишаються непоміченими підчас вивчення «вищих досягнень». Неприйнятне вказує на вищі цінності епохи краще за позитивні декларації. Ми не зможемо зрозуміти, скажемо, філософії європейського Просвітництва, якщо обмежимося читанням Вольтера чи Руссо, не приймаючи до уваги формування феномена, що він був названий Мішелем Фуко «великим ув'язненням». Тільки погляд убік обох полюсів Прийняття-Відторгнення дозволяє позбавитись однобічності та побачити справжні контури історичних картин світу. Спираючись на те, що традиційно досліджуються саме «вищі досягнення» епохи, має сенс приділити додаткову увагу досвіду відносин різних варіантів

соціальних просторів з негативним (з тим, що сприймалося як негативне в даний конкретний момент).

Соціальна система виникає та функціонує в процесі послідовного комунікативного засвоєння простору, зрозумілого нею як життєвий. Пізнання при цьому не постає копіюванням даностей зовнішнього світу чи їх репрезентації в системі. Нагадаємо, що його результат складається зі створення надлишковостей, що вони позбавляють систему від повторної переробки інформації²⁵⁸. Важно в цьому контексті те, що повторення розповсюджується не тільки на визнане значущим для існування системи, але й те, що визнано небезпечним та непридатним. Це момент «дисциплінування» та навчання представників даної системи, що він має змусити людину «не розслаблятися», поклавшись тільки на гарантії безпеки, що надаються обжитим простором. Тільки знання про неприйнятне змушує людину цінувати та берегти те, що в зворотному випадку сприймалося б як нормальне. Постійна гальванізація відчуття присутності неприйнятного (чи можливості його присутності) необхідна системі в якості того механізму, що змусить людей, які до цієї системи належать, піклуватись про збереження та відтворення її основ. В цьому й полягає детально описане Ж. Бодрийаром «насильство коду»²⁵⁹, що воно входить в кожен мікроскопічний «тріщинку» людського буття, створюючи ілюзію вільного вибору саме цих цінностей, саме цього варіанту конфігурації соціального простору.

Концентрація уваги на відторгненому має за мету тренування «цивілізованості» людини, тобто її усвідомлення приналежності даному варіанту організації соціального простору. Навчання та виховування тому виявляються тим механізмом, що він навіть у більшому ступені забезпечує відтворення системи, ніж військова міць, що має охоронити фізичку недоторканість соціального простору. Навчання постає дисциплінуючим механізмом, що дозволяє людині розрізняти прийнятне та неприйнятне, схвальне та нестерпиме. Саме

²⁵⁸ Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – С. 132.

²⁵⁹ Бодрийар Ж. Символический обмен и смерть [Текст] / Ж. Бодрийар. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

наявність соціальної організації має своїм неминучим слідством формування структури виключення. Причому думка про виключене неминуче відтворюватиметься саме тою системою, що декларує неприйнятність даного виключеного в картині власного обжитого світу. Проговорювання сутності відторгненого має дисциплінарну функцію, без якої продуктивне відтворення системи постане неможливим.

Відторгнене використовується як своєрідний охоронний механізм, що він надає можливість зміщати напрямок виникаючих (внаслідок тих чи інших причин, не має значення) в соціумі руйнівних імпульсів убік від життєво важливих центрів системи.

Рівні відторгнення виявляються неоднаковими для різних феноменів. Відторгнення може постати у вигляді тяжіння до однозначного знищення певного явища, а може прийняти форму роздратованого буркотіння щодо його присутності. Інколи людина здатна віддати власне життя, виборюючи викоренення неприйнятного явища всередині рідного йому світу, причому зовсім не обов'язково у сутичках з зовнішнім ворогом. Саме подібна готовність маркує об'єкти граничного відторгнення. Чи ми, чи вони – разом ми існувати не можемо. Дещо неприйнятне самою своєю присутністю загрожує основам існування нашого обжитого світу. Інші ж явища постають неприємними, можливо, навіть трактуються як небезпечні для нормального функціонування нашого суспільства, проте рішучих мір у свою адресу в більшості випадків не викликають. Ми не розглядаємо тут індивідуальні межі трактування нетерпимого – відомо, скажемо, що цілком терпимі на рівні суспільного сприйняття речі в індивідуальній інтерпретації здатні перетворитись на джерело загибелі світу та навпаки. Комунікативна природа формування соціальних спільнот робить можливим виділення контурів прийнятої в конкретному соціальному просторі розмітки рівнів відторгнення. Очевидно, що сфера відторгненого неоднорідна – в кожній конкретній картині світу ми можемо виділити десятки, якщо не сотні, варіантів трактування «відстані», що вона відділяє явище від області нормального. Саме це мав на увазі Ю.М. Лотман, говорячи про «парадигму відчуження» – цілому наборі різного ступеню виключності окремих соціальних

категорій з колективних зв'язків²⁶⁰. Градація за ступенем відторгнення розповсюджується не тільки на соціальні групи, але й на поняття, лінії поведінки, переконання, гріхи тощо.

Визначення рівнів відторгнення щодо того чи іншого явища дозволяє більш чітко побачити ціннісний та потестарний каркас конкретного варіанту соціальної спільноти. Об'єкти граничного відторгнення, єдиним варіантом ставлення до яких постає їх знищення, вказують на цінності першого рівня – на те, чому загрожує існування даного різновиду неприйняттого, є основою, стрижнем даного варіанту обжитого простору. Тому загроза має бути ліквідованою будь-яким шляхом. «Пом'якшене» ж відторгнення, спрямоване на те, що засуджується, визнається порочним, але внаслідок якихось причин не знищується, опиняється пов'язаним з цінностями значущими, але не стрижневими в даній картині обжитого світу. Якщо граничне відторгнення спрямоване на неможливе в даній картині світу, на нестерпиме, то, відповідно, «пом'якшений» варіант відторгнення спрямований на те, що внаслідок певних причин терплять. Продуктивним виявляється підхід О.А. Довгополової, що пропонує розглядати поняття терпимості у контексті феномену відторгнення – виявлення рівнів відторгнення (нестерпиме та терпиме) постає цікавим методологічним прийомом. Увага до такого роду моментів надає додаткові можливості дослідження ціннісного каркасу – погляд через призму відторгненого (в перспективі, незвичний для традиційного дослідження, спрямованого на вищі досягнення епохи) доповнюється тут баченням принципів розподілу притаманних даній картині світу явищ за ціннісною шкалою. Розподіл явищ за рівнем відторгнення дозволяє не потрапити в пастку, яка підготовлена ідеологічними вимогами кожного конкретного варіанту соціального простору. Декларації принципово значимих цінностей не можуть не завести дослідника в оману – якщо ми чуємо тільки голос Влади та Норми,

²⁶⁰ Лотман Ю.М. Успенский Б.А. “Изгой” и “изгойничество” как социально - политическая позиция в русской культуре преимущественно допетровского периода : (“свое” и “чужое” в истории русской культуры) [Текст] / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1982. – Вып. 15 : Типология культуры. Взаимодействие культур. – С. 226.

помилка неминуча. Тільки доповнивши отриману таким чином картину аналізом рівнів відторгнення «позбавлених голосу», ми отримуємо картину, що якоюсь мірою наближається до істинної.

Сформований в тому чи іншому вигляді варіант трактування сутності соціального існування з необхідністю виключає все, що до нього не вписується, чи становить це виключене небезпеку, чи ні. Економія будування цілісного уявлення про «правильну» картину світу передбачає описання всього, що не вміщається в цю картину, як небезпечного та загрозового для нормального функціонування самої основи цього світу.

Таким чином, ми можемо констатувати створення в рамках даної роботи особливого методологічного напрямку вивчення соціальних пріоритетів, що включає як аналіз вищих досягнень та орієнтацій, так і аналіз простору відторгненого. Комплексний аналіз двох напрямків формування структури пріоритетів створює для дослідника можливість будування «тривимірного» зображення структури цінностей суспільства.

Підсумовуючи сказане в даному параграфі, можемо заважити, що вивчення системи пріоритетів надає нам можливість не тільки підвищити якість висновків соціально-філософського дослідження, але й віднайти шляхи вирішення нагальних питань сучасного соціального життя. Україна в останні два десятиліття опинилася в надзвичайно важкій ситуації, що обумовлена не тільки проблемами державотворення, але й загальносвітовою кризовою ситуацією з розумінням сутності нормального функціонування суспільства. Волею долі Україна опинилася на перехресті декількох цивілізаційних шляхів, що пропонують достатньо різні системи цінностей, це ускладнює будування власного ціннісного напрямку. В такій ситуації звернення до досвіду орієнтації у системі пріоритетів може виявитись корисним для нас не тільки з наукової точки зору, але й з точки зору державотворення. Можливо, згаданий вище досвід аналізу ситуації суперечки ціннісних підходів у Італії (описаний у «Повний назад» У. Еко) може підказати вихід з певних вітчизняних проблемних ситуацій. Виявлення пріоритету є єдиною умовою не загострення, а вирішення проблем. Але ситуація, пов'язана з проблемами державотворення в умовах держави на перехресті цивілізаційних шляхів, не є єдиним фактором, що робить вивчення проблеми пріоритетів актуальним для сучасної України.

Наша держава є невід'ємною частиною сучасного світу в цілому, та відчуває не тільки внутрішні поштовхи, але й впливи загальносвітових тенденцій розвитку. Україна як колишня колоніальна держава, мабуть, саме в останні десятиліття опиняється в тій ситуації, що актуалізує її досвід та надає можливість увійти у світовий контекст саме у своїй своєрідності та особливості. Нагадаю декілька есеїв Оксани Забужко²⁶¹, створених у дев'яності роки минулого століття, щоб пояснити, що саме мається на увазі. Забужко вказує на багатошаровість будь-якої колоніальної культури, здатність розмовляти на декількох мовах, відчувати зміст декількох ціннісних систем (чого позбавлені «великі держави», що існують в умовах розуміння виключно власної системи цінностей). Саме це робить колишні колоніальні культури найбільш продуктивними у саморепрезентації в ситуації мультикультуралізму. Таким чином, здатність бачити декілька систем цінностей та віднаходити власний шлях у будівництві своєї системи ціннісних пріоритетів є нагальною потребою української культури як частини сучасного мультикультурного простору.

Віддзеркалення в сучасному світовому культурному просторі багатьох ціннісних систем породжує не тільки позитивний пафос відкритості світу, але може спричинити й розчинення власної самості у світовому різнобарв'ї. Тому уважна та відповідальна розробка поняття ціннісного пріоритету в даному контексті є умовою збереження власної ідентичності. Обираючи шлях між консервацією «традиційного» та відкритістю світу, що розчиняє ідентичність, треба ретельно вибудовувати систему пріоритетів – що ми маємо зберігати як найцінніше, а що відсунути на другий план, що можемо впустити до себе, а для чого маємо зачинити двері. Знову звертаючись до висновків О. Забужко, можна нагадати твердження про те, що зберегти себе у сучасному світі можна тільки не зачиняючись, тільки відкрившись для світу, для загальних тенденцій. Тоді ми зможемо набутти власного голосу у світовому мультикультурному багатоголоссі. В цій ситуації проблема пріоритетів стає умовою збереження

²⁶¹ Забужко О. Прощання з імперією [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 270 – 314.

Забужко О. «Психологічна Америка» і азіатський ренесанс, або знову про Карфаген [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 197 – 237.

ідентичності. У сучасному світі не можна існувати як закрите суспільство, треба знаходити своє місце у світовому багатоголоссі, тому ретельна розробка поняття пріоритету є нагальною умовою українського сьогодення. «М'яке» звернення до набору традиційних цінностей в такий ситуації не працює – тут потрібне уважне розшарування цього «набору» по «поличках» найціннішого та такого, що можна відкласти. Крім того, в цій системі пріоритетів треба знайти місце для нових цінностей, що пропонує нам світ.

Мультикультуралізм є не єдиною проблемою, що спонукає до ретельної уваги до системи пріоритетів. Сучасне суспільство само по собі переживає зараз помітну трансформацію, напрямок якої зараз не є цілком зрозумілим. Варто згадати в цьому контексті тезу Ж.Бодрийара про так звану смерть соціального, про природу незрозумілого в традиційних теоретичних схемах «мовчання мас»²⁶². Традиційні владні механізми опинилися у кризі, бо не можуть використовувати опановані протягом століть механізми впливу на суспільство. Ж.Бодрийар аналізує намагання влади гальванізувати активність мас, які вміло вдають покірність. Маємо зазначити, що такі спроби влади гальванізувати активність мас подекуди призводять к зверненням до агресивних та потворних інтенцій, підтримки примітивно-агресивної поведінки. Ці тривожні тенденції не повинні залишатися поза межами уваги вітчизняного дослідника. Визначення вищих державотворчих пріоритетів є в цьому контексті нагальною практичною проблемою, в вирішенні якої повинні об'єднати свої зусилля як експерти, теоретики, так і державні діячі, від діяльності яких залежить курс розвитку нашої держави.

Глобалізація, крім того, породжує соціальні трансформації, що розчинюють повну підвладність громадянина власній державі. В умовах кризи соціального, що розгортається на тлі процесів глобалізації, потрібно якнайретельніше проаналізувати ціннісний каркас сучасного суспільства, виявити вузли, навкруг яких будується світорозуміння сучасної людини. Тільки така ретельна дослідницька діяльність надасть можливість вдало обійти всі небезпеки, що готує нам сучасний світ.

²⁶² Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального [Електронный ресурс] / Ж. Бодрийар. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://anthropologia.spbu.ru/ru/texts/ baudrill/index.html>. – Назва з екрану.

Цей процес занадто важливий для сучасної української ідентичності, щоб пускати його на «самоплив». Напружена робота теоретиків саме в такі моменти постає цілком практичною. Тому пропоновані нами методики вивчення, виявлення системи пріоритетів не тільки можуть, але й повинні бути використані в сучасному вітчизняному ідентифікаційному процесі. Саме переломність сучасного моменту вкрай загострює питання пріоритетів соціуму, виводить їх з кола суто наукових проблем та ставить їх на одну дошку з проблемами виживання суспільства. Не треба лякатись такої постановки питання, бо саме зіткнення різних ціннісних систем в останні роки не надає Україні можливості перейти до спокійного еволюційного розвитку в єдиному обраному пріоритетному напрямку. Стихійне та безвідповідальне вирішення питань пріоритетів, як ми всі можемо бачити, може призвести до катастрофічних наслідків. Педальовання якоїсь однієї цінності заради досягнення політичного прориву, нажаль, є дійсністю сучасної української держави. І ми бачимо, що це призводить до розхитування основ суспільства, соціальної ворожнечі, розпалювання агресивних настроїв, що має згубні для соціуму наслідки. Система пріоритетів має будуватися у спільних зусиллях теоретиків та тих, в чийх руках знаходиться влада.

Ми спробували розглянути проблему пріоритету соціуму на історично широкому матеріалі, залучаючи аналіз як минулих епох, так і сучасного світу. Це надає нам можливість упевнитись, що обраний нами шлях дослідження системи пріоритетів соціуму має інваріантний характер, не обмежений вузькими рамками сьогодення. Дане дослідження намічає шлях комплексного вивчення системи пріоритетів, передбачаючи аналіз як позитивних декларацій соціуму, так і віддзеркалення цих пріоритетів в сфері відтворення. Такий амбівалентний підхід надає дослідникові можливість отримати найбільш якісні результати. Представлене дослідження створює у першу чергу методологічну базу подальших конкретних розробок пріоритетів українського соціуму. Розробка якісної теоретичної бази є запорукою успіху програми вивчення та спрямування пріоритетів сучасного українського суспільства. Саме заради можливості підступитись до останнього автор здійснив представлене теоретичне дослідження.

ПІСЛЯМОВА

У запропонованій роботі проведено теоретичне осмислення поняття «пріоритет» і його ролі для розуміння тенденції, механізму розвитку та особливості прояву сучасного українського суспільства. Спираючись на останні наукові результати в досліджуваній галузі, автором представлено методологічне обґрунтування і сформульовано новий підхід у вирішенні проблеми соціальних пріоритетів, їх соціокультурного, епістемологічного та гуманістичного смислу.

В роботі доведено, що найбільш ефективною методологією дослідження сутті та змісту соціальних пріоритетів, як особливого типу раціональності, є системно-структурний аналіз та його різновид – загальна параметрична теорія систем, а також філософська критика, як форма наукового пізнання та синергетичний підхід, які дозволяють стверджувати, що ці соціокультурні утворення, а саме соціальні пріоритети, є багатими за своїм змістом, і це надає можливість не лише уявити, але й обґрунтувати їхні особливості на кожному етапі розвитку соціуму.

У монографії пропонується дослідження ряду ключових проблем у контексті міждисциплінарного аналізу змістовних, структурних, функціональних характеристик і логіки існування пріоритетів як принципу суспільного розвитку; запропонована спроба побудувати концептуальну модель, що адекватно відтворює конститутивну і конструктивну роль пріоритетів для специфічно людського способу діяльнісного життя; у розкритті аксіологічного змісту феномену пріоритетів у предметно-понятійному полі сучасної філософії; визначені сутності цілей і функцій соціальних пріоритетів; здійснено аналіз ціннісних процесів у сучасному українському суспільстві скрізь призму, як базових цінностей українців, так і нових для них соціально-демократичних цінностей.

Неповні двадцять років існування незалежної держави – надто короткий строк для України, щоб система цінностей змогла встоятися та постати ясною та чіткою. Спадок різних політичних та ідеологічних традицій, до яких вільно чи невільно прилучалася Україна за часи своєї історії, створює досить різнобарвну палітру цінностей, які в комунікативному процесі створення сучасного життєвого світу стикаються між собою. Так саме ціннісні орієнтири, що розділяються різними представниками українського суспільства, знаходяться в напруженому процесі комунікативного засвоєння, окреслюючи живий процес вибудовування системи пріоритетів.

Поняття пріоритетів виявляється значущим для виживання суспільства у цілому, та набуває не тільки теоретичних, але й практичних обріїв. Ми постійно чуємо слово «пріоритет» у сучасних вітчизняних політичних дискусіях, у правовому дискурсі. Саме тому ми вважаємо, що теоретичне осмислення поняття пріоритету є нагальним завданням сучасної філософської науки.

Пріоритети у структурі цінностей соціуму вивчаються, насамперед, в контексті соціального пізнання. Активність пошуків в цьому напрямку свідчить про важливість питання пріоритетів для саморозуміння сучасного суспільства. Саме поняття пріоритету здатне організувати знання про цінності, яке, нажаль, зазвичай концентрується на якійсь конкретній цінності. Поняття ж пріоритету дозволяє побачити, як цінності співвідносяться між собою, в яку ієрархічну систему вони організовані. Пріоритет, таким чином, постає структуроутворюючим принципом системи цінностей того чи іншого суспільства. Без вивчення цього принципу аналіз окремих цінностей може дати тільки обмежені результати.

На основі глибокого аналізу філософських робіт пропонується наступна експлікація пріоритету. Соціальний пріоритет, як соціокультурний і логіко-гносеологічний феномен, є теоретично обґрунтованим, духовним, соціально-ціннісним і сенсоутворюючим орієнтиром суспільного розвитку, який формується на основі аналізу і оцінки соціального явища, реалізація якого зумовлена прагненнями і цілями соціуму. Як теоретичний конструкт, пріоритет відображає форму руху думки суб'єкта про реалії буття, це - специфічний процес, який виступає в якості випереджаючого відображення соціального розвитку.

Проведений аналіз свідчить, що пріоритети організують уявлення про суспільні цінності в процесі комунікативного засвоєння світу, створюють своєрідну систему координат суспільства.

На завершення відзначимо, що кожне покоління, кожний період розвитку суспільства привносить нові цілі і стремління, змінюючи пріоритети і світоглядні настанови суспільства. Для відповіді на питання, куди ми йдемо і які пріоритети у нас будуть, необхідно зрозуміти роль пріоритетів в соціокультурній динаміці, виявити ціннісні пріоритети різних соціальних епох, і на основі аналізу закономірностей трансформації пріоритетів спробувати створити картину майбутньої системи пріоритетів нового українського суспільства, що є предметом нашого подальшого дослідження.

Ми бажаємо собі і вам успіхів у цьому починанні!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абалкин Л. И. О новой парадигме в обществоведении [Текст] / Л. И. Абалкин // Формирование новой парадигмы обществоведения : материалы IV Кондратьевских чтений «Краеугольные камни новой парадигмы обществоведения. Традиции и перспективы российской научной мысли», (Москва, 10 мая 1996 г.). – М. : Межд. фонд Н. Д. Кондратьева, 1996. – С. 7 – 15.

2. Азарова Е. А. Функционирование моральных гендерных стереотипов в современном коммуникационном пространстве [Текст] / Е. А. Азарова // Этическое и эстетическое : 40 лет спустя : тезисы докладов и выступлений : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 26 – 27 сент. 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 9 – 12.

3. Айдукевич К. Картина мира и понятийный аппарат [Текст] / К. Айдукевич // Философия науки. – 1996. – Вып. 2 : Гносеологические и логико-методологические проблемы. – С. 231 – 253.

4. Алхасов А. Я. Антипозитивизм в социологической теории Юргена Хабермаса [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филос. наук : спец. 22. 00. 01 «Теория, методология и история социологии» / А. Я. Алхасов. – М., 1997. – 20 с.

5. Алхасов А. Я. От критической теории к теории коммуникативного действия. Эволюция взглядов Юргена Хабермаса [Текст] / А. Я. Алхасов ; [пер. с нем., сост. и примеч. А. Я. Алхасова]. – Ульяновск : УлГТУ, 2001. – 150 с.

6. Андреев И. Л. Происхождение человека и общества [Текст] / И. Л. Андреев. – М. : Мысль, 1988. – 415 с.

7. Андреева Т. О. Від феномена людини до феномена людства [Текст] / Т. О. Андреева. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 237 с. – (Праці Донец. нац. ун-ту).

8. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. до проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки [Текст] / К.-О. Апель // Сучасна зарубіжна філософія : течії і напрямки : хрестоматія. – К., 1996. – С. 360 – 376.

9. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу [Електронний ресурс] / К.-О. Апель. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу :

(http://chtyvo.org.ua/authors/Apel_Karl-Otto/Dyskursyvna_etyka_yak_politychna_etyka_vidpovidalnosti/). – Назва з екрану.

10. Апель К.-О. Спрямування англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики [Електронний ресурс] / К.-О. Апель. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : (http://chtyvo.org.ua/authors/Apel_Karl-Otto/Spryamuvannia_anhl-amer_komunitaryzmu/). – Назва з екрану.

11. Апель К.-О. Трансформация философии [Текст] / К.-О. Апель ; пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М. : Логос, 2001. – 339 с.

12. Байер Ю. П. Социокультурная коммуникация и постмодерн [Текст] / Ю. П. Байер // Виртуальное пространство культуры : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 11 – 13 апреля 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 131 – 133.

13. Бакіров В. С. Шляхи системної трансформації українського суспільства : підсумки та перспективи [Текст] / В. С. Бакіров, О. А. Фісун // Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. – 2002. – № 543. – С. 37 – 44.

14. Барсукова С. Ю. Солидарность участников неформальной экономики : на примере стратегий мигрантов и предпринимателей [Текст] / С. Ю. Барсукова // Социс. – 2002. – № 4. – С. 3 – 12.

15. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Текст] / М. М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 212 с.

16. Бек У. Глобализация цивилизационных рисков [Электронный ресурс] / У. Бек // Общество риска. На пути к другому модерну. – М., 2000. – 384 с. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.iqlib.ru/book/preview/A78A28F28CD44C90A50B9E7C17513ABA> – Название с экрана.

17. Бек У. Что такое глобализация ? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию [Текст] / У. Бек. ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. А. Филиппова – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

18. Белл Д. Социальные рамки информационного общества [Текст] / Д. Белл // Технократическая волна на западе. – М., 1986. – С. 330 – 343.

19. Беляева А. Взаимодействие человека и информации : воз-

вращение смысла [Текст] / А. Беяева // Дайджест Школа-парк. – 2005. – № 12. – С. 45 – 49.

20. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества [Текст] / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 608 с.

21. Березовець Л. В. Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства [Текст] / Л. В. Березовець // Інформаційне суспільство : шлях України. – К., 2004. – С. 12.

22. Беталанфі Л. фон. Общая теория систем. Критический обзор [Текст] / Л. фон Беталанфи // Исследование общей теории систем. – М., 1969. – С. 23 – 84.

23. Бех В. П. Методологічний лаг сучасної теорії пізнання соціального світу та алгоритми його подолання [Текст] / В. П. Бех // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали всеукр. наук.-теор. конф., (Київ ; Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – К. – Запоріжжя, 2005. – С. 12 – 15.

24. Библер В. С. Мышление как творчество : (введение в логику мысленного диалога) [Текст] / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.

25. Білецький І. П. Філософія і методологія наукового пізнання : конспект лекцій [Текст] / І. П. Білецький. – Харків : ХДЕУ, 2001. – 104 с.

26. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1975. – 270 с.

27. Бодалев А. А. Личность и общение [Текст] / А. А. Бодалев. – М. : Международная пед. Академия, 1995. – 328 с.

28. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийар. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://anthropologia.spbu.ru/ru/texts/ baudrillard/index.html>. – Назва з екрану.

29. Бодрийар Ж. Символический обмен и смерть [Текст] / Ж. Бодрийар. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

30. Бурдьє П. Кодифікація [Текст] / П. Бурдьє // Начала / П. Бурдьє ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 121 – 124.

31. Бурдьє П. Структура, габитус, практика [Текст] / П. Бурдьє // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – № 2. – С. 44 – 60.

32. Введение в психологию [Текст] / [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Academia, 1997. – 464 с.

33. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Текст] / М. Вебер // Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990. – С. 646 – 647.

34. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

35. Вебер М. Смысл «свободы от оценки» в социологической и экономической науке [Текст] : [пер. с нем.] / Макс Вебер // Избранные произведения / Макс Вебер. – М., 1990. – С. 590 – 599.

36. Великий тлумачний словник української сучасної мови [Текст] / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2007. – 1136 с.

37. Вовк С. Синергетика : нелінійна наукова парадигма чи новий світопізнавальний підхід? [Текст] / С. Вовк // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 15 – 17.

38. Водопьянов П. А. Великий день гнева : экология и эсхатология [Текст] / П. А. Водопьянов, В. С. Крисаченко. – Минск : Университетское изд., 1993. – 282 с.

39. Волковинський С. Критика теорії привілейованого доступу як метод сучасної теорії пізнання [Текст] / С. Волковинський // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 56 – 58.

40. Володина Л. В. Конструирование реальности средствами массовой коммуникации [Текст] / Л. В. Володина // Российская массовая культура конца XX века : материалы круглого стола, (Санкт-Петербург, 4 декаб. 2001 г.). – СПб., 2001. – С. 27 – 30.

41. Володина Л. В. Эстетика «коммуникативного действия» Ю. Хабермаса [Текст] / Л. В. Володина // Эстетика сегодня : состояние, перспективы : тезисы докладов и выступлений : материалы

науч. конф., (Санкт-Петербург, 20 – 21 окт. 1999 г.). – СПб., 1999. – С. 25 – 27.

42. Вригт Г. Х. фон Логико-философские исследования [Текст] / Г. Х. фон Вригт. – М. : Прогресс, 1986. – 594 с.

43. Всемирная энциклопедия : философия [Текст] / [гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – Минск : Харвест : Современный литератор, 2001. – 1312 с.

44. Выготской Л. С. Избранные психологические исследования [Текст] / Л. С. Выготской. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1956. – 520 с.

45. Гавриленко І. М. Соціальний розвиток [Текст] : навч. посіб. / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. – 484 с.

46. Гадамер Г.-Г. Истина в науках о духе [Текст] / Г.-Г. Гадамер // Топос. – 2000. – № 1. – С. 6 – 9.

47. Гадамер Г.-Г. Истина и метод : основы философской герменевтики [Текст] / Г.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 699 с.

48. Гезалов А. А. оглы Трансформация общества в эпоху глобализации : социально-философский анализ [Текст] / А. А. Гезалов оглы. – М. : Канон, 2009. – 286 с.

49. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности [Текст] / пер. с англ. и фр. Л. И. Василенко, В. Е. Ермолаева ; ввод. ст. Ю. А. Шрейдера. – М. : Прогресс, 1980. – 495 с.

50. Гнатюк Я. Аксіологічний нейтралітет в логіці соціогуманітарних наук [Текст] / Я. Гнатюк // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 124 – 125.

51. Голицын Г. А. Информация, поведение, язык, творчество [Текст] / Г. А. Голицын, В. М. Петров. – М. : ЛКИ, 2007. – 224 с.

52. Головаха Е. Трансформирующееся общество : опыт социологического мониторинга в Украине [Текст] / Е. Головаха. – К. : ИСНАНУ, 1996. – 143 с.

53. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму [Текст] / М. Горкгаймер ; переклад, передмова та післямова М. Култаєва. – К. : ППС – 002, 2006. – 282 с.

54. Горяинов В. П. Групповая солидарность и ценностные ориентации [Текст] / В. П. Горяинов // Социс. – 1997. – № 3. – С. 60 – 67.

55. Грядущее информационное общество [Текст] / [А. А. Лазаревич, А. В. Ханкевич, Д. И. Широканов и др.] ; НАН Беларуси, Ин-т философии. – Минск : Беларус. наука. – 2006. – 392 с.

56. Гуманитарная наука как предмет философско-методологического анализа [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 57 – 82.

57. Гусев С. С. Коммуникативная природа человеческой свободы [Текст] / С. С. Гусев // Я и МЫ : к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. – СПб., 2002. – С. – 131 – 147.

58. Гуссерль Э. Картезианские размышления [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – СПб. : Наука, 1998. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>). – Название с экрана.

59. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология : (введение в феноменологическую философию) [Текст] / Э. Гуссерль. – М. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.

60. Гуссерль Э. Парижские доклады [Текст] / Э. Гуссерль // Логос. – 1991. – № 2. – С. 6 – 30.

61. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля [Текст] / Ж. Деррида // пер. с фр. С. Г. Калининой, Н. В. Сулова. – СПб. : Алетейя, 1999. – 208 с. – (Серия : Gallicinium).

62. Долгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства [Текст] : монография / О. А. Долгополова. – Одесса : Фридман, 2007. – 300 с.

63. Домбровський Я. О. Аксіологічні категорії як соціально-філософське підґрунття правової діяльності / Я. О. Домбровський, О. Я. Надибська // Південноукр. правничий вісник. – 2006. – № 1, 2000. – С. 82 – 85.

64. Дугин А. Г. Эволюция парадигмальных оснований науки [Текст] / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-Центр, 2002. – 418 с.

65. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] : пер. с фр. / Э. О. Дюркгейм. – М. : Канон, 1996. – 432 с.

66. Європейський вибір : концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки [Електронний ресурс] : [послання Президента] України від 30. 04. 2002 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> – Назва з екрана.

67. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія [Текст] : підручник / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.

68. Журавльова Ж. Екологічні пріоритети в системі національної безпеки : відділ інтеграції та стратегічного партнерства [Електронний ресурс] / Ж. Журавльова. – Електрон.дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/28.htm>. – Назва з екрана.

69. Забужко О. «Психологічна Америка» і азійський ренесанс, або знову про Карфаген [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 197 – 237.

70. Забужко О. Прощання з імперією [Текст] / О. Забужко // Хронікі від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – С. 270 – 314.

71. Заглада В. Аксіологічні аспекти співвідношення фундаментального і прикладного знання [Текст] / В. Заглада // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 140 – 142.

72. Загороднюк В. Бачення знання та людини у філософії модерну і постмодерну [Текст] / В. Загороднюк // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 3 – 21.

73. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с. – (Общественные науки).

74. Зуев К. А. Парадигма мышления и границы рациональности [Текст] / К. А. Зуев, Е. А. Кротков // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 104 – 114.

75. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.

76. Ильин М. В. Мегатренды мирового развития [Текст] / М. В. Ильин, В. Л. Иноземцев. – М. : Экономика, 2001. – 295 с.

77. Интеллект, ментальность и духовность в глобальном мире [Електронний ресурс] : монографія / [кол. авт. : В. Ю. Колмаков, А.П. Павлов, Е. В. Володина и др.] ; [отв. ред. В. Ю. Колмаков]. – Красноярск : Литера-принт, 2008. – 228 с. – (Серия : Библиотека актуальной философии ; вып.2). – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступа:

http://www.globalistika.ru/biblio/actual_phil_2_.htm#LinkTarget_8054. – Название с экрана.

78. Історія філософії [Текст] : словник / [ред. В. І. Ярошовець]. – К. : Знання України, 2005. – 1200 с.

79. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації [Текст] / А. А. Кавалеров. – Одеса : Астропринт, 2001. – 224 с.

80. Капітон В. До питання про особливості предмета і методології гуманітарного знання [Текст] / В. Капітон, О. Капітон // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 7 – 11.

81. Карандашев В. Н. Концепция ценностей культуры Шварца [Текст] / В. Н. Карандашев // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 84.

82. Кармин А. С. Философия культуры в информационном обществе : проблемы и перспективы [Текст] / А. С. Кармин // Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 2. – С. 49 – 62.

83. Карпенко В. Формування гуманістично-ноосферної концепції [Текст] / В. Карпенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 66 – 68.

84. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке [Текст] / Э. Кассирер. – М. : Гардарини, 1998. – 784 с. – (Лики культуры).

85. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество, культура [Текст] / М. Кастельс ; пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с. Глава 8 ; С. 435-490.

86. Кедров Б. М. Классификация наук [Текст] : [в 2 т.] / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 543 с.

87. Кезин А. В. Стандарты научности в гуманитарном познании [Текст] / А. В. Кезин // Вестник Московского университета. – 1992. – Вып. 2. – С. 76 – 77. – (Сер. 7 : Философия).

88. Климатическая конференция ООН в Копенгагене. Документ саммита ООН служит началом регулирования выбросов в атмосферу [Электроний ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://eco.rian.ru/business/20091219/200245165.html>. – Название с экрана.

89. Князева Е. Н. Нелинейная паутина познания [Текст] / Е. Н.

Князева // Человек. – 2006. – № 2. – С. 21 – 33.

90. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека [Текст] / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.

91. Колодюк А. В. Проект «Национальная стратегия Развития Информационного общества» - приоритет для социально-экономического развития Украины [Электронный ресурс] / А. В. Колодюк. – Информационное общество. – 2004. – Вып. 2. – С. 7 – 13. – Электрон.дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/6175912029f033f3c325714c004a0605>. – Назва з екрана.

92. Конструктивизм в эпистемологии и науках о человеке [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2008. – № 3. – С. 3 – 37.

93. Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук [Текст] / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 320 с.

94. Кривега Л. Д. Особливості сучасної методології пізнання соціальних явищ [Текст] / Л. Д. Кривега // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 70 – 74.

95. Кризисный социум. Наше общество в трёх измерениях [Текст] / под ред. Н. И. Лапина, Л. А. Беляевой. – М. : ИФРАН, 1994. – 246 с.

96. Кримський Б. С. Запити філософських смислів [Текст] / Б. С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

97. Кубанова О. Ю. Проблема интерсубъективности в «Картезианских размышлениях» Э. Гуссерля [Текст] / О. Ю. Кубанова // Историко-философский ежегодник. – М., 1991. – С. – 87 – 108.

98. Куліна О. С. Проблема методологічного синтезу соціальних наук [Текст] / О. С. Куліна // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 74 – 75.

99. Кун Т. Структура научных революций [Текст] : пер. с англ. / Т. Кун ; [сост. В. Ю. Кузнецов]. – М. : АСТ, 2003. – 605 с.

100. Купарашвили М. Д. Парадигма мышления и система ценностей [Текст] / М. Д. Купарашвили // Философские науки. –

2003. – № 8. – С. 94 – 105.

101. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі : еволюція дослідницьких програм [Текст] / П. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.

102. Лазарев Ф. В. Проблемы истины в социально-гуманитарных науках : интервальный поход [Текст] / Ф. В. Лазарев, С. А. Лебедев // Вопросы философии. – 2005. – № 10. – С. 95 – 115.

103. Лазаревич А. А. Глобальное коммуникационное общество [Текст] / А. А. Лазаревич. – Минск : Белорус. наука, 2008. – 349 с.

104. Лапин Н. И. Динамика ценностей населения реформируемой России [Текст] / Н. И. Лапин. – М. : Эдиториал УРСС, 1996. – 224 с.

105. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян : академическая трибуна [Электронный ресурс] / Н. И. Лапин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/04/24/0000275536/002Lapin.pdf>. – Название с экрана.

106. Лапин Н. И. Социальные ценности и реформы кризисной России [Текст] / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 1993. – № 9. – С. 17 – 28.

107. Литвин В. Привітання учасникам конгресу [Текст] / В. Литвін // Міжнародний конгрес «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку у ХХІ столітті», (Київ, 1 – 2 квітня 2003 р.). – Київ, 2003. – С. 3.

108. Лотман Ю.М. Успенский Б.А. «Изгой» и «изгойничество» как социально - политическая позиция в русской культуре преимущественно допетровского периода : («свое» и «чужое» в истории русской культуры) [Текст] / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1982. – Вып. 15 : Типология культуры. Взаимодействие культур. – С. 110 – 121.

109. Лотце Г. Основания практической философии / Г. Лотце; пер. с нем. Я.Огуса // Юридический весник / узд-е Моск. юрид. об-ва. – М.: тип. А.И. Мамонтова и Ко. – 1883. № 2 (февраль). –С. 349-356.

110. Лук'янець В. С. Наукове світоосягнення і проблеми майбутнього техногенної цивілізації [Текст] / В. С. Лук'янець // Сучасне природознавство : когнітивний, світоглядний, культурно-історичний виміри. – К., 1995. – С. 41 – 47.

111. Лук'янець В. С. Технології ХХІ сторіччя : новий режим еволюції мегасоціуму [Текст] / В. С. Лук'янець // Схід. – 2005. – № 5. – С. 41 – 49.

112. Лук'янець В. С. Філософія науки перед світоглядними викликами часу [Текст] / В. С. Лук'янець // Світоглядні імплікації науки. – К., 2004. – С. 169.

113. Лук'янець В. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя [Текст] / В. Лук'янець // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 3 – 25.

114. Лукашевич В. К. Философия и методология науки [Текст] / В. К. Лукашевич. – Минск : Современная школа, 2006. – 320 с.

115. Лукашевич В. М. Глобалистика [Текст] / В. М. Лукашевич. – Львов : Новий світ-2000, 2006. – 540 с.

116. Луман Н. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – 232 с.

117. Малахов В. П. Философия права [Текст] : учеб. пособ. / В. П. Малахов. – М. : Академ. Проект ; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 448 с.

118. Маркова Л. М. Переосмысление субъект - предметного отношения [Текст] / Л. М. Маркова // Вопросы философии. – 2006. – № 8. – С. 98 – 110.

119. Маркова Т. Б. Виртуальное и реальное в коммуникативном опыте [Текст] / Т. Б. Маркова // Виртуальное пространство культуры : материалы науч. конф., (Санкт-Петербург, 11 – 13 апр. 2000 г.). – СПб., 2000. – С. 136 – 137.

120. Марчук М. Соціокогнітивна сфера взаємодії науки і культури [Текст] / М. Марчук // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 13 – 15.

121. Мерло-Понти М. Пространство [Текст] / М. Мерло-Понти // Интенциональность и текстуальность. – Томск, 1998. – С. 27 – 95.

122. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия [Текст] : [пер. с фр.] / М. Мерло-Понти ; [под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. – СПб. : Ювента : Наука. – 1999. – 605 с.

123. Микешина Л. А. Философия познания. Полемиические главы [Текст] / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 624 с.

124. Микешина Л. А. Эпистемология ценностей [Текст] / Л.А. Микешина. – М. : РОССПЭН, 2007. – 439 с.

125. Михальченко Н. И. Украинское общество : трансформация, модернизация или лимитроф Европы [Текст] / Н. И. Михальченко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – 440 с.

126. Моніторинг соціальних змін в українському суспільстві [Текст] // Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – К., 2006. – С. 162 – 189.

127. Надибська О. Я. Деякі аспекти духовних пріоритетів суспільства / О. Я. Надибська, Н. І. Рупець // Соціально-економічні проблеми правової діяльності. – 2008. – Вип. 1. – С. 56 – 62.

128. Надибська О. Я. Людина й соціум : проблема відносин в умовах соціальної кризи / О. Я. Надибська // Наук. записки Харків. військового ун-ту. – 2003. – Вип. 3. – С. 56 – 63.

129. Надибська О. Я. Общечеловеческие ценности и эпоха постмодернизма / О. Я. Надибська // Перспективи. – 2003. – № 2/3. – С. 9 – 17.

130. Надибська О. Я. Розвиток суспільства та система цінностей / О. Я. Надибська // Матеріали II звітної конф. наук.-пед. складу ОЮІ НУВС, (Одеса, 22 – 23 квіт. 2005 р.). – Одеса, 2005. – С. 32.

131. Надибська О. Я. Соціальний характер правових цінностей / О. Я. Надибська // Матеріали V звітної конф. наук.-пед. складу ОДУВС, (Одеса, 16 травня 2008 р.). – Одеса, 2008. – С. 24.

132. Надибська О. Я. Соціальні пріоритети в цивілізаційній динаміці [Текст] / О. Я. Надибська // Перспективи. – 2008. – № 3. – С. 64 – 68.

133. Надибська О. Я. Соціокультурний та гуманістичний зміст категорії «пріоритет», його архітектоніка [Текст] / О. Я. Надибська // Мультиверсум : філософський альманах. – 2009. – Вип. 86. – С. 130 – 141.

134. Надибська О. Я. Трансформація суспільних пріоритетів: загальнотеоретичний аспект / О. Я. Надибська // Соціально-економічні проблеми правової діяльності. – 2008. – Вип. 1. – С. 28 – 33.

135. Надибська О. Я. Трансформація цінностей на сучасному етапі розвитку суспільства / О. Я. Надибська // Перспективи. –

2006. – № 1. – С. 71 – 77.

136. Надибська О. Я. Формування і розвиток поняття пріоритету в історико-філософському ракурсі [Текст] / О. Я. Надибська // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 167. – С. 57 – 61.

137. Назарчук А. В. Ю. Хабермас и К.-О. Апель : два подхода к обоснованию теории общества в современной немецкой философии [Электронный ресурс] / А. В. Назарчук. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://www.nazarchuk.com/publ_11.html. – Название с экрана.

138. Назарчук А. В. Общество как коммуникация в трудах Никласа Лумана [Текст] / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 56 – 64.

139. Назарчук А. В. От классической критической теории — к теории коммуникативного действия (смена парадигмы в социальной теории) [Текст] / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. – 1993. – Вып. 4. – С. 36 – 43. – (Серия 7 : Философия).

140. Назарчук А. В. Понятие рациональности в философии К.-О. Апеля [Текст] / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. – 2003. – Вып. 3. – С. 52 – 64. – (Серия 7 : Философия).

141. Назарчук А. В. Теоретико-политические воззрения Никласа Лумана [Текст] / А. В. Назарчук // Полис. – 2006. – № 3. – С. 136 – 149.

142. Назарчук А. В. Теория коммуникации в современной философии [Текст] / А. В. Назарчук. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 320 с.

143. Назарчук А. В. Философские доктрины Ю. Хабермаса и К.-О. Апеля : (попытка сопоставления в контексте лингвистического поворота в современной немецкой философии) [Электронный ресурс] / А. В. Назарчук. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://www.nazarchuk.com/p_11.html. – Название с экрана.

144. Назарчук А. В. Язык в трансцендентальной прагматике К.-О. Апеля [Текст] / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 69 – 76.

145. Нахимов В. В. Спонтанность сознания [Текст] / В. В. Нахимов. – М. : Академический Проект, 1998. – 278 с.

146. Наумкіна О. Особистісне знання в епоху інформаційно-телекомунікаційних технологій [Текст] / О. Наумкіна // Філософія

гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 250 – 252.

147. Наумова Н. Ф. Рецидивизирующая модернизация в России как форма развития цивилизации [Текст] / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. – 1996. – № 3 – 4. – С. 5 – 28.

148. Нейсбит Д. Мегатренды [Текст] / Д. Нейсбит. – М. : АСТ, 2003. – 384 с.

149. Никитин Е. П. Природа обоснования [Текст] / Е. П. Никитин. – М. : Наука, 1981. – 176 с.

150. Никитина В. В. Социальная солидарность и свобода личности : проблема конструктивного взаимодействия [Электронный ресурс] / В. В. Никитина // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : в 2 т. : т. 1 : Теорія та методологія соціології. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://www.sociology.kharkov.ua/rus/chten_06_vol_1.php. – Назва з екрана.

151. Новейший философский словарь [Текст] / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интерпрессервис : Книжный Дом, 2001. – 1279 с.

152. Новый тлумачний словник української мови [Текст]: В 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К.: Аконіт, 1998. – Т. 3. – 927 с.

153. Новиков В. Н. Гуманизация социума – императив XXI века / В. Н. Новиков. – Минск : Белорус. наука, 2006. – 215 с.

154. Нугаев Р. М. Проблема роста социогуманитарного знания [Текст] / Р. М. Нугаев // Вопросы философии. – 2007. – № 8. – С. 58 – 69.

155. Обсуждение книги В. С. Степина «Философия науки. Общие вопросы» [Текст] : (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 10. – С. 64 – 88.

156. Осипов Г. В. Научное познание в социальном измерении : (к 70-летию со дня рождения академика Вячеслава Семеновича Степина) [Текст] / Г. В. Осипов // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 29 – 37.

157. Основы психологии [Текст] : учеб. пособие / Л. Д. Столяренко. – 6-е изд., перераб. и доп. – Ростов н / Д : Феникс, 2003. – 671 с. – (Высшее образование).

158. П'янзін С. Д. Онтологічність ціннісного і мобільність ціннісних значень у духовному просторі людини [Текст] / С. Д. П'янзін // Мультиверсум. – 2001. – № 20. – С. 47 – 58.

159. Павлов Ю. Самоідентифікація «людини постмодерну» як проблема сучасного гуманітарного знання [Текст] / Ю. Павлов // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 58 – 60.

160. Павловський В. До проблеми спільних засад гуманітарних наук [Текст] / В. Павловський // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.) – Чернівці, 2007. – С. 15 – 17.

161. Панина Н. В. Молодежь Украины : структура ценностей, социальное самочувствие, и морально-психологическое состояние в условиях тотальной анонимии [Текст] / Н. В. Панина // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5 – 26.

162. Пунченко О. П. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. П. Панченко. – Одесса : Астропринт, 2000. – 192 с.

163. Паращевін М. А. Соціальна солідарність в українському суспільстві : тенденції змін [Текст] / М. А. Паращевін // Українське суспільство 1994-2004 : моніторинг соціальних змін. – К., 2004. – С. 448 – 457.

164. Парсонс Т. Функциональная теория изменения [Текст] / Т. Парсонс // Структурно-функциональный анализ в современной социологии. – 1969. – Вып. II. – С. 158 – 160.

165. Парыгин Б. Д. Основы психологической теории [Текст] / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 209 с.

166. Петлін В. Методи і критерії пізнання в енергоінформаційних науках [Текст] : науковий трактат / В. Петлін. – Львів : Світло, 2004. – 120 с.

167. Петрушенко В. Умови, принципи та імперативи соціально-гуманітарного пізнання [Текст] / В. Петрушенко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.) – Чернівці, 2007. – С. 3 – 7.

168. Пивненко П. П. Ценностно-смысловая сущность понятия «ментальность» [Электронный ресурс] / П. П. Пивненко // Сб. тр.

Второй Междунар. науч.-практ. конф. «Международная педагогическая лексикография в теории и практике обучения в высшей школе». – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://rspu.edu.ru/science/conferences/01_08_25/pivnenko.html. – Название с экрана.

169. Підгорецька Н. Особливості критеріїв науковості знання в гуманітаристиці [Текст] / Н. Підгорецька // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 108 – 110.

170. Померанц Г. С. Диалог и молчание [Текст] / Г. С. Померанц // Человек. – 1996. – № 3. – С. 61 – 62.

171. Пригожин И. Порядок из хаоса : новый диалог человека с природой [Текст] : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс. – 4-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 312 с.

172. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 09. 01. 2007 р. № 537- V. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.

173. Про основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Текст] : постанова Верховної Ради України від 05. 03. 1998 р. № 188 / 98-ВР // Відомості Верховної Ради України – 1998 – № 38. – Ст. 248.

174. Пунченко О. П. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. П. Пунченко. – Одесса : Астропринт, 2000. – 192 с.

175. Ракитов А. И. Философские проблемы науки : системный поход [Текст] / А. И. Ракитов. – М. : Мысль, 1977. – 270 с.

176. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем [Текст] / А. Рапопорт // Системные исследования : ежегодник. – 1969. – С. 55 – 79.

177. Ратников В. К аксиологии научной рациональности [Текст] / В. Ратников, Н. Краснонос // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 115 – 118.

178. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий [Текст] / Г. Риккерт. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.

179. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Риккерт // Культурология. XX век : антология. – М. : Республика, 1998. – 431 с..

180. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Риккерт // Культурология. XX век : антология. – М. : Республика, 1998. – 431 с.

181. Розин В. М. Типы и дискурсы научного мышления [Текст] / В. М. Розин. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 248 с.

182. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии [Текст] / Н. С. Розов . – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ин-та. – 1998. – 292 с.

183. Романов А. А. Массовые коммуникации [Текст] / А. А. Романов, Г. А. Васильев. – М. : Вузовский учебник, 2009. – 236 с.

184. Рорти Р. Философия и зеркало природы [Текст] : пер. с англ. / Р. Рорти. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.

185. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1959. – 134 с.

186. Рузавин Г. И. Неопределенность, вероятность и прогноз [Текст] / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 2005. – № 7. – С. 65 – 78.

187. Савостьянова М. Аксиологічний підхід до проблеми парадигмальності гуманітарних наук [Текст] / М. Савостьянова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матеріали міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 120 – 121.

188. Сазонов Н. И. Глобализация и власть [Текст] / Н. И. Сазонов // Сравнительная политика : основные политические системы мира : [сб. ст.]. – Харьков, 2005. – С. 50 – 80.

189. Сачков Ю. В. Фундаментальные науки как стратегический ресурс развития [Текст] / Ю. В. Сачков // Вопросы философии. – 2007. – № 3. – С. 76 – 89.

190. Сергодеева Е. А. Критика научного разума [Текст] / Е. А.

Сергодеева // Кохановский В. П. Философия науки / В. П. Кохановский, В.И. Приженский, Е. А. Сергодеева. – М. ; Ростов н/Д : МарТ, 2006. – 496 с.

191. Сибіряков С. Правова та політична культура української еліти як суб'єктивний фактор розвитку громадянського суспільства з позицій системно-синергетичного підходу [Текст] / С. Сибіряков, П. Макушев // Наук. вісник Юрид. академії Міністерства внутр. справ. – 2005. – № 2. – С. 71 – 81.

192. Сидоров А. М. Миф и проблемы рационализации в теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса [Текст] / А. М. Сидоров // Смыслы мифа : мифология в истории и культуре : сб. в честь 90-летия профессора М. И. Шахновича. – СПб., 2001. – С. 300. – (Серия : Мыслители ; вып. № 8).

193. Сирінський Р. А. Комунікативна методологія як основа розробки неконфронтаційних моделей етнополітики [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09. 00. 03 «История философии» / Р. А. Сирінський. – К., 2002. – 17 с.

194. Словарь русского языка [Текст] : в 4 т. / [за ред. А. П. Евгеньева]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1981 – 1984. – Т. 3. – 1984. – 431 с.

195. Сорокин П. А. Система социологии [Текст] : в 2 т. / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1993. – Т. 1 : Социальная аналитика : учение о строении простейшего (родового) социального явления. – 1993. – 447 с.

196. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин. – М. : ИПЛ, 1992. – 543 с.

197. Сорокина В. Н. Массовые коммуникации и массовая культура [Текст] / В. Н. Сорокина // Российская массовая культура конца XX века : материалы круглого стола, (Санкт-Петербург, 4 декаб. 2001 г.). – СПб., 2001. – С. 160 – 163.

198. Соціальна економіка [Текст] : навч. посіб. / [кол. авт. : О. О. Беляєв, М. І. Дибя, В. І. Кириленко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

199. Соціальна філософія [Текст] : короткий енциклопедичний словник / ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К. ; Харків : Рубікон, 1997. – 398 с.

200. Стежко З. Філософське осмислення наративу постмодерністської доби [Текст] / З. Стежко, Г. Стежко // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 245 – 246.

201. Степин В. С. Теоретическое знание : структура, историческая эволюция [Текст] / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 256 с.

202. 201. Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособ. [Текст] / Л. Д. Столяренко. – Изд. 8-е, перераб. и доп. – Ростов н / Д : Феникс, 2003. – 672 с. – (Высшее образование).

203. Субъект, познание, деятельность : к 70-летию В. А. Лекторского [Текст] / [под ред. В. С. Степина и др.]. – М. : Канон, 2002. – 720 с.

204. Суспільна трансформація : концептуалізація, тенденції, досвід [Текст] / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 244 с.

205. Сучасна соціальна філософія : проблематика, методологічний інструментарій, тенденції розвитку [Текст] : (матеріали «круглого столу», що відбувся на кафедрі філософії Запорізького національного університету 9 квітня 2008 року) // Культурологічний вісник : наук.-теоретич. щорічник Нижньої Наддніпрянщини / Запорізький нац. ун-т. – 2008. – Вип. 21. – С. 230 – 241.

206. Танчер В. Соціологічна концептуалізація суперечливого процесу модернізації [Текст] / В. Танчер // Суспільна трансформація : концептуалізація, тенденції, український досвід. – К., 2004. – С. 13 – 26.

207. Тихонович В. Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві [Текст] / В. Тихонович // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 54 – 69.

208. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – С. 98 – 99.

209. Тугаринов В. П. Избранные философские труды [Текст] / В. П. Тугаринов. – Л. : Лениздат, 1988. – 291 с.

210. Тур Н. Проблема интеграции общества в теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса [Текст] : дис. ... канд. фи-

лос. наук : 09. 00. 03 / Н. Тур. – К., 1996. – 199 с.

211. Уёмов А. И. Системный поход и общая теория систем [Текст] / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.

212. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев [Текст] : учеб. пособ. / А. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2002. – 276 с.

213. Україна : стратегічні пріоритети : аналітичні оцінки [Текст] / за ред. А. С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2003. – 328 с.

214. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття [Текст] : монографія / під ред. М. О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – 687 с.

215. Универсальный энциклопедический словарь [Текст]. – М. : Эксмо : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 1552 с.

216. Федотова В. Г. Модернизация «другой» Европы [Текст] / В. Г. Федотова. – М. : ИФРАН, 1997. – 255 с.

217. Федотова В. Г. Хорошее общество [Текст] / В. Г. Федотова // Философские науки. – 1999. – № 1 / 2. – С. 20 – 21.

218. Фидченко Е. В. Коммуникативное действие в гуманитарном познании : (философско-методологический анализ) [Текст] : дис. ... канд. филос. наук : 09. 00. 01 / Е. В. Фидченко. – М., 2003. – 244 с.

219. Философия и методология науки [Текст] / [под ред. А. И. Зеленкова]. – Минск : АСАР, 2007. – 384 с.

220. Философия науки : методология и история конкретных наук [Текст] / [Н. С. Автономова, И. Ю. Алексеева, П. П. Гайденко]. – М. : Канон+ : Реабилитация, 2007. – 640 с.

221. Философия науки : проблемы исследования и преподавания [Текст] : беседа глав. ред. журнала „Вопросы философии” В. А. Лекторского с академиком Вячеславом Семеновичем Степным // Вопросы философии. – 2006. – № 10. – С. 45 – 54.

222. Философский словарь [Текст] / [И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.

223. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 743 с.

224. Філософський словник [Текст] / [за ред. В. І. Шинкарука]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред.. УРЕ, 1986. – 800 с.

225. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.

226. Фуко М. Интеллектуалы и власть : избранные политические статьи, выступления и интервью : 1970 – 1984 гг. [Текст] : [в 2 ч.] / М. Фуко. – М. : Праксис, 2002 – 2005– .Ч. 1 / [пер. с фр. С.Ч. Офертаса] ; [под общ. ред. В. П. Визгина, Б. М. Скуратова]. – 2002. – 384 с.

227. Фуко М. Интеллектуалы и власть : избранные политические статьи, выступления и интервью : 1970 – 1984 гг. [Текст] : [в 2 ч.] / М. Фуко. – М. : Праксис, 2002 – 2005– .Ч. 2 / [пер. с фр. И. Окуневой] ; [под ред. Б. М. Скуратова]. – 2005. – 320 с.

228. Фуко М. История безумия в классическую эпоху [Текст] / М. Фуко. – СПб : Университетская книга, 1997. – 576 с.

229. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы [Текст] / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.

230. Фуко М. Ненормальные [Текст] : курс лекций, прочитанный в Коллеж де Франс в 1974–1975 учебном году / М. Фуко ; пер. с фр. А. В. Шестакова. – СПб. : Наука, 2004. – 432 с.

231. Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию процветанию [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 730 с.

232. Хабермас Ю. Вовлечение другого : очерки политической теории [Текст] / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. Ю. С. Медведева] ; [под ред. Д. А. Складнева]. – М. : Наука, 2001. – 417 с.

233. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность [Текст] : московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М. : КАМІ : Academia , 1995. – 245 с.

234. Хабермас Ю. Модерн — незавершенный проект [Текст] / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 40 – 53.

235. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие [Текст] : пер. с нем. / Ю. Хабермас ; [под ред. Д.В. Складнева] ; [послесл. Б. В. Маркова]. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.

236. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности [Текст] / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 35 – 40.

237. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] : [пер. с нем.] / Ю. Хабермас. – М. : Весь Мир, 2003. – 416 с.

238. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени [Текст] / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 384 с.

239. Хакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 406 с.

240. Хоменко В. М. Глобальні проблеми сучасності й трансформація цінностей [Текст] / В. М. Хоменко // Мультиверсум. – 2001. – № 20. – С. 59 – 65.

241. Цимбалюк М. М. Синергетичний підхід до вивчення динаміки суспільно-правової реальності [Текст] / М. М. Цимбалюк // Наук. вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 2. – С. 8 – 15.

242. Цинтила О. Провідні тенденції взаємозумовленого розвитку філософії та наукової методології [Текст] / О. Цинтила // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 64 – 65.

243. Цінності, соціальні цінності, ціннісні орієнтації : діагностичні методики [Текст] : метод. рекомендації / [упоряд. Р. В. Костенко]. – Одеса : Південноукр. держ. пед. ун-т, 2005. – 64 с.

244. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания [Текст] / А. Ю. Цофнас. – Одесса : Астропринт, 1999. – 308 с.

245. Чагин Б. А. Проблема ценности и оценки [Электронный ресурс] / Б. А. Чагин. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : <http://www.psyarticles.ru/>. – Название с экрана.

246. Чайка І. Ю. Проблема спрямованості суспільного розвитку в діалектиці та синергетиці [Текст] / І. Ю. Чайка // Методологія соціального пізнання : здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. наук.-теоретич. конф., (Запоріжжя, 25 травня 2005 р.). – Запоріжжя, 2005. – С. 100 – 101.

247. Чебаненко О. Основні результати і проблеми виконання плану дій Україна - ЄС [Текст] / О. Чебаненко // Політика і час. – 2008. – № 3. – С. 24 – 27.

248. Чубукова Е. И. Коммуникативная рациональность в контексте постмодерного состояния : Хабермас и Деррида [Текст] / Е. И. Чубукова // Рабочие тетради по компаративистике: гуманитарные науки, философия и компаративистика. – СПб., 2003. – С. 49 – 53.

249. Чубукова Е. И. Коммуникативно-прагматическая концепция истины в философии языка Ю. Хабермаса [Текст] / Е. И. Чу-

букова // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века : к 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана : материалы межд. науч. конф. (Санкт-Петербург, 18 мая 2001 г.). – СПб., 2001. – С. 255 – 258.

250. Чуешов В. И. Социально-политическая философия [Текст] / В.И. Чуешов, Г. И. Касперович. – Минск : Белорус. книга, 2006. – 88 с.

251. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник [Текст] / В. Шапар. – Харків : Прапор, 2005. – 640 с.

252. Шашкова Л. Особливості методологічної культури гуманітарного пізнання [Текст] / Л. Шашкова // Філософія гуманітарного знання : соціокультурні виміри : матер. міжнар. наук. конф., (Чернівці, 26 – 27 жовт. 2007 р.). – Чернівці, 2007. – С. 12 – 13.

253. Швебс Г. И. Прорыв в прошлое : научно-изотерическое миропонимание [Текст] : в 3 кн. / Г. И. Швебс. – Одесса : Маяк, 1998 – 2000. – Кн. 3. : Эниология - перспектива XX века. – 2000. – 350 с.

254. Шермухамедов С. Философия сегодня : национальная, региональная, мировая... [Текст] / С. Шермухамедов // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 29 – 37.

255. Широканов Д. И. Информационные ценности в контексте процессов глобализации / Д. И. Широканов, М. К. Буслова // Грядущее информационное общество. – Минск : Белорус. наука, 2006. – С. 97-130.

256. Шматко Н. А. Габитус в структуре социологической теории [Текст] / Н. А. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – № 2. – С. 60 – 70.

257. Шпет Г. Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы [Текст] / Г. Г. Шпет // Мысль и слово : избранные труды / Г. Г. Шпет. – М., 2005. – С. 35 – 190.

258. Штейман Г. А. К проблеме развития систем [Текст] / Г. А. Штейман // Наукове пізнання : методологія і технологія. – 2002. – № 9. – С. 3 – 13.

259. Шюц А. Смысловая структура повседневного мира [Текст] / А. Шюц. – М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.

260. Шюц А. Структура повседневного исследования [Текст] / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 130.

261. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко [Текст] ; пер. с итал. : А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с.

262. Эко У. Полный назад. «Горячие войны» и популизм СМИ [Текст] / У. Эко. – М. : Эксмо, 2007. – 592 с.

263. Эрштейн Л. Б. Запретная теория ценностей : психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов [Текст] / Л. Б. Эрштейн. – СПб. : СПб. гос. ун-т низкотемпературных и пищевых технологий, 2008. – 122 с.

264. Юдин Б. Г. Методология науки. Системность. Деятельность [Текст] / Б. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

265. Ядов В. А. Солидаризация рабочих в российской действительности : замысел исследования и теоретические предпосылки [Текст] / В. А. Ядов // Солидаризация в рабочей бреше : социальное и индивидуальное / В. А. Ядов. – М., 1998. – С. 6 – 20.

266. Ядов В. А. Социальные трансформации в России : теории, практики, сравнительный анализ [Текст] / В. А. Ядов. – М. : МПСИ, 2005. – 584 с.

267. Ямко Н. Н. Система социальных ценностей : человеческая жизнь как высшая социальная ценность [Электронный ресурс] / Н. Н. Ямко. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа : http://siac.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=100. – Название с экрана.

268. Яременко І. А. Комунікативне вчення Юргена Хабермаса в проблемному полі незавершеності модерну [Текст] : дис. ... канд. філос.наук : 09.00.05 / Ірина Анатоліївна Яременко. – Дніпропетровськ, 2007. – 194 с.

269. Cohen H. Astheitik des reinen jefiihen / H. Cohen // Cohen H. System der Philosophie: [in XIV v.] / H. Cohen. - Berlin: Cassirer, 1912. – V. 1. – P. 402. – 478.

270. Ferguson M. The Aquarian Conspiracy : personal and social transformation in the 1980 [Text] / M. Ferguson. – Los Angeles : J.P. Tarcher, 1980. – 448 p. P.72

271. Hirsch E. The Dictionary of cultural, literacy : what Every American Needs to Know [Text] / E. Hirsch, J. Kett, J. Thefil. – 2-ds. – New-York : Houghton Mifflin Company, 1993. – 619 p.

272. Komter A. Social Solidarity and the Gift [Text] / A. Komter // Cambridge University Press, 2005. – P. 125 – 133.

273. Laudan L. Progress and its Problems : towards a theory of Scien. Growth [Electronic resource] / L. Laudan. – Berkeley : University of California Press, 1977. – Electronic data (1 file). – Mode of access : <http://www.philosophy.ru/library/stepin/biblio.html>. – Title from the screen.

274. Lewis A. Coser Masters of Sociological Thought [Text] / A. Coser Lewis. – New York. : HBJ, 1977. – 612 p.

275. Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems [Text] / N. Luhmann // Essays on Self-Reference / N. Luhmann. – N. Y. : Columbia Univ. Press, 1990. – P. 1 – 20.

276. Strategies for Increasing and Improving Global Education. Global Education Week 2003 “Conflict and Human Security : the World we live in, the World we want” [Electronic resource]. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.coe.int/t/e/north-south_centre/programmes/3_global_education/e_global_education_week/2003/0GEW2003.asp. – Title from the screen.

277. The Cassel Dictionary of Science [Text] / ed. : P. Harrison, G. Waites. – London : Cassell, 1997. – 503 p.

278. The Fontana Dictionary of Modern Thought [Text] / ed. : A. Bullok, S. Trombley. – Washington : Fontana Press, 1991. – 917 p.

279. Tomas W. I. The polish peasant in Europe and America : vol.1 – 5 [Electronic resource] / W. I. Tomas, F. Znaniecki. – Boston, 1918. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.migrationstudies.ru/publications/books/Intr_Migr... – Title from the screen.

280. Wlodarczyk W. C. Report on health : (the Human Dignity and Social Exclusion Project) [Electronic resource] / W. C. Wlodarczyk.. – Electronic data (1 file). – Mode of access : http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/hdse/2_hdse_reports/2_thematic_reports/Report on Health.asp. – Title from the screen.

ЗМІСТ

Передмова	3
Глава 1. Соціальні пріоритети як предмет філософського аналізу	7
1.1 Соціокультурний та гуманістичний зміст категорії «пріоритет», його архітектоніка.....	7
1.2 Пріоритети як форма рефлексивного осмислення трансформаційних і модернізаційних процесів у соціумі.....	34
1.3 Класифікація соціальних пріоритетів: критерії і с мислоутворюючі підстави.....	49
Глава 2. Методологічні підстави дослідження соціальних пріоритетів у контексті соціогуманітарного пізнання	76
2.1 Соціогуманітарне пізнання як основа дослідження цінностей та пріоритетів розвитку соціуму.....	76
2.2 Епістемологічний дискурс дослідження пріоритетів.....	92
2.3 Новий методологічний інструментарій в аналізі соціальних пріоритетів.....	115
Глава 3. Ціннісно-епістемологічний вимір соціальних пріоритетів	137
3.1 Філософський аналіз комунікації і комунікативно-епістемологічної природи формування соціальних пріоритетів.....	137
3.2 Цілі і функції соціальних пріоритетів, як рушійної сили розвитку суспільства.....	172
3.3 Раціональне осмислення нових пріоритетних напрямків суспільного розвитку.....	199
Післямова	223
Список джерел та літератури	225

Наукове видання

Надибська Оксана Ярославівна

ПРІОРИТЕТИ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

Підписано до друку 02.02.2010. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 14,11.

Наклад 35 прим. Зам. № 2

Видавець і виготовлювач ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email – *ndrvv1@gmail.com*